XXXVII ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XXXVII

Godišnjica Nikole Cupića

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

Knj. 15

КЊИГА XV

6690

РУССКО-СЕРБСКІЙ КЛУБЪ ВЪ БѢЛГРАДѢ

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1895

DR
301
G6
Kuj. 15

LIBRARY
NOV 26 1965
UNIVERSITY OF TORONTO

1025319

ОДБОР
ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

Председник за ову годину: *М. Ђ. Миличевић*
Деловођа-благајник: *Жив. П. Симић*

Чланови:

Стојан Новаковић
Чедом. Мијатовић
Стојан Бошковић
Владика Инокентије
Светом. Николајевић
Светислав Вуловић
Стев. Д. Поповић
Љуб. Ковачевић
Момчило Иванић
Срета Стојковић

До сада помрли чланови Одбора:

Јован Анђелковић
Ђорђе Малетић
Коста Маринковић
Др. Јосиф Панчић
К. С. Протић
Сава Сретеновић
Ђуро Даничић
Мита Ракић

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Део први:

Записници одбора Чупићеве Задужбине . . I

Део други:

1. **Из својих успомена**, од *М. Ђ. Миличевића* 1
2. **Др. Ватрослав Јагић у Србији и у Софији** од *М. Ђ. Миличевића* 71
3. **Буна Попа Ђака у Банату**, од *Ђ. Поповића* 111
4. **Прилози к историји књижевности**, од *Јована Х. Васиљевића* 125
5. **О Балшићима**, од *Ђорђа Стратимировића* 173
6. **Из Србијанке Симе Милутиновића**, од *Драгутина Милутиновића* 207
7. **Еснафи у Скопљу**, од *М. В. Веселиновића* 223

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 31 ЈАНУАРА 1895
У БЕОГРАДУ.

Били су: председник *Мил. Ђ. Милићевић;* чланови: *Ст. Новаковић, Стојан Бошковић, Светомир Николајевић, Жив. П. Симић, Срета Стојковић и Момчило Иванић.*

1.

Председник, М. Ђ. Милићевић, отворио је састанак овим речма:

Господо,

На данашњи дан, пре двадесет и пет година, у далекој туђој земљи, за дебелим сињим морем, без својте, и без друга, у варошици Орану, у Алгиру, преминуо је један наш земљак, у најбоље доба својега живота.

Тај честити Србин родио се у Шапцу године 1836. Крштено име било му је *Никола* а, по очину презимену, звао се Куртовић. Али како је мајка

његова била кћи Стојана Чупића, онога кога певац Вишњић зове „Змајем од Ноћаја“: младић је у школи узео презиме деде свога, материна оца, те се је звао и потписивао *Никола Чупић*.

Кроза све своје школовање Чупић је био врло добар ученик, и врло мио друг. За то су га ђаци волели; за то су га наставници ценили.

По свршетку Војне Академије, Чупић је ушао у редовну војску. И ту је млади, школовани официр био свакад у свачем честит, вредан, и тачан.

Ова одлична душевна својства, удружена с прибављеним стручним знањима, крчила су младоме Чупићу пут за напредовање међу официрима, и увећавала му цену пред старешинама....

Кад је опазио да му се је здравље пореметило, Чупић је често путовао и у земље туђе, свуда тражећи лека тешкому недугу својему. И та путовања била су прилике у којима је виђао и познавао многе људе а, у исто време, и њега су виђали и познавали они који га дотле нису знали.

Добро учење у школама, похвално владање у служби, и одлично држање свуда и на сваком месту, кроз тридесет и четири године — колико је свега Чупића грејало сунце — учинише толико да су Капетана Николу Чупића знали и волели другови, да су га ценили и уважавали старији, и да су се за њега могли интересовати неки и неки познаници који су се с њим случајно срели и познали у животу.

Толико је за живота његовога могао да порасте глас, и да се рашчује име Чупићево у Отаџбини његовој, у народу његовом....

А данас, после двадесет и пет година, откако кости Чупићеве црна земља покрива, за име се његово зна у свим крајевима српским. У нашем на-

роду тешко се данас може наћи писмени човек који не би знао, и хвалом помињао име Николе Чупића.

За славу тога милога имена старају се људи од књиге и науке; пред њим се приклањају старци, а њим се соколи омладина свега народа нашега.

И ми смо се, поштована Господо, само за то данас сабрали: да укупном хвалом огласимо то мило, то заслужно име, дику рода српскога.

А рашта је све то? Шта је урадио тај човек да му име расте и онда, када се тело његово у пепео претвара; да се слава његова овако шири и с ону страну гроба?

Ех, Господо моја, Чупић се је за живота постарао да учини добро души народа свога; он се сетио да уради оно „чим је свашто моћи“, по речима славног песника *Србијанке*. Свето писмо, у дивној простоти свога говора, соколећи људе на добра дела, вели: „Ко чашу студене воде понуди жедну путнику, тај Богу узајима, а Бог свој дуг плаћа стотином за један“!

Наш славни Чупић чашу животворне воде пружио је жедном народу својему, пружио му је знање, просвету која осветљава и загрејава а не сагорева: „*Све моје имање,* рекао је он на самрти, *нека се употреби на издавање моралних и научних дела*“!

И народ му његов, ето, сваке године увећава захвалност своју за добро које је од њега примио.

А колико је, за ових 25 година, *моралних и научних дела* издано о трошку Николе Чупића; колико је светлости и радости разливено у срца и умове српске, и колико је пута, и на колико места, поменуто и похваљено сјајно име Николино, чућемо сада када поштовани друг мој, члан благајник и деловођа Одбора, Г. Живојин П. Симић, по рачун-

ским књигама и одборским записницима прочита Преглед Одборскога рада за ову прву четврт века.

Молим Г. Симића да узме реч!

За тим је члан и деловођа Одбора, Жив. П, Симић, прочитао као што иде:

ИЗВЕШТАЈ

О раду Одбора и стању фонда Чупићеве Задужбине у г. 1894.

а. О раду одборову.

На састанцима одборовим у год. 1894. читани су чланци: 1. „Белешке и белешчице језичне, литерарне, историјске, фоклористичне и друге“ од Г. Светислава Вуловића; — 2. „Поглед Кроз Косово“ од Милојка В. Веселиновића; — 3. „Остаци старих цркава у Кумановској Кривој Реци“ од Јов. Х. Васиљевића; — 4. „Прилошци к познавању извора српске историје“ од Арх. Илар. Руварца; — 5. „Буркард и Бертрандон де-ла-Брокијер о Балканском полуострову XIV и XV века“, од Ст. Новаковића; — 6. „Прилошци библиографији Србуља“, од Ст. Станојевића; — 7. „Празноверице и злочини с нарочитим погледом на празноверицу о закопаном благу“, од Д-ра Мил. Р. Веснића; — 8. „Из својих успомена“, од М. Ђ. Милићевића.

Сви ови чланци примљени су и наштампани у *XIV Годишњици*.

Осим тога Одбор је умолио г. М. Ђ. Милићевића да напише помене помрлим члановима овога Одбора: Кости Маринковићу, ђенералу Јовану Анђелковићу, Мити Ракићу и Сави Сретеновићу да се наштампају у Годишњици. Г. Милићевић је при-

редио те помене, прочитани су у Одбору и наштампани у *XIV Годишњици*.

У овој години Одбор је дао два издања: 1. „Жена XX века“ у преводу М. Ђ. Милићевића и 2. Годишњица књ. XIV.

На састанцима својим у овој години Одбор је донео и ове одлуке:

1. Да се одсада у Годишњици после имена чланова Одбора штампају и имена помрлих чланова његових, ради ваздашњег сећања на њих.

2. Да се Годишњица одсада штампа цицером, пошто су слова којима је дотле штампана, врло ситна и отежавају читање

3. Пошто се радови за Годишњицу не нуде у довољној мери, и пошто ти радови морају бити оригинални и јаче израде — да се хонорар за исте повиси од 60 динара, како је пре 20 година одређено, на 80 динара за штампани табак.

4. Да се писцима, чији се чланци штампају у Годишњици, даје по 25 комада одштампаних њихових чланака (са истом пагинацијом), који то буду захтевали.

б. О стању фонда.

I. Стални капитал код Управе фондова у злату . . .	72.000	дин.
У три лоза аустријске вредности 120 fl.	240	„
Свега	72.240	дин.
II. Примљено у год. 1894 . .	4.140	„
Пренето из год. 1893 непотрошено	4.310·74	
Свега	8.450·74	

III Издато за штампу и хонораре · 5.468·95
IV Непотрошених остаје за пренос
у год. 1895 · · · · · · 2.981·79

Али, Господо, како се данас навршује 25 година откад је основалац ове Задужбине испустио своју племениту душу, биће наша пошта према њему потпуније изражена, ако се на данашњем састанку обазремо на књижевни рад одборов за тих, прошастих 25 година, за који је рад стварну могућност дао пок. Никола Чупић.

Остављајући своје имање на ширење просвете издавањем књига и награђивањем писаца рекао је он: „И просвета је оштра као бојни мач; и она може да погњави Турке и освети Косово“. Ово је израз душе, која је жудела да освети Косово; али која је видела да неће дотрајати до тога великог момента у животу српскога народа. Ова је душа у истини била видовита, кад је изрекла: да је и просвета оштра као бојни мач; да и она може да освети Косово, јер битке, добивене на пољу просвете: науке и образованости, јесу најодсудније и од најтрајнијих последица. Смрћу Николе Чупића требало је да његова реч почне постајати дело. Али по смрти његовој ваљало је довести у ред његово имање и припремити све остало што претходи књижевном раду. Док се тај посао свршио протекло је пет година. Прво издање Чупићеве Задужбине могло је изаћи тек 1875 године. Од тада па до данас је 20 година. За тих 20 година Одбор Чупићеве Задужбине пустио је у свет ова издања:

1. **Чупићи Стојан и Никола,** од *Мил. Ђ. Милићевића,* Београд 1875, у 1000 егз.

2. **Први појмови политичке економије,** од Гарнијеа, прев. *П. Ј. Савић,* Београд 1876 г., у 1000 егземплара.

Кућа као васпитаоница, од Стоја, прев. *Н. Ј. Петровић,* Београд 1876 г., у 1000 егземплара.

4. **Српске нар. загонетке,** приредио *Ст. Новаковић,* Панчево 1877 г., у 1000 егземплара.

5. **Један лист из социјалне физике,** од *Мите Ракића,* Београд 1877 г., у 1000 егземплара.

6. **Живот и дела великих људи из свих народа,** од *М. Ђ. Миличевића,* I. Београд 1877 г., у 1500 егземплара.

7. **Рефлекси мозга, од И. Сјеченова,** прев. *К. С. Аранђиски,* Београд 1877 г., у 1000 егземплара.

8. **Годишњица Николе Чупића, књ. I.** Београд 1877 г., у 600 егземплара.

9. **Живот и дела великих људи из свих народа,** од *М. Ђ. Миличевића,* II књига, Београд 1877 г., у 1500 егземплара.

10. **Годишњица Николе Чупића, књ. II.** Београд 1878., у 600 егземплара.

11. **Жена као домаћица,** од проф. Д-ра Л. Стајна, прев. *Вук. Ј. Петровић,* Београд 1879 г., у 1000 егземплара.

12. **Живот и дела великих људи из свих народа,** од *М. Ђ. Миличевића,* књ. III. Београд 1879 г., у 1500 егземплара.

13. **Годишњица Николе Чупића, књ. III.,** Београд 1879 г., у 700 егземплара.

14. **Прилози дијететици душе** од Е. Фрајтерслебена, превео *С. В.,* Београд 1880., у 500 егземплара.

15. **Деспот Ђурађ Бранковић,** од *Чед. Мијатовића*, књ. I. Београд 1880. у 1500 егземплара.

16. **Карактер и дух политичких партија** од J. Блунчлија, прев. *Ник. Кашетановић*, Београд 1880 г., у 1000 егземплара.

17. **Одисија Омерова**, прев. *Др. Пашакостопулос*, Београд 1881 г., у 1000 егземплара.

18. **Деспот Ђурађ Бранковић**, од *Чеде Мијатовића*, књ. II.. Београд 1881 г., у 1500 егземплара

19. **Годишњица Николе Чупића, књ. IV.** Београд 1882 г., у 700 егземплара.

20. **Годишњица Николе Чупића, књ. V.**, Београд 1883 г., у 700 егземплара.

21. **Годишњица Николе Чупића књ. VI.**, Београд 1884 г., у 700 егземплара,

22. **Грађа за историју Народнога Позоришта**, од *Ђорђа Малетића*, Београд 1884 г., у 600 егземплара.

23. **Годишњица Николе Чупића, књ. VII.** Београд 1885 г., у 700 егземплара.

24. **Гајење мале деце**, од Марије Манасејине, прев. *Др Драга Ђочић*, Београд 1885 г., у 1000 егземплара.

25. **Годишњица Николе Чупића, књ. VIII.**, Београд 1886 г., у 1000 егземплара.

26. **Годишњица Николе Чупића књ. IX.**, Београд 1887 г., у 1000 егземплара.

27. **Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба**, од *М. Ђ. Миличевића*, Београд 1888 г., у 1500 егземплара.

28. **Годишњица Николе Чупића, књ. X.**, Београд 1888 г., у 1000 егземплара.

29. **Годишњица Николе Чупића, књ. XI.**, Београд 1889 г., у 1000 егземплара.

30. **Кнез Милош у причама**, од *М. Ђ. Миличевића*, Београд 1891 г., у 1500 егземплара.

31. **Годишњица Николе Чупића, књ. XII.**, Београд 1891 г., у 1000 егземплара.

32. **Годишњица Николе Чупића, књ. XIII.**, Београд 1893 г., у 1000 егземплара.

33., **Срби и Турци XIV и XV века**, од *Ст. Новаковића*, Београд 1893., у 2500 егземплара.

34. **Жена XX века**, написали Жил Симон и Густав Симон, прев. *М. Ђ. Миличевић*, Београд 1894., у 2500 егземплара.

35. **Годишњица Николе Чупића, књ. XIV.**, Београд 1894., у 1000 егземплара.

У Годишњицама се налазе ови састави:

У I књизи:

1. **Постанак Чупићеве Задужбине**, од *Мил. Ђ. Миличевића*.

2. **Српска слога**, од *Мил. Ђ. Миличевића*.

3. **Шта је желео и радио српски народ у XVI веку.** Историјска студија *Чеде Мијатовића*.

4. **Славе у Срба**, од *Мил. Ђ. Миличевића*.

5. **Земљиште радње Немањине.** Историјско-географска студија *Стојана Новаковића*.

6. **Слике из времена реформације**, од *Стојана Бошковића*.

7. **Петар Петровић Његуш, песник српски**, од *Светисл. Вуловића*.

У II књизи:

8. Мишљење *Ђ. Малетића* о **Туромановом преводу Демостенове Беседе за Венац.**

9. Мишљење *Светом. Николајевића* о **истом делу.**

10. Мишљење *Ст. Бошковића* о **II књизи Живота и дела великих људи из свих народа,** које пише М. Ђ. Милићевић.

11. Мишљење *Ст. Новаковића* о **истом делу.**

12. Мишљење *Чед. Мијатовића* о **Калајевој Историји српског народа,** коју преводи Г. Витковић.

13. Мишљење *Љуб. Ковачевића* о **истом делу.**

14. Мишљење *Светисл. Вуловића* о Јиречекову делу **Војнички друм од Београда до Солуна** у преводу Велимира Антића.

15. Мишљење *Ст. Новаковића* о **истом делу.**

16. **Српске народне песме о боју на Косову,** студија *Ст. Новаковића.*

17. **Колика је аксаћа,** од *Љуб. Ковачевића.*

18. **Општине у Србији,** од *М. Ђ. Миличевића.*

19. **Нешто о Босни, Дабарској или Дабро-босанској јепископији и о српским манастирима у Босни,** од *Арх. Н. Руварца.*

20. **Паланка-паланга-полуга-Брвеник,** прилог ка историји речи срп. језика, од *Ст. Новаковића.*

21. **Ка години 1807 српске историје,** из бележника с путовања **Х. Пуквиља** кроз **Босну и Стару Србију,** од *Ст. Новаковића.*

22. **Сима Милутиновић Сарајлија, песник српски,** од *Свет. Вуловића.*

23. **Римски историк Тацит,** од *Светом. Николајевића.*

У III књизи:

24. Мишљење *Светисл. Вуловића* о делу Л. Стајна **Жена као домаћица** у преводу Вук. Ј. Петровића.

25. Мишљење *Чед. Мијатовића* о **истом делу.**

26. Мишљење *Милоша Зечевића* о Писаревљеву делу **Прелом умнога живота Јевропе у средњем веку** у преводу Јоксима Павловића.

27. Мишљење *Мите Ракића* о **истом делу.**

28. Мишљење *Ст. Бошковић* о Блунчлијеву делу **Карактер и дух политичких партија** у преводу Ник. Капетановића.

29. Мишљење *Милана Пирочанца* о **истом делу.**

30. Мишљење *Дра Владана Ђорђевића* о делу **Свет и човек**, од неименованог писца.

31. Мишљење *Мил. Кујунџића* о Керијеву делу **Јединство закона доказано у односима природних, социјалних, духовних и моралних наука,** у преводу Ст. Р. Поповића и М. Вујића.

32. Мишљење *Чед. Мијатовића* о **истом делу.**

33. Мишљење *М. Ђ. Миличевића* о делу Ст. Обрадовића **Сеоска се́ла и приповетке.**

34. Мишљење *Свет. Вуловића* о **истом делу.**

35. Мишљење *Ст. Бошковића* о делу Чед. Мијатовића **Деспот Ђурађ Бранковић.**

36. Мишљење *Светом. Николајевића* о **истом делу.**

37. Мишљење *Светом. Николајевића* о делу Фрајтерслебенову **Прилози дијететици душе** у преводу С. В.

38. Мишљење *Чед. Мијатовића* о **истом делу.**

39. **Задужбине у Срба,** од *М. Ђ. Миликевића.*

40. **Пчеларство у Срба,** од *Јована Живановића.*

41. **Ибар од Рашке до Карановца,** од *Анте Алексића.*

42. **Пад Цариграда 1453.** од *Чед. Мијатовића.*

43. **Јаков Даковић, војвода Граховски,** од *Саве М. Мартиновића.*

44. **Појави у нашој најновијој литератури,** студија *Свет. Вуловића.*

45. **Праска-прасква; бреска-бресква,** прилог ка историји речи срп. јез. од *Ст. Новаковића.*

46. **Хронолошка питања о времену битке на Марици, смрти Краља Вукашина и смрти Цара Уроша,** од Арх. *Ил. Руварца.*

47. **Политичке системе,** од *Ал. И. Спасића.*

48. **Ново Брдо и Врањско Поморавље у историји српској XIV и XV века,** од *Ст. Новаковића.*

49. **Неколико хронолошких исправака у српској историји.** од *Љуб. Ковачевића.*

У IV књизи:

50. Мишљење *Милутина Гарашанина* о **Макијавеловом Владару.**

51. Мишљење *Ђ. Малетића* о Калајевој **Историји срп. народа,** у преводу Г. Витковића.

52. Мишљење *Свет. Вуловића* о **истом делу.**

53. **Духовни живот,** беседа *Ст. Новаковића* приликом парастоса Ник. Чупићу.

54. **Ђура Јакшић, песник и сликар,** студија *Светисл. Вуловића.*

55. **С Дунава над Пчињу,** путне белешке *Мил. Ђ Миличевића.*

56. **Никољ-Пазар и Бихор-Град,** прилог српској географији од *Ст. Новаковића.*

57. **Мачванска блатишта,** од *Анте Алексића.*

58. **Прокопи горњег Поморавља у Лепеницу,** од *Анте Алексића.*

У V књизи:

59. **Помени о Ђури Даничићу,** од *М. Ђ. Миличевића.*

60. **Град Вишесав и Видинска област,** од *Ст. Новаковића.*

61. **Одломци из историје Београда,** од ђен. *К. С. Протића.*

62. **Наследно право у старом српском праву,** од *Милов. Ђ. Миловановића.*

63. **Из Никшића на Горанско,** од *Д. Ж. Братинића.*

64. **Грађа за картографију и географију,** од *Ан. Алексића.*

65. **Грађа за нашу новију ратну историју,** од *Анте Алексића.*

66. **Павле Кустурић свештеник Владимирачки,** од *М. Ђ. Миличевића.*

67. **Једна грчка песмарица о српском устанку,** од *Светом. Николајевића.*

У VI књизи:

68. Мишљење *Свет. Вуловића* и *Љ. Ковачевића* о **изводу који је учинио Жив. П. Симић из Јиречекове Историје Бугара.**

69. **Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности,** од *Ст. Новаковића.*

70. **Одломци из историје Београда,** од *Ђен. К. С. Протића.*

71. **И опет Краљ Вукашин није убио Цара Уроша,** од *Љуб. Ковачевића..*

72. **Рујно,** прилог испитивању епитета у српској народној усменој књижевности од *Свет. Вуловића.*

У VII књизи:

73. Мишљење *Дра Л. Докића* и *Дра Л. К. Лазаревића* о делу Марије Манасејине, **Гајење мале деце,** у прев. Дра Драге Ђочића.

74. **Етнографска изложба у Москви,** од *М. Ђ. Миличевића.*

75. **Из старе српске књижевности,** од *Свет. Вуловића.*

76. **Бајрон,** од *Свет. Николајевића.*

77. **Одломци из историје Београда,** од *Ђенер. К. С. Протића.*

78. **Криминална статистика Београда,** од *Стев. Котуровића.*

79. **Прилог познавању садашњег стања усмене српске поезије,** од *Св. Вуловића.*

80. **Још по нешто за библиографију Петра II Петровића Његуша,** од *Свет. Вуловића.*

У VIII књизи:

81. **Слике из реформације,** од *Ст. Бошковића.*

82. **Одломци из историје Београда,** од *Ђен. К. С. Протића.*

83. **Белешке о Ђури Даничићу**, прилог к историји српске књижевности, од *Ст. Новаковића.*

У IX књизи:

84. **Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице**, од *Ст. Новаковића.*

85. **Одломци из историје Београда**, од *Ђен. К. С. Протића.*

85. **Кооперација је природно-економска категорија**, од *Раше Милошевића.*

87. **Лонца**, к историји речи срп. језика од *Ст. Новаковића.*

88. **Псалтир и епистола Виценца Вуковића** од 1546. прилог ка библиографији старих, штампаних књига српских, од *Ст. Новаковића.*

89. **Римско-византијско право и народни правни обичаји — право првенства рођака и суседа при куповини земље**, од *Ст. Новаковића.*

90. **Српски Арханђелски манастир у Јерусалиму, задужбина Краља Милутина,** — од *Арх. Ник. Дучића.*

У X књизи:

91. Мишљење *Дра Николе Крстића* о делу Миленка Р. Весића **Јустијанови Закони и старинско право.**

92. **Вукан, најстарији син Стфана Немање и Вукановићи**, од *Арх. Ил. Руварца.*

93. **Одломци из историје Београда**, од *Ђен. К. С. Протића.*

94. **Мирослав брат Стев. Немање, великога жупана српскога**, од *Арх. И. Руварца.*

95. **Мухамеданска и хришћанска година,** од *Ђен. К. С. Протића.*.

96. **Ратовање Херцега Стјепана с Дубровником,** од 1451—1454, од *Буб. Јовановића.*

97. **Знамените српске властеоске породице средњега века,** од *Буб. Ковачевића.*

98. **Вук Бранковић** (1372—1389), од *Буб. Ковачевића.*

У XI књизи:

99. **Пољско питање у XIX веку, студија из дипломатске историје** од *Дра Милована Ђ. Миловановића.*

100. **Статистички преглед самоубистава у Србији по службеним податцима** од 1845—1884, од *Стев. Котуровића.*

101. **Још један прилог к историји ваљевске митрополије,** од *Ст. Новаковића.*

102. **Под зидинама Цариграда — сабор Светога Петка 1887,** од *Ст. Новаковића.*

103. **Говор на парастосу Димитрија Давидовића, у смедеревској цркви** говорио *Димитрије Рувараац, парох земунски.*

104. **Црквени војвода, остатак пећске патријаршијске хрисовуље у једном народном обичају онога краја,** од *Ст. Новаковића.*

105. **Прилог историји Црне Горе времена Степана Малог,** од *Буде Стојановића.*

106. **Помен Д-ру Јосифу Панчићу,** од *М. Ђ. Миличевића.*

У XII. књизи:

107 **Ратни догађаји из другог српског устанка год. 1815 под војводом Милошем Обреновићем,** од *Ђен. К. С. Протића.*

108. **Општи имовински законик за кнежевину Црну Гору, и његова важност за науку и законодавство,** од *Д-ра Мил. Р. Весића.*

109. **Краљевско-српска Велика Школа за 50 њених година,** говорио у свечаној седници академијског савета 4 септембра 1889 год. ректор и проф. Вел. Школе *Светомир Николајевић.*

110. **Предавања** (Козерије) **из књижевне естетике,** од *Свет. Николајевића.*

У XIII књизи:

111. **С Мораве на Вардар,** путне белешке *Ст. Новаковића.*

112. **Ратни догађаји из првога српског устанка 1804—1813,** од *Ђен. К. С. Протића.*

113. **О првом штампаном словенском буквару за српску децу,** од *Дим. Руварца пароха земунског.*

114. **И још нешто о животу Св. Ђурђа Кратовца,** од *Дим. Руварца.*

115. **Како се год. 1871 у Призрену основао турско-српски лист „Призрен“** од *Т. П. Станковића.*

116. **Џон Хауард, апостол XVIII столећа,** од *Д-ра Мил. Р. Весића.*

117. **Речи што означавају сродство, родбину и својту у оридском крају** од *Милојка В. Веселиновића.*

118. **Некролог пок. ђен. Кости С. Протићу,** од *М. Миличевића.*

У XIV књизи:

119. **Буркард и Бертрандон де-ла-Брокијер о Балканском Полуострову XIV и XV века,** од *Ст. Новаковића.*

120. **Из својих успомена,** од *М. Ђ. Миличевића.*

121. **Празноверице и злочини с нарочитим погледом на празноверицу о закопаном благу,** од *Д-ра Миленка Р. Весника.*

122. **Прилошци к познавању извора српске историје,** од *Арх. Илар. Руварца.*

123. **Белешке и белешчице језичне, литерарне, историчне, фоклористичне и др.,** од *Свет. Вуловића.*

124. **Кроз Косово,** од *Милојка В. Веселиновића.*

125. **Остаци старих српских цркава у Кумановској Кривој Реци,** од *Јов Х. Васиљевића.*

126. **Прилошци библиографији Србуља,** од *Ст. Станојевића.*

127. **Некролози бив. члановима Одбора:** Кости Маринковићу, ђен. Јов. Анђелковићу, Мити Ракићу и Сави Сретеновићу, од *М. Ђ. Миићевића.*

Ако потражимо колико књижевних радова од кога књижевника има у издањима и у Годишњицама Чупићевим, онда ћемо добити ресултат да су дали радова:

П. Ј. Савић, Ник. Ј. Петровић, К. С. Араницки, Вук. Ј. Петровић, Никола Канетановић, Др.

Папакостопулос, Др. Драга Ђочић, Милош Зечевић, Милан Пироћанац, Др. Владан Ђорђевић, Милан Кујундић, Јован Живановић, Сава Л. Мартиновић, А. Н. Спасић, Д. Ж. Братинић, Др. Л. Докић и Л. К. Лазаревић уједно, Раша Милошевић, Архим. Нићифор Дучић, Др. Никола Крстић, Љубом. Јовановић, Љубом. Стојановић, Т. П. Станковић, Јован Х. Васиљевић, Ст. Станојевић и Милутин Гарашанин — по 1.

Мита Ракић, Др. Милован Ђ. Миловановић, Стеван Котуровић и Милојко В. Веселиновић — по 2.

Ђорђе Малетић, Димитрије Руварац и Др. Миленко Р. Веснић — по 3.

Стојан Бошковић, Архим. Иларијон Руварац и Анта Алексић — по 5.

Љуб. Ковачевић — по 5.

Чедом. Мијатовић Светомир Николајевић — по 8.

Ђенерал Коста С. Протић — 9.

Светислав Вуловић — 15.

Милан Ђ. Милићевић — 21.

Стојан Новаковић — 24.

Дакле: за 20 година Чупићева Задужбина пустила је у свет **35 издања у 38.300 егземплара**, у којима се налази **21 самостално дело** и у 14 Годишњица **127 које реферата, које научних расправа и чланака**, што укупно чини **148 састава**, међу којима **7 превода а 141 оригиналан спис.** Дух Николе Чупића, који је овако скромном иметку своме умео дати овако животворну и бесмртну снагу, нема сумње, задовољно лебди над Одбором Његове Задужбине, који његову жељу овако ревносно претвара у дело. —

За тим је председник М. Ђ. Милићевић наставио и завршио своју реч:

Госиодо,

После овога што смо сада чули, мени остаје још само да, уставши на ноге, викнем:

Оному који је и у јечању од тешких телесних болова племенитом душом дисао само за добро народа свога;

Оному који је, својим завештањем, народ свој помогао а себе обесмртио;

Оному који је живео тако мало, а урадио тако много;

Оному који је радом својим учинио да и други на кон њега, кроз векове могу радити —

Дики међ Србима,
Украсу међу родољубима,
Угледу међу добротворима,
Капетану Николи Чупићу
Нека је довека хвала и слава?

Сви су чланови устали и узвикнули: нека му је хвала и слава!

Одбор је одлучио: да се цео записник овога састанка са овим извештајем наштампа у засебној књижици, да се разашаље свима листовима и политичким и књижевним с молбом да га у целини саопште својим читаоцима. Затим да се пошље колегијама професорским и другим књижевницама, а на првом месту сарадницима.

2.

Чланови Одбора Срета Стојковић и Момчило Иванић прегледали су благајникове рачуне о при-

мању и издавању, за г. 1894. нашли да су уредни и тачни, и предложили су да се благајнику изда разрешење за те рачуне.

Одбор је одлучио да се благајник разрешава одговорности за ове рачуне.

3.

Председник поднесе Одбору спис *Андре Гавриловића* **„Писма о књижевности у Словенаца“**. Г. Новаковић је прочитао оцену о том делу Дра В. Облака, доцента на университету у Грацу, који је, тражећи да се учине некоје исправке, изјавио да се дело може пустити у свет.

Одлучено је да се дело наштампа о трошку Задужбине у 1000 егземплара, а Дру Облаку да се за реферат пошље 30 форината хонорара.

4.

Председник изнесе предлог да се попуни једно упражњено место у Чупићеву Одбору.

Одбор је за свога члана изабрао Академика и Проф. Вел. Школе г. Љубу Ковачевића.

5.

Одбор је одлучио да у Одбору и даље остане председник М. Ђ. Милићевић, а деловођа и благајник Жив. П. Симић.

С тим је састанак закључен.

Председник.

М. Ђ. Милићевић

Деловођа.

Жив. П. Симић

САСТАНАК
ЧУПИЋЕВА ОДБОРА
17. октобра 1895 г.

У БЕОГРАДУ.

Били су: *М. Ђ. Миличевић, Ст. Новаковић, Ст. Бошковић, Љуб. Ковачевић, Свет. Вуловић, Жив. Симић, Момчило Иванић и Срет. Стојковић.*

1.

Мил. Ђ. Миличевић читао је свој чланак „Из мојих успомена“, наставак онога што је штампано у XIV Годишњици.

Одлучено је да се наштампа у XV Годишњици.

2.

Мил. Ђ. Миличевић читао је свој чланак „Др Јагић у Србији и у Софији.“

Одлучено је да се наштампа у XV Годишњици.

3.

Приказан је и прочитан чланак „Буна Попа-Ђака у Банату“ од Ђорђа Поповића.

Одлучено је да се наштампа у XV Годишњици.

4.

Приказан је и читан састав Јована Х. Васиљевића „Прилози к историји српске књижевности.“

Одлучено је да се наштампа у XV Годишњици.

5.

Чланак „О Балшићима“ од Ђ. Стратимировића уступљено је Љуб. Ковачевићу да га прегледа.

Одлучено да се поступи по његову реферату.

6.

Како је време да се Годишњица да у штампу,

Одлучено је да председник с деловођом учини распоред грађе и учини даље што треба да књига на време буде готова.

Председник.
М. Ђ. Милићевић

Деловођа.
Жив. П. Симић

БЕЛЕШКЕ

ЗА ПРОСВЕТНУ ИСТОРИЈУ БЕОГРАДА

I

Претходна обавештења

Пред крај прошлога и у почетку овога века, сва београдска варош, осим тврђаве, била је у шанцу, опасана дубоким ровом и ограђена тврдим палисадом.

Из те тако ограђене вароши излазило се, и у њу се улазило, на четвора велика врата, која су се по турски називала:

Видин-капија, која гледа низ Дунав ка Видину;

Стамбол-капија, која је примала пут од Цариграда;

Варош-капија, која је била онде где је данас Валожићева књижара, и

Сава-капија, на Сави.

Ову последњу неки су називали и *Бањалучка капија*, зато што је окренута била горе ка Бањој Луци.

Пруга која би се повукла од Стамбол-капије на шанцу право преко Калемегдана ка Граду де-

лила би београдску варош на две поле: на источну и на западну полу.

У источној поли биле су све веће зграде, становале су власти, и водиле се најживље трговине.

У западној поли пак налазиле су се: српска црква, школа, митрополија, и неколике куће што су припадале неким великим црквама на Истоку.

Крај, најближи око српске цркве, звао се *Српски крај* београдске вароши.

Истина у овој је поли било и турских кућа и џамија, али је тек број кућа хришћанских био већи и претежнији.

А на Сави, ван варошкога шанца, живели су сами Срби. Онде је само на савском Лиману било неколико турских каваница, које су обично примале Турке Бошњаке, који низа Саву на лађама слазе у Београд. Турци су се на Лиману задржали чак до године 1860.[1]

Кад су Срби, на крају године 1806, и у почетку 1807, узели од Турака варош и град београдски, они су се са свим природно наместили у најживљем за Турака крају, заузевши најлепше куће које су иза њих остале, једно — што су то сматрали као своју ратну добит, а друго — што су на тој страни вароши и биле најлепше и најудобније зграде за сваку потребу.

Онда је на Дунаву, испод Јалије, био навоз за прелазак преко Дунава; главна чаршија била је од Дорћола па горе до Зерека; Управни Савет, и куће

[1] Јула 24. године 1860, у вече, на Лиману се догодио сукоб између Срба и Турака. Најпре је била обична свађа, која се, доцније, претворила у крвави бој тако да је потребно било довести из касарне 100 стрелаца и неколико кавалериста — да поврате ред. Од тога случаја, ни један Турчин није ни огледао да се стално устави на Лиману да живи.

првих ондашњих српских старешина, биле су све на оном простору који се пружа од данашње Кнез-Михаилове улице па до улице Душанове, између варошког шанца и Калемегдана.

Кад су Турци, године 1813, опет овладали Београдом, онда су продужили живети и намештати се онако како је у Београду било пре, за доба њиховога. А то што се средило од године 1813, продужавало се, с малим изменама и допунама, и после године 1815.

Други Устанак Српски, по други пут је показао да је народ српски жив, и да хоће да живи својим животом; али нови вођ српски, мудри Кнез Милош, принуђен да српску власт уноси у Београд тихо и поступно, није могао бирати ни најживљих крајева варошких, нити најлепших кућа турских, него се задовољавао оним местом које је свакад припадало Србима, а то је околина садање Београдске Саборне Цркве. Ту је имало доста простора, и више зграда, које су припадале: неке Српској Митрополији и цркви; неке Цариградској Патријаршији, а неке и цркви Синајској на Истоку.[1]

На тим местима, без ичијега питања, не бојећи се сукоба ни с ким, Кнез Милош је подизао зграде за српске власти и старешине; ту је он спремао средиште својој крепости за Београд. У том раду народ из околних села учествовао је толико што је секао и превозио потребну грађу за све што је Кнез градио у Београду, а Београђани су у новцу нешто плаћали.[2]

---

[1] Године 1828 Кнез Милош пише из Крагујевца Београдском Магистрату: „да закаже сиротињи која седи у кућама Синајске цркве, да плаћа кирију, или да се сели из њих.“

[2] Вук Караџић пише да су се Београђани жалили: да су, за два конака, *сама кулука* дали 22 хиљаде гроша! Вуково писмо од 18. Априла 1832. *Улак* 1843. бр. 6. стр. 23.

Турци такој радњи Кнеза Милоша нису сметали, и ако им она није свакад била мила.

Београдска Црква, она што је била на месту садашње велике цркве, не зна се кад је зидана. Историк Јован Рајић[1] пише: да су Турци, заузевши (2. септембра 1739) Београд, великоленну резиденцију Српске Митрополије срушили до основа, а цркву, и ако нису до темеља порушили, опленили су је, и сводове јој оборили.

Доцније су Београђани добили од Турака допуштење да цркви својој могу начинити нове сводове, али ти сводови ни пошто да не буду високи! Ти нови црквени сводови, једно што су грађени на брзу руку, а друго што према великој црквеној ширини нису смели бити високи колико би требало, нису били поуздани. Општина београдска, бојећи се да се не провале, стегне их гвозденим кукама један пут, па стегне и други пут; али, после тога, почну попуштати сами зидови, особито они у западном делу цркве, па се још и на самом своду покажу пукотине За то, године 1836, буде дозван зидарски мајстор: да прегледа целу црквену зграду, и да каже: како би се могла оправити?

Мајстор дође, промотри целу цркву и изјави: да је већи део зграде здрав, а да се онај слабији може оправити.

Тада се с њим подвеже уговор: да нов зид изида, нов свод да сведе у оној попустилој поли цркве и, поред тога да, са свим изнова, подигне тороњ за 17.000 форината сребра.

Али кад мајстор, по том уговору, почне рушити западни део цркве, опази се да се пукотине

[1] *Рајић*, књига IV, глава XIV, § 12.

на своду шире, и да се пружају чак над олтар. Онда се тек увидело: да се стара црква никако не може оправити, те се од тога посла са свим одустане.

Није, дакле, остајало друго него да се стара црква цела сруши, па да се место ње подигне нова. Тај постао почео се с пролећа 1837 и, 15 јула те године, свечано бише освећени темељи новој Београдској Цркви, овој која данас краси српску престоницу.

Послушајте кроничара очевидца како описује ту лепу свечаност:

„Београд, 15. јула, 1837.[1] Данас смо били овде сведоци реткога и краснога торжества. При свештенодејству спреч Преосвештењејшег Господина Архијепископа и Митрополита Петра, с осталим месним свештенством, у присуству Светле Госпође Кнегиње, и Сјателних књажевића Наследника Милана, и Михаила, виших књажеских чиновника, членова овдашњег Исправничества, одабранијих кметова и грађана од стране опшчества, школске јуности, и многочислено стекавшег се народа обојег пола, положен је крајеуголни (основни) камен к зиданьу новозапочете Катедралне Београдске Цркве. Господин Митрополит извршио је најпре обично освештеније воде и камена пред самим местом основоположенија, и за тим изговорио је собраному народу красно опоминателно слово о ползи и изрјадности благог овог намерења које је с височајшим дозвољењем и содејством Његове Светлости Премилостивог Господара и Књаза нашег предузето. Пошто је, за тим, писмено доказатељство о предузетом зи-

[1] *Српске Новине* од 1837, број 28, стр. 218.

даању истог светог храма Божјег јавно пред народом прочитано, и то исто заједно с осталим обичним документима (добро сахрањеним), и различним сад у теченију налазећим се златним и сребрним новцима, у издубљени крајеуголни камен вечитог спомена ради положено, био је исти камен на дно темеља пуштен и утврђен. При овом спуштању и утврђивању камена узели су како г. Митрополит, тако и Сијателни Књажевићи по једну кашику (мистрију) приготовљеног им на то малтера, којим су исти камен како одоздо тако и по врху посули и по обичају неколико пута чекичем по њему ударили.

„Трајућему торжеству овому, а нарочито при спуштању и утврђивању крајеуголног камена, и при многолетствијама, грували су непрестано топови, а народ је у срцу благосиљао срећно и пресрећно време ово, у које се под благословеним владатељством Светлога Књаза Милоша, кромје осталих полезних уредаба и заведенија, овакови великолепни храмови на славу свемогућег Зиждитеља вселене зидају и подижу.“[1]

[1] Покојни Никола Христић - Бадемлија, који је у оно време био тутор црквене касе, записао је о том освећењу темеља ове врсте: „1837 лета, јулија 15, положисмо камен у темељ цркве храма Светога Архистратига Михаила чело олтара, ниже свете трапезе, и метнусмо унутра стакло са натписима: потписана (су) имена: Императора Николаја, Краља Фердинанда Аустриског, Императора Турског Махмуда Второг, и имена прочих отмених људи ондашњих. Ја сам тада (Никола Христић) био тутор црквене касе, и ја сам, мојом руком, заленио то исто стакло воском (које стоји унутра), и предао г-ну Митрополиту Петру Јовановићу: 1 рубљу Императора Николаја, 3 цванцика нова Императора Фердинанда, 1 дукат и 1 бешлук Императора Махмуда Турског, 1 талир и ½ драхме грчког Краља Отона, које све метнуо је Господин унутра. Тада је владао Књаз Српски Милош Обреновић. Ту је била и Књагиња Љубица Обреновић са њена два сина Миланом и Михаилом.“

Ову записку дао ми је син пок. Николе Христића, г. Риста Бадемлић.

После три године журнога и марљивога рада, висока, красно позлаћена звонара нове београдске цркве, цепајући у небу облаке, бацала је на све стране слику грађевинске лепоте, изазивајући поштовање према оном чему је намењена. Она је собом очигледно сведочила васкрс нове државе српскога народа, и улевала наду на све лепшу будућност.

Ево како кроничар описује намештање крста на тој високој звонари.

„У Београду 18. Јула, 1840. 13. текућег месеца били смо зрителји дигнутога крста на торањ Катедралне Цркве Београдске, почем је он од дунђера намештен био. Око два сата пред подне (по турском) огласили су топови почетак овог торжества. Трајућему водоосвештенију, које је пред западним цркве вратима извршено, где је г. Архијепископ и Митрополит с већим числом свештенства и монашког и мирског реда свештенодејствовао, пуцали су при возгласима непресечно топови, као год што су и по окончаном водоосвештенију, када су крст дизати започели, и када је нужно било, чинили. По окончанију водоосвештенија, и при почетку дизања крста, започне банда свирати и свирала је докле год крст није намештен био. По том је један од оних који су крст намештали, нашао прву здравицу Светлом Књазу, втору Господину Митрополиту, трећу народу, четврту свештенству, пету опшествy београдском, и шесту мајсторима.[1] При свима оним здравицама пуцали су како топови, тако је и банда свирала, и многочислени народ који се стекао да ретки овај до-

[1] Г. Ђока Аћимовић, трговац на Сави, који је као младић ту свечаност гледао, уверава да је мајстор, испивши последњу здравицу, бацио озго чашу на земљу; чаша је пала, и није се, вели, разбила, него остала цела!

гађај сопственим очима види, непресечно „Ура“! викао је.“[1]

Године 1841, дозван је академски живописац, Димитрије Аврамовић, и предано му је да новој цркви начини *иконостас*, и да је сву изнутра живописе.

Аврамовић је тај посао довршио у јесен године 1845.

Новембра 7, у очи Св. Арапђела, кад је и храм београдској цркви, било је у тој новој, потпунце живописаној, богомољи свечано *бденије*.

На по сата по заходу сунца, прапгије с Калемегдана, и звона с високог позлаћеног торња, огласише почетак вечерњи, коју је служило седам свештеника и два ђакона, и која је, заједно с јутрењом, трајала равно четири сата! И црква и порта биле су пуне побожних Београђана.

Други дан, 8 новембра, Митрополит Петар, са дванаест свештеника и шест ђакона, најпре је часну трпезу по пропису опрао и осветио, па целу цркву троносао, литију около обнео, и онда отпочео архијерејску литургију.

На овој свечаности били су: Кнез, Кнегиња, и сви ондашњи великодостојници земаљски.

Свеколико старање око грађења и украшавања ове нове лепе цркве са свим лаконски казује запис, урезани у мраморну плочу под часном трпезом у олтару:

Ко славу свѧтыѧ єдиносꙋщныѧ и нераздѣлныѧ Троицы Оца, Сына, и Свѧтаго Дꙋха, водрꙋзиси Храмъ сей къ ѵсесть свѧтыхъ Архістратиговъ, и въ имѧ

[1] *Српске Новине* од 1840, бр. 29, стр. 225.

жертвеникъ сей на мѣстѣ, на немъ же стоюще древняго Церковъ Бѣлградскаго тѣхъ же есплотныхъ силъ небесныхъ, и оукрасися всѣмъ внутреннимъ благолѣпнымъ и живописнымъ оукрашеніемъ отъ лѣта Господня 1837 до 1845, а того лѣта, мѣсяца Новемврія, дне 8-го, при владѣніи Благовѣрнаго Князя Сербскаго ГОСПОДАРА АЛЕКСАНДРА, посвятися благодатію пресвятаго Духа священодѣйствіемъ Преосвященнаго Архіепископа Бѣлградскаго и всеа Сербіи Митрополита Господина ПЕТРА.

Више Цркве, на исток од олтара, пружале су се српске школе у зградама старим и трошним. Доцније, Београдска се општина постарала те је за учионице деце српске начинила ову данашњу кућу, у којој је, поред основне школе, смештена и Београдска Читаоница.

На запад од цркве, преко улице, била је некад, како Рајић пише, красна *Резиденција Српских Митрополита* коју су, као што је мало пре поменуто, Турци порушили године 1839. Доцније на њеним темељима Срби су били, како тако, подигли зграду за становање својих првосвештеника.

Та се зграда звала *Митрополија*, и заузимала је сав простор који данас притискује двор Митрополитов испод Велике Цркве.

На југ од Митрополије, преко улице која иде озго поред цркве на запад ка шанцу, Кнез Милош је, доцније, прибавио повелики простор, на коме је, једна иза друге, од 1829 подигнуто неколико кућа, у којима је најпре боравила Кнегиња Љубица с беговима Миланом и Михаилом; доцније, у једној од тих зграда биле су школе: Гимназија и Лицеум, а у другој Попечитељство Унутрашњих Дела. Данас

су у једној судови: Апелациони и Касациони, а у другој је Учитељска Школа.

На север од Цркве, онамо ка Калемегдану, било је нешто чистога поља, са неколико гробних плоча,[1] од којих се неке познају и данас.

Кнез Милош нареди (биће 1815 и 1816 године) те народ из нахије београдске одсече и свезе дрвену грађу, а он погоди мајсторе, те подигну ону на два боја кућу, што се и данас види у семинарској авлији. Та је кућа била још дужа онамо ка Калемегдану, па је пресечена и скраћена кад је, 1847 и 1848, зидана зграда за семинарију.

Та је кућа грађена за *Народну Канцеларију*, у којој су заседавали они *Народни Кнезови* који су се, по уговору са Марашли-Али-Пашом 1815, морали налазити у Београду ради оних народских послова у којима се и учешће београдскога везира трпети морало. Скуп тих 12 кнезова (од сваке ондашње нахије по један) звао се *Народна Канцеларија*, *Народни Суд*, а некад се просто говорило: *Народни Кнезови*.

Доцније је, у тој кући, неко време био *Магистрат* Нахије Београдске, кад му је председник био знаменити Вук Ст. Караџић.

Од године 1831, у њој је седео и, бој се у њој и преминуо (11. јуна, 1833), Београдски Митрополит Мелентије Павловић, који је на престо дошао после Митрополита Антима, а оставио га је Митрополиту Петру.

Од године 1833 до 1849 у тој је кући становао Митрополит Петар, а од његова пресељења

[1] Причали су ми да је ту укопан и војвода Петар Молер, кога су Турци уморили на крају априла 1816, у београдском граду.

у данашњу Митрополију, у њој свакад седи Ректор Београдске Семинарије.

Јужни део старе Митрополије, испод цркве, Кнез Милош је порушио, па ту подигао зграду на два боја, са великим бројем соба, од којих су неке биле украшене врло лепом дрвеном резбом.

То се звало *Господарски Конак*, у Београду.

У том конаку одседао је Кнез Милош за прве владе своје, кад год је долазио у Београд.

У кнежеву одсуству, у том је конаку боравио кнежев брат Господар Јеврем, или Кнегиња Љубица с беговима Миланом и Михаилом, докле за њу није начињен нарочити конак, преко пута, онај у ком су данас Апелација и Касација.

Кад од кнежева рода није никога било у Београду, онда се је ипак у конаку налазио који од кнежевих чиновника. И тај се обично звао *Управитељ Господарскога Конака*, или, по турском обичају *Векиларч*.

Кнез Милош је, 15 маја 1828 године, писао из Крагујевца у Београд „свом консулу Алекси Симићу, и послао му *туру* (Турски грб): *да је прикује на Конак са сокака, где је прилично место, и да је покрије тенеђком да не кисне.*“

У том београдском конаку Кнез Милош је, године 1839, јуна 1, дао оставку на корист старијега сина свога Кнеза Милана, и отишао из Србије у Влашку, на своја добра. ...

По одласку Кнеза Михаила из Србије 1842, у том су конаку на горњем боју, биле смештене две учионице богословске (за разреде трећи и четврти), а на доњем боју била је Државна Штампарија.

Северни део Старе Митрополије пак остао је онакав какав је био док су у њему боравили митрополити, и служио је за конаковање татара и дворских служитеља.

После године 1842, ту су боравили богословски професори у једном делу, а у другом — сиромашни ђаци богословски благодејанци.

Од грађе што је претицала кад је грађена кућа за Народне Кнезове и конак Кнеза Милоша. Кнез је начинио и ону двокатну (данас Бадемлићеву) кућу, преко пута од семинариске авлије, која се је горњим бојем својим наднела над улицу.

После године 1842, до у јесен 1847, у тој су кући биле смештене учионице првог и другог разреда Богословије, који су се онда звали *предуготовне класе*.

Доцније је ту кућу Кнез Милош, као своју имовину, поклонио мајци браће Бадемлића, г-ђи Роксанди.

2

Митрополит Петар

Мелентије Павловић, онај што се онако славно на Љубићу, 1815, добошем рашчуо, први Митрополит Србин после Агатангела, Кирила, и Антима, тројице београдских митрополита, родом Грка, преминуо је у Београду 11 јуна 1833. Његовом смрћу столица Архијепископа Београдског и Митрополита Српског бејаше остала празна или удова, како се обично говори у таком случају.

Кнез Милош, и раније науман да владике Србији узима само из народа српскога[1], а не имајући у тај мах подеснога лица међу домаћим духовницима, обрати се знаменитом у оно доба Карловачком Митрополиту Стефану Стратимировићу, и замоли га: да му препоручи кога школованога Србина у монашком чину, да га узме за Митрополита Србије.

Стратимировић одговори Кнезу: да би за то достојанство могао најбољи бити *Павле Јовановић*, који је рођен у Плоку, у Срему, 18 фебруара 1800, а свршио је Гимназију, Философију, и Богословију,

---

[1] 4. Новем. 1830. Кнез Милош је заповедио Панти Х. Стојилу: »да пише г. Кенгелцу архимандриту, и понуди га од Господарске стране, ако хоће овамо прећи, да ће га поставити Архипастиром«. Деловод. протокол 1830, Бр. 1797.

и који се већ тада налазио у Србији, и то баш као секретар кнежеве канцеларије, у Крагујевцу.

Кнез призове Павла, и каже му своју намеру.

Павле, кога су узгред буди речено, са његове лепоте, обично звали *Лепи Паја,* стане отклањати од себе кнежеву понуду, изговарајући се да је наумио женити се.

Кнез се слатко насмеје и, онако на свој начин, удари да разбије ту Павлову сметњу: — Чиниш 'волико, ти си некакав чудан човек! Ја хоћу све жене да предам твојој власти, а ти одбијаш њих све за љубав само једне?!

Не зна се да ли је баш овај кнежев разлог, или други који претегао у Павловој памети, тек понуђену понуду прими и, по наредби кнежевој, оде у Чачак Владици Нићифору, који га замонаши, зађакони, зајеромонаши, и заархимандрити — све једно за другим — последње четврти године 1833-ће.

Том приликом дано му буде име *Петар,* место крштеног имена *Павле.*

После тога, Кнез Милош новога Архимандрита Петра опреми у Цариград, где га на Светог Николу, 6 декембра 1833, Патријарах Григорије посвети за Архијепископа Београдског и Митрополита Српског.

По посвећењу, нови Митрополит вратио се одмах у Србију, и прву службу, као архијереј, служио је на Божић 1833, у Пожаревцу, где се онда Кнез Милош са целом породицом својом налазио.

Беседа о захвалности, коју је на тој првој литургији нови архијереј говорио на изуст, *чему Србија није била дотле обикла,* како бележи ондашњи кроничар, штампана је у *Српским Новинама* од године 1834, броју 2. стр. 8.

Митрополит Петар био је човек повишега раста, црне пуне браде и косе, лица црномањаста, и у свему сразмерна: у опште био је врло леп на очи, а и одевао се је свакад врло укусно. Од свога посвећења па више од двадесет година, носио је на глави од црне кадифе камилавку *тенцерлију*, а пред крај својега митрополитства, усвојио је камилавку *дулдуклију*, то јест, ону што је једнаке ширине и горе и доле. А и једна и друга опасане су му биле свиленим појасићем, каквим се обично опасују камилавке у наших владика. Косу је носио реаово рашчешљану преко потиока ка плећима. Ту косу је свакад држао тако марљиво да је била милина погледати је.

Глас му је био крупан, као да би долазио из какве дубине. У говору често је понављао реченицу: *како ћу казати;* иначе му је беседа свакад била течна и правилна.

Нарави је био бујне и, кад би се за што нељутио, могао је викати и праскати да ječи сва митрополија. Још је имао ружну навику да, и за трајања литургије, у цркви, призива своје потчињене: калуђере, свештенике, и ђаконе, те их, онако пред светом, нешто светује, упућује, или кара!

Није никаква тајна да су многи духовници на оној страни, сувременици Петрови, понекад хтели језик свој да пусте даље него што благосиља стреха од камилавке, да су хтели послужити се речма какве понекад изговарају људи световни, људи млађи, па и ови тек кад су међу својим вршњацима.

Митроцолиту Петру ни трунка прекора не може се учинити за тако штогод. Напротив он, и кад је био најљући, пазио је што ће рећи. Он је свој говор удешавао према захтевима свога високога до-

стојанства, обзирући се и на мишљење оних међу којима је живео и радио.

Док се звао *Павле,* пушио је дуван, као и други пушачи, а кад је постао *Петар,* свој је чибук преломио, и више дима није хтео узети у своја уста!

Као домаћин, у кући је био врло гостољубив[1]; и трпеза му се свакад одликовала обиљем и разноврсношћу јела и пића.

У питањима о вери и о цркви био је врло јак, а перо његово рачунало се у најоштрија пера у Србији у оно време.

Петар је управљао Српском Црквом од краја године 1833 до године 1859. За то време завео је, развио, и уредио Богословску Школу у Београду, и о тој школи старао се својски за све време своје архијерејске власти; он је највише наваљивао и највише учинио да се у Београду подигне ова данашња Саборна Црква; он је у српским црквама завео примеран ред, који су хвалили други православни кад су наше цркве походили[2]; он је саставио Архијерејски Синод, уредио Консисторије, израдио Окружним Протама државну помоћ; старао се о материјалном стању свештеника, и о штампању књига за цркву и за школу.

---

[1] Г. Драгиша Милутиновић прича да је, једном, као дете, с оцем својим Симом Милутиновићем, ручао у Митрополита Петра. Кад је, седнувши за сто, дигао убрус, нашао је на дну тањира нов повцит цванцик. Пажљиви домаћин досетио се да малом госту својему и ту радост учини изненада.

[2] Још пре Митрополита Петра, године 1830, Кнез Милош, ушавши једном у београдску цркву, види како у столовима (и дуж зидова, и по средини цркве) стоје и седе београдски главни трговци под капама и шаловима, па се онда развиче:

— Која сте вера, ви људи, кад тако, као Турци, седите у својој богомољи? Ја, и сва моја свита, скидамо капе још с врата, и стојимо гологлави докле год не изиђемо из цркве. А ви? Срам вас било!....

Само се од себе разуме да је он у тим, и у безбројним другим пословима, који се сви не могу овде поменути, сретао сметња кад већих а кад мањих; али је свима тим сметњама одолевала његова крепка воља, његова велика памет, и уважење које је личност његова свуда уживала.

Године 1859, после велике политичке промене у Србији, нашло се у Београду да је Петар приврженик палом реду ствари. Зато му је одузета црквена управа, и поверена његову питомцу, ондашњем шабачком владици, потоњем Српском Митрополиту Михаилу.

Пошто се нови црквени ред у Србији утврди, Петар остави Београд, и оде у Карловце Патријарху Јосифу Рајачићу, који му повери на управу јепархију Горњо-Карловачку.

Као јепископ те јепархије, Петар се јављао на Народном Сабору у Загребу године 1861.

Доцније, после дуже болести, преминуо је у Сремским Карловцима, 22 септембра 1864, и сахрањен је у Манастиру Крушедолу где, поред других покојника, почивају и кости Кнегиње Љубице, жене Кнеза Милоша.

У предсмртној болести својој, Петар је често помињао Србију. Једном је рекао свом некадашњем секретару Ат. Борђевићу, како би желео још једном пропутовати поред дивнога Хртља, па је одмах, приклањајући се неумитној судбини, додао ово: — Али, Петре, доста ти је и што си досад гледао! Време је да се спремаш за сасвим другојачији пут!

3

Богословска Школа у Београду

Нови Митрополит Петар, одмах по посвећењу, настао је свом збиљом своје крепке воље да што боље, што потпуније, послужи Цркву којој је дошао на управу.

Међу потребама пак, које су се као најпрече у том правцу представљале новому Архијерију, на првом месту била је ова: да се заведе школа за спремање оних који ће ступати у свештенички чин, да се, дакле, отвори Богословија у Београду при Митрополиту.

И није прошло много времена, а пред Народком Скупштином у Крагујевцу, о Духовима 1836, ми видимо потпуно *Начертаније о духовној власти у Србији*.

У том *Начертанију* казано је: *да се богословско училиште при Митрополиту Српском подиже*[1].

И одиста, 1 септембра 1836, у Београду је већ отворен *Први Разред Богословије*, са 43 ученика, и са два професора.

У том првом разреду предавани су ови предмети: Славенска Граматика, Црквена Историја с

---

[1] *Српске Новине* од 1836, бр. 22, стр. 169.

Литургиком, Догматика, Богословија Пастирска, и Богословија Морална.

Наставници су били: *Гаврило Поповић* (који је, доцније, био шабачки владика, а преминуо, је у Београду, 7 фебруара 1871), и *Лукоген Михаиловић* (који је, после, умрьо у Манастиру Раковици). Они су тада обојица већ били у монашком чину.

Фебруара 4, године 1837, у тој новој Београдској Богословији били су први испити, на које су дошли Светли Кнежевићи Милан и Михаило, Митрополит Петар, сви београдски свештеници, и директор основних школа, Ђорђе Зорић.

Сви ти гости били су веома задовољни одговорима ових првих ученика нове Богословије.

Са сваком даљом годином увећавало се је Петрово старање о том расаднику за потоње служитеље цркви српској.

То ће се видети и из нашег даљег причања.

4

Петрово Господство

Митрополит Петар старао се је да свој двор, своје господство, и сав владичански живот свој уреди онако како је то видео у Карловцима, у Митрополита Стратимировића, наравно у колико су и прилике београдске могле да буду сличне с приликама карловачкима.

У њега су придворни свештеници монашкога реда били ови:

Гаврило Поповић, архимандрит, овда члан Конзисторије, а овда ректор Богословије, како је кад архијерејска власт за потребно налазила.

Сава Јовић, протосинђео и вероучитељ Лицеума.

Данило Поповић, архиђакон и протоколиста у Консисторији, и

Сви професори Богословије, који су били у чину.

Сва та лица била су свита Митрополиту: она су га пратила кад у цркву иде, и кад се из цркве враћа; она су с њим служила, кад он архијерејску литургију служи, и она су држала чреду у његовој капели.

Кад је Петар путовао по јепархији, свакад га је пратио окружни начелник, или овога помоћник,

а на граници свакога среза дочекивао га је с народом сресни начелник. У путу се возио на свом пинтову, а за њим се свакад водио његов коњ седланик, кога би некад јахао његов секретар Атанасије Ђорђевић. Сам пак Петар уседао је на коња само онде где кола не би никако могла проћи, као, на прилику, преко Плоче (између Копаоника и Жељина).

Свештеници Београдске Велике Цркве

Док сам се ја учио у Богословији (од 1846 до 1850) Београдску Велику Цркву служили су ови свештеници:

Прота: *Димитрије Вујић,*

Намесник: *Панта Михаиловић,* и

Пароси: *Хаџи-Јевта Вујадиновић, Михаило Поповић, Никола Димитријевић, Обрад Михаиловић,* и

Ђакони: *Живојин Марковић,* и *Милош Сушић.*

Вујић је био родом из Босне; учио се је у Карловцима кад и Митрополит Петар, а неко време бавио се је и у Русији. Као човек, био је врло велики усталац, а као свештеник способан и тачан; али је глас имао крут, веома упоран, неизрађен. „Кад Прота Вујић пева у цркви *Свете Тихи,* или *Величаније,* из цркве хоће да беже и свеци и анђели“, говорили су несташни ђаци. Наш друг, Стеван Маленовић, умео је веома слично подражавати Вујићу. И кад он тако подвикне, сва се школа у кикот засмеје.

Намесник Панта Михаиловић био је родом из села Вранића. У говору је до смрти задржао неке местимичне колубарске особине. Тако, на прилику,

он је свакад говорио себе место себи, *ћоти* место *ћути,* наора место анафора, и тако даље.

Догађало се да Прота Вујић, после литургије, даје народу анафору, а Намесник Панта изиђе да прочита *оглашења* па, у том читању, вели: Марко Станић испросио је себе за жену девицу Марту и т. д. — Није себе него себи, себи, брате! викнуо би му Вујић усред цркве. — Ћоти ти, па дајн ту наору! одговорио би му, са свим равнодушно, Намесник Панта.

Хаџи-Јевта, рођени у Новом Пазару, био је тако стар да је по својој нурији ишао на коњу.

Поп Михаило-Миша, родом из Земуна, држао се и живео са свим онако како се држе оностранн српски свештеници.

Поп Никола, рођен у Београду, био је Грк пореклом. Он је на Васкрс у цркви читао јеванђеље на грчком језику.

Поп Обрад је био из Београдске Колубаре: тих и миран свештеник.

Ђакон Живојин био је родом из Глоговца у Мачви. Он је певао као славуј.

Ђакон Милош Сушић родио се у Остружници. Бејаше врло жив и окретан човек. Он је био више створен за трговца него за свештеника.

Растење Београдске Богословије

Докле се градила нова Београдска Црква, дотле се Београдска Богословија, мало по мало, увећавала по једним новим разредом, којим новим предметом, и којим више наставником.

На тај начин, Богословија је, $18\frac{39}{40}$ школске године, имала три разреда: један приправни, и два чисто богословска.

Међу наставне предмете унесене су: Педагогика, Општа Историја, Рачуница, Методика, Реторика, и Тумачење Јеванђеља.

Као нови професори, дошли су Димитрије Поповић, потоњи Раванички игуман Дионисије (Буна); Пахомије Будић, који је умрьо, као игуман, у Манастиру Шишатовцу, и Пајсије Поповић који је, као члан Конзисторије, преминуо у Београду.

Закон о јавној школској настави од године 1844 за Богословију вели ово:

Постоји у Београду, при Митрополији Српској, једно Богословско училиште којега је управленије, и избор нужних за то професора, поверено Митрополиту, или његовом местозаступнику, и у овом ће се младеж богословским наукама за чин свештенички сходно приправљати.

Богословија је те 1844 године добила један разред више, те тако су постала четири разреда: *два приправна,* и *два чисто богословска.*

Настава у првима приправљала је младиће за слушање чисто богословских предмета у два последња разреда.

У сва четири разреда била су свега четири професора: два старија по 400 талира плате, а два млађа по 350 на годину.

То уређење почело је важити од 1. септембра 1844 године[1].....

Тако је Богословија расла и радила, али се је Петар домишљао: како ће се за потоње време спремати наставници тој школи. И није било лако наћи: где да се образују ти радници. У Србији се то, у оно време, није могло чинити, бар се није мислило да би то могло бити. Међу оностраним Србима Петар је познавао све добре и све слабе стране богословских школа, и нешто није био рад њима се обраћати. Него се окрене руским богословским заводима, и његова молба буде уважена те, месеца новембра 1845, Руски Консул у Београду, г. Данилевски, јави да ће се шест младића Срба, по царевој заповести, примити у руски духовни завод, који се зажели одавде. Митрополит изабере шесторицу: *Милоја Јовановића* (садашњег Митрополита Михаила), *Саву Сретеновића, Василија Николајевића, Димитрија Нешића, Милосава Протића,* и *Гаврила Милићевића.*

---

[1] Гледај мој чланак *Школе у Србији*, стр. 85 и 86.

Ове младиће одвео је месеца јула 1846 Сима Милутиновић у Кијево, и сместио их у духовну онамошњу Семинарију.

Овако је прво пробијен пут српским младићима у руске духовне заводе, из којих су, доцније, готово искључно долазили наставници Београдској Богословији.

7

Моје ступање у Богословију

Ја сам се пријавио комисији за упис ђака у Богословију при крају месеца августа 1846 године.

Синђео Ђерасим Стојковић и Архиђакон Теодосије Мраовић, беху та комисија. Оба сеђаху за столом у једној соби Старе Митрополије (испод Велике Цркве) а пред њима, на столу, лежаше велика словенска Библија.

Кад ја уђох, и дадох своје сведочанство из Гимназије, Мраовић, расклопивши Библију, рече:

— Читај! Да видимо како читаш!

Ја прочитах неколико врста из псалма: „Вскују шаташасја јазици“, који сам, узгред буди речено, ја, још из Псалтира, знао наизуст.

— Добро, добро! рећи ће Ђерасим, и погледа у Мраовића.

— Певај штогод, да ти чујемо глас! вели, даље, Мраовић.

Ја отпевах тропар: *„Преобразилеја јеси на горје“*. . .

— Добро, добро! опет рече Ђерасим, и записа моје име у списак.

— Дођи у школу у суботу после вечерње, рече он. И тако се, са то мало испита, сврши мој упис у школу Богословију.

Уза своје школско сведочанство из Гимназије, ја предадох и молбеницу за *благодејање*.

У прву суботу, пошто се у цркви сврши вечерња, ми ђаци који смо се пријављивали комисији за упис, скупимо се у школу првог разреда. Дођоше и професори те прочиташе имена оних који су примљени у школу. Међу онима који су примљени читало се и моје име. Рекоше ми да сам примљен и у школу и у благодејање!

Тада сам се обрадовао више него икад дотле.

Први Разред Богословије, у који бејах примљен, онда је био у оној данас Бадемлићевој кући, преко пута од семинариске авлије, која се горњим својим бојем наднела над улицу. На доњем боју при земљи био је разред други, а на горњем био је први.

У првом разреду наставници бејаху:

Ћира Мирковић, и

Теодосије Мраовић.

Први нам је предавао: Земљопис, Општу Историју, и Рачуницу, а други — Словенску Граматику, и Црквено певање с правилом.

Ђаци благодејанци, из сва четири разреда, ручавали су и вечеравали тада у оној старој кућици, у авлији данашње Митрополије, где је сада, чини ми се, Митрополитова кујна. Ту су били пружени дугачки столови на простим ногарима, и уз њих клупе, на којима су седели ђаци из четвртог, трећег, и другог разреда, а за нас, ситну господу из разреда првог, није било клупа за седење, него смо целу годину дана јели стојећи!

Један од професора (оне године Синђео Ђерасим) водио је рачуне о тој економији, а по један ђак из свакога разреда, редом, примао је од пекара

на рабош хлебове, и раздавао их ђацима. Тај раздавач хлебова звао се међу ђацима *Комесар*.

Сваки благодејанац примао је у по дне по три литре хлеба, и у трпезарији супе а, понекад, и режањ меса у мрс, а пасуља, кромпира, или купуса у посте. По ручку сваки је ђак остатак свога хлеба носио у свој стан, и чувао га да му буде за вечеру, и, Бога ми, други дан за доручак.

Кувар нам је био неки *Никола*, леп и врло развијен човек, у турским хаљинама, с фесом на глави, који би свакад малко нагнао над ухо. За њега се говорило да је некакав унук Хајдук-Вељков!

Бејаше то врло добар човек.

Ми ђаци из првога разреда, који смо добили *благодејање*, смештени смо били да станујемо у Старој Митрополији која је била северни део Кнез-Милошева конака; и наше су собе биле баш онде где је данас канцеларија Београдске Консисторије.

Под тим нашим собама били су некаки стари подруми (они, мислим, стоје и сад), у којима су држана дрва. Наш друг Никодим, млади калуђер из Бурђевих Ступова, сваке ноћи искрадао би се од нас и, са свећицом и молитвеником у руци, слазио би у те подруме, те би се онде дуго молио Богу. Ми се његовој побожности и богомољству нисмо чудили, него смо га за то поштовали, али се нисмо могли надивити његовом јунаштву: како сме, у глуво доба ноћи, сам, да иде у оне старе, мрачне подрумине!

Кад се почеше предавања, онда се тек виде колико нас ђака има у првом разреду: било нас је близу 80! Али се тај број није одржао. Први течај свршило је, и испит положило, свега нас 56,

а на крају четврте године, 1850, остало нас је и свршило школовање, једва 32!

Нас ђака беше и малих и великих, и сиромашних и имућних; било нас је у гуњевима и опанцима, а било их је, на којима је шуштала свила и шкрипале сјајне ципеле!

Ја сам носио гуњић обушак и на ногама опанке, а био сам растом мањи бар од половине другова својих. Бака у школи много а скамија мало, па не бејаше места да сви можемо седети. Места по скамијама бејаху заузели они што су богатији и дрскији. А ја, не добивши места, стајао сам уз пећ, и на њој писао, кад професор диктује лекције.

Професор Кира Мирковић, једнога часа, издиктова нам лекцију из земљописа.[1] По свршетку диктовања, узе редом загледати како је који записао његове речи. У неког Милана Весковића, из Врдила, нађе да је на средини записао крупније ове речи *Лост Лего.* Упита га зачуђено откуда му те речи без смисла? Милан каже да је чуо из његових уста. Кира се узе чудити и крстити. Тада нам све разговетно показа: како што да пишемо. Другога часа нађе неке грубе погрешке у Косте Поповића, из Кључа, у ваљевској Колубари. Разгледајући тако, и поправљајући од скамије до скамије, он упита:

— Како сам казао јуче да се пише оно што се пише на средини.

Баци, поплашени толиким његовим замеркама, не одговараху ништа. Он се узе срдити.

Ја шанух једном свом другу уз пећ да сам упамтио његове речи. Мој другар, слободнији од мене, диже руку и рече:

[1] Онда у Богословији није било ни једнога штампаног предмета. Ми смо све морали писати на часу.

— Молим, Господине, овај зна, а не сме да каже!

Ћира дође к мени код пећи; понови питање и, кад ја одговорих онако како је он желео, рече:

— Врло добро, малиша! А што ти стојиш ту?

— Немам у скамији места, одговорих ја.

— Нема, да Бог ме, раширише се свилене антерије, па гуњу нема места.... Овам ти оди! Изведе ме и постави на прво место у скамији првој.

То место задржао сам кроз све четири године свога школовања.

После тога случаја, у ком мене запази професор Ћира, једнога часа, баш кад говораше Мијаило Поповић из Колара, врата се наше школе широм отворише, и у школу уђе Митрополит Петар, а за њим професор четвртог разреда, Синђел Ђерасим. Чим се Митрополит попе на катедру и седе, Ћира приђе смерно и пољуби га у руку, ми ђаци стојимо онако како бесмо устали да поздравимо његов долазак. Рече да седнемо, па нас узе разгледати и питати: одакле је који, чиј је, и шта је учио док није овамо дошао. Управив поглед на мене, он упита:

— Одакле си ти, мали?

— Ја сам из села Рипња, одговорих му на питање.

— Па што си похитао овамо? Теби је кућа тако близу, а и мали си: одмах да се вратиш у Гимназију!

Ја претрнух.

У тај мах мој професор Ћира приђе к њему, и проговори му латински неколико речи.

— Bene, bene! рећи ће Митрополит: — али ако се на испиту првога теченија не покаже, другог теченија нека иде у Гимназију!....

После тога, пружи руку на једнога малешнога ђака, и упита како се зове:

— Илија Стокић! одговори ђак.

— Какво је то презиме од стоке? Одмах да нађеш друго које презиме! И он се, од тога часа по свом деди Раписаву прозва Раписављевић а пише се и данас Храписављевић.

За тим упита за презиме неког Јанка из Црне Баре.

— Шокчанић! одговори Јанко.

— Ене сад! Што ће теби такво презиме? Одмах то да променим. И Јанко се од тога часа прозва Лазаревић.

Пошто то сврши, диже се и оде, а Кира нама, после, каже:

— Видите, децо! У *Господина*[1] нема шале, него пријоните те учите добро!

На испиту првога течаја професор Словенске Граматике Теодосије Мраовић зададе ми из божитње стихире ово: *Ангели пјеније, небеса звезду, волсви дари, пастирије чудо, земља вертеп, пустиња јасли, — ми же матер дјеву*; да све именице у тој песми, сваку по свом роду, мењам кроз свих седам падежа и у оба броја.

— Хоће ли он то моћи? упита Митрополит, који је преседавао на испиту.

— Може, може! одговори са свим поуздано Мраовић.

И одиста ја некако све именице промених у свих седам падежа, у оба броја, без погрешке.

[1] Митрополита његови придворни, и други који су му ближи, обично зову *Господин*, без икаквих других титула.

Митрополит, лица задовољна и погледа блага, рече:

— Добро, добро! Иди на место!

После свих испита читале су се класификације из свих предмета. И то се читало пред Митрополитом.

Ове садашње школске белешке за успехе: 1 2 3 4 5, увео је у наше школе Платом Симеоновић тек године 1853[1], а до тога доба ђаци су, по напредовању у наукама, разређивани овако:

Прво су одабирани најбољи, колико их има. Они су се звали *превасходни*: први, други, трећи, четврти, и т. д.

За њима су долазили мање добри, који су се звали *прве класе*: први, други, трећи, четврти, и тако редом до најслабијих.

Иза тих долазили су слаби, који су били *друге класе*.

Ови су морали понављати своје испите, а *треће класе* који су, понављали су разред.

После испита првога течаја, у првом разреду, ја сам био класификован из Словенске Граматике као *превасходни први* сам; из Опште Историје, Земљописа и Рачунице — *превасходни први* са још једним другом својим; а из Катихизиса и Библиске Историје — *превасходни први* са још два друга своја!

На тај начин, ја сам, у једном предмету, имао сам *прво место превасходства*, а у две групе предмета делио сам га са три своја друга. И то је било само тога првога течаја у разреду првом.

Доцније, место *првога превасходства* није нико са мном делио до краја школовања.

[1] *Зборник Закона и Уредаба*, VII, стр. 93.

Чак једнога течаја наш професор Ђерасим Стојковић прочита оваку класификацију:

Првасходни — Милан Милићевић, а више ни један!

Него су ишли *прве класе* први, други, трећи, и тако редом до краја!

8

Нове зграде: за Богословију и за Митрополију

У пролеће, године 1847, почеле су се градити у најближој околини Велике Цркве две грађевине, доста лепе спрећу ондашњих београдских кућа, а врло важне по својој намени. То беху нове зграде за Богословију и нова кућа за Митрополију.

Најпре су порушене оне старудије у којима је дотле била Митрополитова кујна (у авлији данашње семинарије), и начињене су оне собе које се од црквене порте пружају онамо Калемегдану. У те собе, с јесени 1847, пренесене бише све четири богословске учионице, а ђаци благодејанци, оставши без станова, пошто срушена би и стара Митрополија и стари конак Кнеза Милоша испод цркве, принуђени бејаху боравити у засебним становима онуда у околини.

Онда се зидала она двокатна зграда за семинарију, која се пружа од општинскога плаца до близу степеница што воде на Саву, и која гледи лицем на Калемегдан.

Испод Цркве пак срушен је онај конак Кнеза Милоша, и све собе старе Митрополије, где су становали професори Богословије и ђаци благодејанци

на се почела зидати нова једноставна зграда — данашња Митрополија.[1]

Та је зграда довршена тек године 1849.

У тој новој згради, новој Митрополији, у горњем боју, на средини, над великим вратима, начињена је придворна црквица, којој се олтар по својој округлини и с поља види и познаје. Та црквица посвећена је Светому Симеуну Мироточивому (у миру Стефану Немањи), којега помен пада 13. фебруара сваке године.

Ту придворну црквицу освештао је, и у њој први пут архијерејску литургију служио Митрополит Петар 1. септембра 1849.

Тога дана, на тој служби, Петар је доондашњега професора Богословије, Архиђакона Теодосија Мраовића, произвео у чин пресвитерски.

---

[1] У то време ја сам, с другаром Васом Стевановићем, из Субјела, неколико месеца, боравио у једној соби између читаонице и Џимина Хана. У другој соби до нас живео је и радио свој занат неки обућар Тоша, и калфа његов Лајош, родом Мађар. Овај Лајош бејаше на гласу јунак у хрвању, скакању, и бацању камена. Али једном, на Калемегдану, пред доста гледалаца, наш другар Васа Стевановић, и обори, и надскочи, и надбаци Лајоша, на велику радост свих младића Срба.

После два три дана, Лајош ће једном отворити врата на нашој соби, и рећи:

— Ти, барато, јачи од мене, али ја знам у Богословији више од тебе!

Ми се згледасмо и осмехнусмо.

— Е, де кажи ти, продужава он: — само ово двоје:

Кад је Бог имао реп? и

Кад је Христос стајао на једној нози?

Рекавши то, он се трже и врата затвори за собом.

Одиста ми нисмо умели одговорити ни на једно то питање.

После неколико дана узалудне муке, Лајош нам каже:

— Бог је имао реп кад се претворио у Голуба, и слетео над Исуса у Јордану. А Христос је стајао на једној нози кад је хтео узјахати на магаре да иде у Јерусалим.

9

Наставници у Богословији

Кад се је богословска школа, са сва четири своја разреда, сместила у нову зграду, која се већ почела звати *Семинарија,* онда су у њој били ови наставници:

Гаврило Поповић архимандрит, *Ђерасим Стојковић* протосинђео, *Левђеније Симеоновић* синђео, *Теодосије Мраовић* јеромонах, и *Ђира Мирковић* световњак.

Гаврило Поповић архимандрит, који је и раније помињан, био је члан београдске Конзисторије и, кад је архијерејска власт налазила за потребно, долазио је и у Богословију, те ученицима тумачио јеванђеља, и давао упуте у црквеној речитости.

И кад је год то радио, свакад је у исто време био и Ректор тога завода.

(О њему има више у мом *Поменику,* стр. 557 до 560).

Ђерасим Стојковић, рођен у Великом Араду, 1811; школовао се у месту свога рођења, у Пешти, и у Карловцима. Био је Текелин питомац. У Србију је прешао 1839 године.

Он је предавао: Богословију Пастирску, Богословију Моралну и Догматику, Литургику, Катихетику и, некад, Тумачење Јеванђеља.

Ђерасим је био повисока раста, сув, црнпураст и богињав у лицу. Као наставник, није сијао великом науком, а као човек био је тих, миран и доброћудан. Готово уза сваку трећу или четврту реч имао је навику говорити: *векер, векер.* С тога су га несташни ђаци били прозвали *Господин Векер!*

Године 1854 Ђерасим је посвећен за јепископа Тимочке јепархије и, као такав, преминуо је у Неготину 11 јула 1865.

Јевђеније Симеоновић, рођен у Белој Цркви, у Банату, 6 јануара 1815; школовао се у месту свога рођења, у Карловцима, и у Пешти, а Богословију је учио у Вршцу. И он је био Текелин питомац. У Србију је прешао 1839, а закалуђерио се на Митров дан 1841.

Јевђеније је предавао: Реторику, Педагогику, Методику, Херменевтику, и Црквено Певање и Правило. Певање је знао изврсно, и својски је настајавао да га и ученици му тачно науче. Он би некад по читава два сата кршио 120 ђака, упућујући их како да певају само ове три речи: *И велију милост,* и није знао уморити се докле год ученици не би свикли како треба гибати гласом да песма изиде хармониска, лепа, правилна.

Симеоновић је после Ђерасима, 26 септембра 1865, постао неготински владика, а преминуо је 24 априла 1880 у Неготину.

Он је био висока раста, снажна тела, лица лепа, али свакад веома озбиљна. У оделу је био необично чист, а у животу за причу уредан. Могла би се на-

писати читава књига о његовој чистоти и уредности, која је некад прелазила већ у педантерију.

Једном у цркви, на литургији, ја сам читао Стојковићев *Нови Завет*. И ако сам био на левој страни, и још дубоко међу ђацима, он ме је чак иза десне певнице спазио па, прошавши кроз олтар, узва ме на северна врата. Видевши какву књигу читам, само рече да дођем к њему после цркве.

Кад сам му отишао, рече ми да не треба читати књиге онда кад је време молити се Богу! И још додаде да би ме каштиговао да ми је у рукама била која друга књига!

Сазнавши, том приликом, да ја радо читам књиге, понуди ми из своје библиотеке најпре Рајићев *Цветник*, па ми је, после, давао и других књига. Из његове библиотеке ја сам најпре прочитао књиге Доситијеве!

Знао је да сам добар ђак у школи, а овим узимањем и враћањем књига ми смо се чешће сретали, и тако смо се нешто мало приближили један другому, те смо се могли сматрати бар као неки ближи познаници.

Једном на часу певања упита он мене: где ми је *Пјеније* (нарочита књига за певање)?

— Заборавио сам да донесем, одговорих ја.

— Ваљда је остало у Рипњу, додаде он некако подругљиво, као што је имао ружан обичај.

— Молим вас, Господине, Рипањ није крив што сам ја своју књигу заборавио! рекох ја тако опоро, да се ђаци згледаше, а он само рече:

— Добро, добро; седи!

После ме је звао у своју собу и прекорео за ту опоритост.

Доцније, већ последње године мога школовања, када сам се ја често разболевао, једном ми се досади лежати у болници па, онако слаб, изиђем и дођем на час, ма да лекције тога часа нисам имао ни преписане. А како нисам одавно био говорио, Симеоновић ме прозва да говорим.

— Господине, рекох ја: — немам преписане ове лекције, него нека говори Милија Симић пре мене, па ћу после њега ја казати целу лекцију!

Он ме само добро погледа и, не рекавши ништа, прозва Милију. Овај уста, прекриви главу на једно раме, и изговори задатак од речи до речи. Он је свакад тако тачно учио на памет не изостављајући, што оно веле, на криво глагоље!

Кад Симић сврши, ја устадох.

— Шта ћеш ти? упита професор.

— Да говорим лекцију!

Он само слеже раменима.

Ја изговорих све баш као и Милија. Симеоновић се нешто промени у лицу, записа што записа, па рече:

— После часа, дођи к мени!

Одох, и чим уђох к њему у собу, он рашири своје снажне руке и викну:

— Кумим те Богом, дијете, зашто ти тераш комедију са мном?

Ја се препадох и збуних.

— Како можеш да кажеш, продужава он: — немам ни преписано, а онако све знаш на памет?

Муцајући и, готово кроз плач, ја му узех казивати да ја могу запамтити оно што би ми се само једном прочитало, да ја, међу друговима, у опкладу, читам *Оче наш* натрашке, почињући од речи: *Лукаваго от нас избави,* и још што шта друго.

Он ме дуго, дуго гледа, па тек рече:

— Милане, ти си неко чудно дете! Ја тебе не разумем. Ако то није тако — Бог нека ти суди! Иди!....

При свем том, ми смо били добри пријатељи и онда и доцније. Он је, као свештеник, мене венчао, и двоје ми деце крстио. И докле год је живео били смо у врло добрим одношајима.

Правда тражи да још нешто поменем: поред својега са свим часнога карактера, својега поштења, своје необичне тачности и уредности у дужности, Симеоновић се није умео чувати од неких грешака које су ђаке удаљавале од њега[1]. Он је био из реда оних наставника који се хватају за штап да скрше упорне, и да упитоме дрске своје ученике. Поврх тога, чешће је хтео подсмехнути се својим ђацима: било њихову говору, било оделу, било држању, или каквој другој тромости и невештини. Истина он је тим подсмевкама тежно да што шта исправи у младих људи, али је такав начин исправљања увек вређао, а ретко кад поправљао!...

Теодосије Мраовић јеромонах, рођен у Бији 1816; учио се у месту свога рођења, у Пешти, и у Карловцима. И он је био необично добар певац.

Мраовић је предавао: Логику, Физику, Антропологију, Словенску Граматику, и, после Симеоновића, Црквено Певање и Типик.

---

[1] Симеоновић је, као неготински владика, највише настао те се у Неготину начинила красна нова црква. У тој цркви он је себи врло марљиво озидао гробницу; али кад је умрьо, онда *некадашњи његов ученик,* неготински прота Димитрије Милојковић, не дадне му да легне у ту гробницу, него га сабије у гробницу у Старој Цркви. А како је та гробница била мала, и већ су у њу била сарањена два јепископа, то тело Јевђенијево није могло у њу стати докле му неке кости нису поломљене!!...

Све што је радио, Мраовић је радио равнодушно: никад се ни за што није много одушевљавао, нити се због чега много кидао. За велику му је хвалу што је могао израније да умотри ђака, из кога ће се доцније развити радник, па је такога ученика соколио и штитио, али је, у исто време, слаба и нерадна миловао туђи чак својом руком и својим „кулашем“ (тако је звао свој тричани штап). И кад би такав јадник, под његовим ударцима, пиштао и мрштио се, Мраовић би му се смејао и церекао као какво пусто дериште....

Том — нека се опрости за реч — сотонском задовољству још ни данас не могу довољно да се начудим у човека школована и иначе добра?!.

Мраовић је био малена раста, велике, плаве браде, а косе кратке и оскудне. У оделу је увек био немаран и, може се рећи, хаљкав. Своју камилавку на глави тако би носио затурену да би се чинило као да је није натакао на главу, него само прислонио на потиљак! У животу је био врло чуваран, и умешан да стече пару, и да је сачува.

Језик му је био распуштен као у каква раскалашна световњака, а глас кад пева као у славуја. И тај лепи глас остао му је до смрти.

Напунивши тридесет година у професорској служби, Мраовић је добио пуну пензију па је, после, живео у Београду. Тада је, ради свога задовољства, путовао. Једном је био у Паризу, а другом приликом пошао је у Сарајево, где је са својим учеником, Митрополитом Савом Косановићем, служио литургију у Сарајевској Цркви.

Кад је, године 1881, Митрополит Михаило разрешен од црквене управе и, пошто се ствар са

владиком Мојсијем разгодила, Мраовић је, 20 марта 1883, изабран, а 27. марта у Карловцима посвећен за Архијепископа Београдског и Митрополита Српског.

Од тога времена управљао је Црквом у Србији до 28 маја 1889, када је престо уступио повраћеном на управу Митрополиту Михаилу. Добивши тада пензију, живео је у Београду, где је и преминуо 27 фебруара 1892. Укопан је у цркви Св. Марка. Тело Мраовићево испратило је толико света колико се у Београду није видело ни на чијем укопу дотле.

Мраовић је оставио око 30.000 динара као фонд за неговање црквенога нотног певања. Наменио га је Певачкој Дружини *Стаковић* по одредбама свога тестамента.

Ћира Мирковић, рођен у Новом Саду, 1819 године, световни човек; свршио је Гимназију, Философију, и Богословију.

Ћира је био мали растом, плав, кратковид, жив у говору и у кретању, а наставник врло добар у сваком погледу.

Он је предавао: Земљопис, Општу Историју, и Рачуницу. Била му је сласт говорити о величини Римљана, о њиховој политици, о ратовима о грађанским врлинама, о великим радовима и великим људма тога знаменитога народа.

Имена славних људи, и године великих историских догађаја, знао је готово свакад напзуст.

Миловао је не само да му ђаци науче што им је задао, него је још желео да то своје знање умеју лепо исказивати, па и написати!

Године 1849, кад се из Кијева вратише Сава Сретеновић и Димитрије Нешић, Тира је, да би се њима учинило место, премештен за професора у Полугимназију Неготинску, где је, као директор те школе, умрьо 15 априла 1860.

Гроб му покрива плоча на којој се запис готово сав истрьо. Бог да га прости!

10

Митрополитов гњев

Бурна година 1848 мене је застала у трећем разреду Богословије.

Предавања су се већ тада држала у оним собама што су у авлији данашње семинарије. Митрополит Петар пак још је седео у оној старој двокатној кући, у семинаријској авлији, где сад борави Ректор семинарије. На тај начин прозори су наших ондашњих учионица гледали правце у прозоре митрополитових соба.

После догађаја у Паризу те године, врло брзо допре чак и до нас ђака некакав дух слободе! Ми смо се састајали са ђацима лицејистима, који су били много слободоумнији од нас. К нама су долазили онда на гласу лицејисти: Јеврем Грујић, и Петар Протић-Сокољанин, и говорили нам о слободи најлепше речи. Једном бејаше дошао међу нас и неки Јанићије Костић, лицејиста, родом из Свилајинца, који је доцније отишао у Русију па је, бој се, онамо и умрьо. Овај младић, у великом одушевљењу за слободу у мишљењу, бејаше рекао: да ни Бога нема! За нас је то било врло много. Сви скочисмо Бога да бранимо, а човека чак и да бијемо! И како је нас било много, а он сам, ко зна шта

би најпосле изишло из наше препирке, да он брзо не измаче из наше средине....

Разред, у ком сам се налазио ја, био је изишао на глас са неколико врло добрих ђака, а и с неколико јунака и убојица. Догађало се, ваља казати право, да се у нас некад на самом часу професор и који ђак нешто споречкају, па чак и до песница дође; а некад, Богме, професору и камилавка слети с главе. Колико то, после, стане тога ђака — јунака, не питајте, тек за онај мах он је витез у дружини, кога обасипљу симпатије са свих страна.....

Мој друг по разреду, Вићентије Димитријевић, из Лежевице, детић бистар, окретан и по нарави врло весео, умео је устима својима свирати какву год хоћете арију. Илија Хранисављевић пак, данас овако крупан човек, онда бејаше мален и журав дечко, али весео и с гласом врло крупним.

Једном после подне, све ми се чини у Чисту Среду, кад Црква наређује пост и молитву, моји другови дошли у школу пре 2 сата па, да не би дангубили, не нађу ништа друго да раде, него се ухвате у коло да играју! Вићентије седне на клупу, а другар наш Живко Плић (у шали смо га звали Живко Паралажа) намести се на скамију иза њега претуривши му своју ногу преко рамена. Вића узме у руке Живкову ногу као караблице, и стане у њу прстима божем ударати, а устима извијати такт за игру. Ђаци се похватају, коло се заталаса око скамија, Хранисављевић, крупним својим гласом, стане одушевљавати играче разним колским бројеницама. Зажмуривши мало на оба ока, у заносу од игре, мотрећи само ухом на бат играчких ногâ, Илија угоди:

»Хопа, цупа, чизме моје!
Још код куће имам двоје,
А ни једне нису моје!...«

На један мах школска се врата широм отворе, и у школу груне са својом сребрном палицом у руци главом Митрополит Петар. Његове се очи уставе на коловођи који тако броји поскочице, и на њега он излије сав гњев свој. Веселога Илију обори онде на патос, и одадере неколико пута. На друге се ђаке извиче и испраска, па онда као холуја одлети у другу школу.

Међу тим стиже на час и наш професор Теодосије Мраовић, за којим дођох и ја, који сам се био задржао у професора Симеоновића. Баш кад Мраовић и ја уђосмо у ходник пред школом, Митрополит изиђе из нашега разреда, прође мимо нас, и оде у другу школу, и не опазивши нас.

У школи сви моји другови беху преструављени. Шапутом ми казаше све што је било, и како је Митрополит у љутини рекао: да ће овако немирне ђаке растерати, и да ће школу њину, на бруку њихову, запечатити!..

Тај дан о вечерњи, као и сваки други дан, требало је да три ђака, три *чредника* (како су се онда звали), иду *у салу на вечерњу*, то јест, да иду у једну Митрополитову собу, где се редовно држала вечерња и јутрења у *Господинову* присуству. Ту чреду обично су држала три ђака: један четвртак, један трећак, и један вторак. Прва двојица су певали што је за певање, а трећи је читао што је имало да се чита. Тога дана чреда је била из мога разреда неком Николи Урошевићу који, заплашен оним што се догодило у школи, не смеде ићи на своју чреду, него замоли мене да га заменим. Ја сам

с њим лепо живео, па му не могох одрећи, него пристах, и ако се нисам спремао за чреду. Уз гред да поменем да је вечерња и јутрења прве недеље Часнога поста мало заплетенија него што је у обичне дане.

Вечерња у *сали* сврши се. Свештеник, наш професор Ђерасим, и нас тројица ђака пољубисмо Митрополита у руку, и пођосмо. Док тек он, својим крупним гласом, проговори:

— Ти мали из Рипња, остани!..

Ја претрнух. Ђерасим и два моја друга одоше.

Митрополит седе и, доста благо, упита:

— Кажи ти мени, ко је данас *гудио* у школи; ко је играо у школи данас?

— Господине!... узех ја тепати: — нисам био онда у школи, и нисам ништа ни чуо ни видео....

— Да где си био?

— Био сам у Господина Симеоновића..

— Одлази! рече он са свим другим тоном.

Други дан, на јутрењи, пђаше све добро: читало се и певало чему је кад ред. Митрополит је иза наших леђа лагано ходао. Ми смо чули како свила на њем шушти, како му у руци бројанице цакћу, и како се он по малко прокашљује.

Почесмо *први час*.

На том часу треба да се певају стихови:

Стопи моја направи по словеси твојему, и да не обладајет мноју вејакоје безаконије!

Ја нисам знао да се сваки тај стих понавља, него одмах, иза првога стиха, почех други:

Избави мја от клевети человеческија... али ме већ на тој речи неко звизну дланом по глави, и чу се глас Митрополитов:

— *Не знаш ко гуди, не знаш ко игра, не знаш како се то пева: па шта знаш, зликовче један?!*

Мој старији другар и професор Ѓерасим прихватише и моју црну песму, те се тако сврши та јутрења, не било је!.. Митрополит, и не сачекавши свршетка јутрење, оде у друге своје собе, те тако му и не целивасмо руке...

Од тога доба ја сам само на испитима излазио пред Митрополита Петра и, срећом мојом, он се увек показивао задовољан мојим одговорима. Некад је, чини ми се, навлаш запиткивао мене дуже него друге, ваљда да више покаже свога задовољства. При свем том ја сам гледао, колико је год стајало до мене, да сам подаље од сваке пажње и милоште Његовога Високопреосвештенства!....

Семинарија

У лето године 1849 довршена је она двокатна зграда према Калемегдану (данашњем парку) за богословску школу, и све у њој уређено је за наставни рад, и за живљење ученика.

На горњем боју те зграде смештене бише четири учионице за четири разреда Богословије, па ипак је на западном њеном крају остало две - три собе за обитавање. При земљи били су: подрум, кујна, трпезарија, и собе за живљење.

У оне пак собе у авлији, где су биле учионице прошле године, смештени су ђаци да станују.

Све се удесило за заједничко живљење свих ученика Богословије, од којих неки су били *благодејанци*, а неки су плаћали по 3 и по талира (14.40 дин.) на месец. Сви пак ручавали су и вечеравали у општој трпезарији, боравили су у разним нумерисаним собама, и владали су се по правилима једнакима за све.

У јесен године 1849 приспеше из Кијева двојица од оних младића који су били онамо послани 1846. То беху:

Сава Срећеновић (рођен 14 јануара 1828, у селу Дедевцима, а преминуо у Београду између 29 и 30 септембра 1893) и

Димитрије Нешић (рођени 23 новембра 1828. у селу Брадарцима, а умрьо 7 фебруара 1872 у Пожаревцу).

Сретеновић доби да предаје Катихизис и Рачуницу, а Нешић Општу и Српску Историју, и Земљопис.

У то доба дођоше међу наше наставнике и два професора Руса:

Димитрије Алексејевић Рудински, и

Василије Феодоровић Вердиш, који су, као професори руских духовних семинарија, били откомандовани на службу у Београдску Богословску Школу!

О овој двојици Руса онда се је овако причало:

Сима Милутиновић, кад је, године 1846, одвео прве српске младиће у Кијево, отишао је оданде у Москву и у Петроград, и онамо је руској господи изјављивао: да би добро било да у Београд дође који професор Рус ради предавања рускога језика. То буде примљено где треба и, по царској заповести, ова двојица ево дођу у Београд у другој поли године 1849.

Димитрију А. Рудинскому дано би да предаје Црквено-Словенски и Руски језик, а Василију Ф. Вердишу Библиска Географија.

Први, прави Рус, из Воронежа родом, говорио је прекрасно руски, и у опште био је права добро-ћудна руска душа, а други, порушени Молдован, бејаше човек лакосрд, и манисаше свему и свачему у нас.

С нама пак ђацима оба су поступала и лепше и блаже од свих других наших наставника.

На тај начин, у Београдској Богословији нађоше се тада тројаки по васпитању, по спреми, и манирима, наставници, и то:

а. Карловачки богослови,

б. Кијевски семинаристи, и

в. Руски академици, то јест, они који су свршили Руску Духовну Академију.

Карловачки богослови били су већ духовници у разним црквеним чиновима, обавештенији у свим дужностима и, готово сви, одлични у црквеном певању и правилу.

Кијевски семенаристи, наши домороци, нешто бејаху незадовољни: критиковали су све што раде њихове колеге, а сами нису ништа боље показивали. У певању и правилу црквеном пак не само да се нису одликовали, него су још показивали да то ни у што и не цене

Руски Академици као туђини гледали су да се ни у што не мешају, а како још нису знали српскога језика, дружили су се само с онима који су говорили руски.

Ово трвење међу професорима, ма да није било јавно, није могло бити тајна ни за нас ђаке. Ми смо се о својим наставницима често разговарали. Свакад смо били расположени држати страну домороцима, земљацима својим, али, по несрећи, домороци су показивали у свачем врло мало такта, а сувише су жудели за неким великим службама. Често су осуђивали земаљске управнике што дају велике службе младићима који су се учили на западу. Таки говори њихови никад нас нису располагали да се за њих много заузимамо.

Моја болест

Да се за часак удаљимо од главнога предмета овога причања, те да ја проговорим коју реч о једној својој невољи.

За школскога одмора 1848, налазећи се код куће у Рипњу, разболех се од запаљења, те ми и живот оста о концу. Кад се у јесен вратих у Београд у школу, онда ме најпре поче хватати грозница, па после и крвљу пропљувах. Тада се око мене говоркало тако да и сам чујем: да су моји дани избројани; тврдило се обично да пролеће године 1849 не ћу преживети!

Међу тим ја то пролеће како тако претурих, и већ у јесен дођох у четврту и последњу годину Богословије.

У то време, једнога дана, зовнуше ме к Митрополиту Петру, који ме упита: бих ли ја хтео, и би ли ми родитељи допустили, да идем у Русију на науке па, доцније, да ступим у монашки чин?

И ако бејах веома слаба здравља, ја радо пристах, уверавајући да ће и родитељи моји ту моју жељу одобрити.

Осем мене, тада су узети из Богословије још ови ђаци: Панта Срећковић из трећег разреда; Никола Зисић, Глигорије Златковић, и Алимпије Васиљевић из другог, а Никола Новаковић, синовац Владике Доситија, из лицеја.

Мој отац се узнемирио кад је дознао за моју намеру. Знајући колико је моје здравље слабо, бојао се је веома од оштре руске климе, а ја, сам га блажио представљајући му најживљим бојама оно што ћемо ми научити и урадити. А ми смо сви тако и мислили о том свом путовању, али нам једном наш млади професор Димитрије Нешић прилично сузи те велике наде, рекавши:

— Море, ви ћете се кајати што идете! Није онамо као што се говори да је. Кад смо ми полазили 1846, говорио нам је г. Јефрем Ненадовић да ћемо, раме уз раме, седети с царским синовима, а ми, за три године, нисмо очима видели ни цара, а камо ли да смо се дружили с његовим синовима!“

Не мареећи за то, ми смо се журили да што више руског језика научимо; и у том смо доста добро били успели.

У пролеће године 1850, баш кад се бејаше приближило време да се крећемо на пут, ја се наново тешко разболех, на ново пропљувах крвљу. Мој отац дође, и одведе ме у Рипањ кући. А моји другови о Петрову дне одоше у Кијево!

Ометен том болешћу, ја сам остао у отаџбини. Кад сам се од слабости опоравио, пошао сам у служби и у раду путем којим сам дошао довде где сам, и постао ово што сам. За млађих својих година, некада сам и пожалио што сам остао иза својих другова, а данас, кад су неки од њих већ преминули, а остали, са мном заједно, притерали к увратинама постат свога живота, ја велим: Хвала ти, Боже, *што није било како сам хтео ја, него како си наредио Ти!*[1]

---

[1] *Јеванђеље по Матеју*, XXVI, 39.

Уредба у новој Семинарији

Враћајући се ка школи, ка животу и раду у њој, треба бар штогод да кажем о уредби коју је Митрополит Патар поставио за унутрашњи живот и рад у новој Семинарији.

Као што је већ помињато, све четири учионице смештене бише на горњем боју оне зграде која прозорима гледа на Калемегдан, а доле при земљи била је кујна, трпезарија, и неколико соба за живљење. У оним пак собама у авлији, које су пружене ка цркви, где су прошлога лета биле богословске учионице, сада су боравили ђаци, а на самом крају, до црквене порте, била је ђачка болница.

Изнад врата, која из авлије уводе у ону двокатну зграду, било је обешено звоно, које се звало *Будионик*. То је звоно звонило лети у 4, а зими у 5 сата изјутра на *устајање*, а у $4^1|_2$ (или $5^1|_2$) на *домаћу молитву* која се држала у школи првога разреда. По свршетку те молитве, звонило јо црквено звоно на *јутрењу у цркви*.

То исто звоно звонило је доцније, у 8 сата *на часове*; у 12 сата на *ручак*; у 2 сата опет на *часове*; у 7 сата на *вачеру*, и у 9 сата *на спавање*.

Тако се радило сваки дан без прегрешке. Тај свакидашњи ред мењан је само у празнике, када је место часова у школама бивала богомоља у цркви.

Јело за све ђаке, и „благодејанце“ и оне који су плаћали, готовио је главни кувар, једнооки Монах Мелхиседек, родом из Паштровића, побожан као Доситије у младости, ограничен као Божји брав, а добар као добар дан у години.[1] Уз њега су била два паракувара који су му помагали, и неколико служитеља за постављање столова и за друге кујинске послове.

Ручавало се и вечеравало у одређене сате у општој трпезарији. Јело се почињало и свршавало заједничком кратком молитвом, коју је који од старијих ђака читао у име свију. Док се руча, и док се вечера, по један професор-калуђер налазио се је у трпезарији ради реда. То је бивало у почетку а доцније мало по мало то се изобичајило.

У собама за спавање било је по 10—12 кревета, према величини сваке собе. На сваком кревету била је по сламњача, пуна сламе, и сламни јастук. Другу простирку и покривку ђак је морао имати своју. Последње године давали су и ћебета по сламњачама. На сваку собу давала се по једна лојана свећа на ноћ за опште осветљење; а ко би хтео читати и писати, морао је сам набављати ближе видело.

---

[1] Наш друг Васа Стефановић, о коме је већ било помена, јунак снагом и апетитом, желећи појести више од обичнога оброка, обисне око овога веселога Мелхиседека, говорећи:

— О, мој лијепи ћоро! Дај ми што да једем, тако ти не испало и то друго око!

— Хе! хе! хе! Нисам знао, да си толики враг, море Василије! одгавара добри духовник, и већ се диже да му што било изгади из ћилера за јело.

Мелхиседек је у многим речима слово *м* изговарао као *н*.

Зими су момци ложили пећи у вече и у јутру, али како су се огњи брзо гасили, то су се ђаци морали редати да ватру у пећима старкавају. Момци су собе чистили и проветравали.

Ова уредба за унутрашњи живот и рад у семинарији, ма колико да је била проста, чинила се одвећ тешка нама вољној и себезналој деци шумадинској. Много пута су ђаци говорили да је ту уредбу неко, не имајући друга посла, измислио само за то да нас децу мучи!!

И наши наставници, који су били дужни настајавати да се та уредба тачно врши, нису је миловали. И они су врло желели да се она поквари и са свим напусти, али се ни један није усуђивао што год рећи противу ње силном и крутом Митрополиту Петру.....

Сад ћу казати неколико речи о својим друговима с којима сам, раме уз раме, провео четири године. А поменућу и неке од оних ђака који, ма да нису из мога разреда, опет су се у оно време кад и ја учили у Београдској Богословији.

14

Ђаци, другови моји

Ђаци, који су се у јесен 1846, заједно са мном, уписали у први разред Богословије, били су родом из разних крајева Србије: њих је било из Шумадије, из Крајине, из Сврљига, из Жупе, из Рујна, из Рогачице, из Мачве, Тамнаве, и из нахије ваљевске; а једнога друга имали смо из Васојевића, из Бурђевих Стубова (младога калуђера *Никодима*).

Долазећи из тако разних места, младићи су ти доносили и различито одело, и разну школску спрему, и разлике, веће или мање, у самом свом говору.

Доцније, мало по мало, тих је разлика у оделу нестајало тако да су, у последњој години школовања, сви носили једнако одело, барем по крају: антерије, ћурћета, и цубета. Онда још ни један ђак у Богословији није носио капута. На глави су сви имали или фесове, или неке праве качкете. А шешир је за онда био капа ретка у свему Београду.

Школска спрема у тих ђака повећавала се је, наравно, у неједнакој мери; а разлика у говору нестајало је, мало по мало, осем акцената који се обично најупорније држе.

Без ширега обавештења о својој отаџбини и о својем народу, ми смо, особито у почетку, били врло тесногруди и искључиви. Ватрено смо бранили сваки свој узани завичај и његове особине, одбацујући и чак исмејавајући све што се разликовало од онога у чем смо се који родили и одрасли. И данас се чудим, кад се год сетим, колико смо издангубили препирући се о том које је боље: *лико* или *лика*? Прво су бранили Јадрани и Тамнавци, а друго ми Шумадинци.

Танасије Поповић из Кожетина, који се покривао једном шареницом поњавом, вељаше да је, кад се у ту шареницу увије, прави *гујуђ*. И реч гујић изговарао је врло оштрим акцентом на *иђ*. За то су га другови прозвали *Танасије Гујиђ!*

Живко Илић, младић врло веселе нарави, имао је више надимака. Најчешће смо га звали: *Живко Паралажа*, и *Живко Апљауз*! Право презиме било му је остало само за каталог и за професоре.

Ђорђе Поповић из Пожаревља, који је, говорећи шиштао, прозван је *Ђорђе Гусак*.[1]

Неке гломазније Ужичане другови су звали: *Ерцопулаћи*.

Стеван Маленовић из Јагодине, умео је угодити да чита и пева како читају и певају други. Казао сам колико смо се сви смејали кад он викне певати *величаније* онако како га пева Прота Вујић.

У науци најбоље су напредовали ови моји другови: Мијаило Поповић из Колара, поменути Стеван Маленовић; Браћа Ђерасимовићи из Венчана, Милош Коларовић из Оструђнице, Танасије Поповић

[1] Овај Ђорђе знао је добро влашки језик, јер је однекуда живео чак у Карабогданској, и помажући се влашким преводом, разумевао је најтежа места у Словенској Библији.

из Кожетина, и Зарија Поповић из Кремана; а у црквеном певању били су најбољи: Илија Храписављевић, Коста Поповић, и Стеван Маленовић.

Кад је Храписављевић једном, на бденију, у очи Св. Арапђела, певао у Београдској Цркви, све што се у цркви десило задивило се је необичном гласу, и милом таласању његовом. Сутра дан певца је звао на ручак и лепо га обдарио Коста Бранковић, Ректор ондашњег Лицеума.

Најтеже су се учили, и једва прелазили из разреда у разред: неки Радоје Дељић, Никодим Дамњановић, и Веселин Протић.

Најснажнији телом, највиши стасом, најчувенији рвач, скакач, и бацач камена бејаше Васа Стевановић из Субјелског засеока Тубића, у Ужичкој. У школи, на часовима, Васа је био мученик, а на Калемегдану, пред Србима, Турцима, и пред сваком вером која би хтела с њим се мерити, Васа је био витез. Њега смо баш зато сви волели.

Живећи заједно, ђаци су могли врло брзо, што оно реку, за тренут ока, одушевити се каквом мишљу добром или и недобром. Није требало више него да се насмеје један, па да у кикот прсну сви; или да се наљути један, па да повичу сви као из једнога грла.

Једнога дана, за време ручка, дође к нама у трпезарију млади професор Димитрије Нешић, јамачно ради реда. Ходајући врло уозбиљено горе доле међу нашим столовима за којима смо ми седели и ручали, он не хоћаше ни толико се спустити да ма коме једну реч проговори. Човек малена раста, сува, готово чађава лица, а тако напуђен, он само изазиваше накосно подмигивање у несташних младића. Ђаци су, међу тим, ручали, виљушке и но-

жеви давали су од себе неки звек, а и младићи су међу собом жуборили. У један мах Нешић се окрете цензору Ђорђу Гуску, и важно му рече:

— Цензор! Замети ко шуми!

Ова неспретна реченица, удружена с његовим тоном и држањем, прекиде обично ћутање, и трпезарија се затресе од омировског смеја!....

Никад нам више тај Господин није дошао у трпезарију!

Други пут, опет о ручку, један друг наш викну да је у тарани, која нам је донесена за јело, нашао мишјак, и свој тањир изручи код стуба који држи таван трпезарији. На то ђаци сви пођипаше, сручише сваки своју тарану уз тај стуб, те се начини велика гомила таране, а они, сваки свој хлеб под пазуху, па одоше у своје собе....

Да поменем још нешто. Ми ђаци из сва четири разреда, пратили смо неке покојнике који су то по оцени наше школске власти заслужили.

Тако смо, 9 новембра 1847, испратили покојног Јоакима Вујића, славено-српског литератора, који је умрьо у једној општинској кућици више Читаонице Београдске. У цркви, на опелу, говорио му је беседу Архимандрит Гаврило Поповић.

Јануара 1, године 1848, испратили смо Симу Милутиновића, песника. Њему је на опелу био Митрополит Петар, а беседу му је говорио вероучитељ Лицеума, Сава Јовшић.[1]

---

[1] Сви професори Богословије хранили су се заједнички. Око стола послуживао их је неки Аврам Рачић, ђак. Испративши Симу Милутиновића, они су се у вече, о вечери, разговарали о њему. Неки су га хвалили, а Јовшић, који му је говорио беседу, рекао је:

Јуна 4, године 1849, испратили смо неког Саву Бркића Панчевца, који је у Београду умрио од колере. Њему је на опелу, у цркви, говорио беседу млади панчевачки свештеник Васа Живковић, потоњи прота панчевачки.

Јуна 12, те исте године, испратили смо професора Лицеума Исидора Стојановића који је на Врачару умрио од колере.

Ово нарочито помињем за то да се види како се онда свет и ми нисмо много плашили од колере. Чини ми се да се и други свет од те болести онда плашио много мање него сада.

Ван часова, по својим собама, ђаци су обично спремали своје задатке. Уз то су по неки нешто и читали: неки *Библију*, неки *Народне песме*, неки *Касију Царицу*, неки *Велимира и Босиљку*, а неки су од силне залудице, у опкладу, по једном и по два прочитања, на памет понављали, најтежа места из Светога Писма, из Апоколипсиса, из Акатиста Богородици, или чак Оче наш натрашке од речи: *лукаваго от нас избави*, до речи: *наш оче*! Ух колико се злагнога времена потрошило у ништа!!....

Са својим друговима у разреду, ја сам, срећом, живео лепо, а с некима између њих пазио сам се

— Чуднами чуда! Шумадински списатељ! прошао сав свет — пола Јевропе! Тако нама причаше Аврам. Ми смо се том чудили. Нисмо могли себи објаснити ту супротност: говорио му беседу, а сад му се нешто подсмева.... То било па и прошло!.... Једнога дана, у лето 1894, прича ми Др Љуб. Радивојевић: да се је он кладио с Јовшићем о том: Ко је већи песник: Гундулић или Милутиновић? Јовшић је хвалио првога а Радивојевић другога. У Дра Вука Маринковића била је вечера, где су суђаје саслушале најлепша места из оба песника. И пресуда је дала прво место Сими! Онда је Јовшић поклонио Радивојевићу за спомен своју *Србијанку*. Тек тада ми је пало на памет оно што је говорено по Симиној смрти.

као да су ми крвни род. Од свих другова у разреду најбоље сам се пазио са Заријом Поповићем с Кремана. У болести, која ме је последњих година школовања често сналазила, Зарија ме је гледао као рођеног брата свога. На радост обојице нас, ова се осећања међу нама нису изменила ни данас, после 40 и више година!

Кад ја бејах тек у првом разреду, онда преда мном, у другом разреду, бејаше ђак Аћим Димитријевић, из села Вранића, први међу својим друговима. Овај младић је кроз дуже време био напреднији од мене у неким наукама. С њим сам се јако пазио; сматрао сам га као старијега брата, кога сам питао за савете, и који је хтео и могао поучити ме.

Већ сам помињао, да је нас ђака много почело први разред, а школу је свршило једва 32! Сви они што су оставили школу и нас, отишли су сами или због болести, или са своје немаштине, или с ма каквих других својих узрока: ни једнога није школска власт истерала из школе. У нашем разреду каштиге су бивале: затвор, остајање без ручка, шамари и, некад, професорски *кулаш* (штап). И све то вршило је се кућански, међу нама и разредним наставницима нашим. Ван школе се није чуло ништа.

Али три ђака из старијих разреда: један из трећега а двојица из другога, бише страховито каштиговани јавно пред свим ђацима и пред свима наставницима: двојицу млађу оборише и батинама истукоше, а онога трећега, из старијега разреда, са свим истераше из школе!

У пресуди која је пред свима ђацима прочитана, каже се да су сва тројица згрешила против седме и десете Божје заповести.

Куд се део онај што је истеран из школе, не знам. Он је онда отишао у село својој кући, и већ ја никад за њега писам ништа чуо. А она двојица млађа, што бише бијени, нису зло прошли. Један је постао државни чиновник, и умрьо је као судија окружнога суда, а други је преминуо као јепархиски архијереј!

15

Јутрења молитва

Од свих наредаба у оној уредби за живљење у новој Семинарији ђацима бејаше најтежа она која је заповедала да се устаје онако рано: лети у 4, а зими у 5 сата из јутра.

Као што је помињано, будионик је звонио јутром у 4 (или 5) сата на *устајање*. Пола сата остављало се ђацима да се обуку, умију, и да се сви приберу на *заједничку молитву*.

Пошто би се сви скупили, један од најстаријих ђака, који добро чита, и има јасан глас, говорио би напред реч по реч, а остали ђаци понављали би за њим молитву:

Во имја оца, и сина, и свјатаго духа, амин!

От сна востав, благодарју тја Господи Боже наш, и тако редом до краја.

Кад се молитва сврши, онда се прозове каталог, те се забележе имена оних ђака који нису дошли на молитву, да им се у по дне одрече ручак.

У почетку на ту молитву долазио је и по један професор-калуђер, а доцније, мало по мало, то се изобичајило, и није долазио ни један од наставника, него су сав надзор водили сами ђаци, *разредни цензори*.

Како је будионик звонио на буђење баш у оно време кад је најслађе спавати, то се та молитва вршила врло рогобатно. Од стотине ђака неко јутро их дође једва половина: па и од тих што дођу неки спавају и хрчу на скамијама, неки жмурећи нешто авоље језиком, место разговетних молитвених речи, а тек неколико њих буде сасвим будних.

Таман после те молитве и каталога, звонило би звоно на јутрењу у цркви, и ђаци би одаиде два и два ишли у цркву.

Митрополит Петар је упорно настајавао да се та молитва врши, те да се ње ради младићи навикну рано устајати. Он је више пута опомињао професоре-духовнике да својим примером ученике подстичу на рано и тачно устајање, али, види се, и духовницима је био „санак слађи од меда,“ те тако примера или није било никад, или се јављао врло ретко.

Једно јутро, баш кад бејаше мени ред да читам заједничку молитву, и да прозовем каталог, будионик, у своје време, зазвони да ђаке разбуди, али мало њих пробуди. И које пробуди, не раздрема их, него им само разби сан и озловољи их и према молитви, и према целој уредби семинарској. Тако санани и зловољни ми смо, посрћући, лагано гегали у собу за молитву.

Носећи у руци молитвену књижицу и каталог, ја којекако догобељах до степеница које из ходника доњега боја воде у ходник боја горњега. Свећа, која осветљаваше те степенице, висила је о зиду с десне стране, а тада, осим ње, долажаше нека светлост и с леве стране. Млитаво корачајући уза степенице, ја се не могох ни толико потрудити да разберем: каква је то нова светлост; него већ кад стигох под

сами горњи крај степеница, погледах мало боље, и имадох шта и видети! Ту стајаше главом Митрополит Петар, држећи у руци мали сребрни свећњак са свећом. Од свећина пламена сијаше се златни крст на његовим прсима, и преливаше се црвени му појас, којим се опасује преко црне хаљине. Мој дрем одлете; очи ми прогледаше, али ноге још више заклецаше. Брзо уђох у школу, и стадох на своје место. У школи бејаше 25—30 ђака; доцније дође их још неколико. За њима уђе и Митрополит, стаде пред икону Св. Саве, која виси више катедре, и крупним својим гласом проговори:

— Почињи молитву!

Задрхталом руком ја измахнух:

— **Во имѧ оца и сына и свѧтаго дѹха, амин!**

— **Ѿ сна коставъ, благодарю Тѧ Господи Боже нашъ,** и тако редом до краја.

Другови су реч по реч понављали за мном....

Молитва се сврши. Митрополит узађе на катедру и седе. Ми сви стојимо и чекамо.

— Децо! поче он, и чини ми се да се је успљавао дати свом гласу, свакад крупном и заповедничком, неки тон родитељске благости: — Децо! вама је сада слатко спавати, зато вам и јесте тешко устајати овако рано. То није никакво чудо: сваком је у младости био сладак јутрењи сан. Али, ви се спремате за свештенике (он изговараше: *свјашченике*), а свештеници треба да устају рано. У Србији сав народ рано устаје. Ружно би било да свештеник устаје доцније од својих парохијана. Било би и срамота и грехота свештенику кад би парохијанин чак из другог села дорањио попи за знамење, или за крштење на невољи, а попа још у кревету! Сељаци у Срему кажу: Само свиње и велика господа леже

јутром докле сунце не изгреје! Десет до петнаест дана промучите се те устајте рано, па ћете се привикнути, и устајаћете у одређено време тачно и лако. Чак ће вам бити мило поранити.

Још је говорио; али ја оно друго нисам упамтио, а ово ми стоји у памети као да сам га слушао јуче....

Звоно црквено зазвони на јутрењу. Он се диже и оде у своју капелу, а ми, два и два, у цркву....

Тешко је казати од којега је нашега залогаја постао овај или онај делић нашега тела: од чега је, на прилику, порастао наш прст, од чега нам је избила коса, брада, или нокти. Исто је тако тешко, у потоњем животу, одредити: која нам је школска наука дала коју лакост у практичком раду. У највише случајева нама као да од свега школовања остаје само нека метода за прибављање знања, и неки општи васпитни утисак, а оно школско знање које смо непосредно с катедре примили као да се и поборави.

И доиста ја бих данас потешко могао казати за свако своје знање од кога ми је наставника, или из које наставне дисциплине; али оно што ми је дошло од редовнога раног устајања, и што бројим у најплодније своје навике, нећу никад заборавити од кога ми је.....

Само устајући свако јутро рано (у 4 или 5 сата) и, на тај начин, имајући сваки дан по три сата са свим својега времена, ја сам могао научити ово што сам у животу научио, и урадити колико сам досад урадио.

А за ту навику, за ту тековину, до гроба ћу бити захвалан оној тешкој, толико пута проклињаној *Јутрењој Молитви*, па кроз њу и Митрополиту Петру.

Нека му је за то сада и вазда хвала и слава!

4. јуна 1894
у Београду

М. Ђ. Милићевић

ДР ВАТРОСЛАВ ЈАГИЋ

У СРБИЈИ И У СОФИЈИ

Драги пријатељу!

Ти си, засад, далеко од земље своје, од својих рођака и пријатеља, па си, јамачно, жудан дознати: шта бива овамо у отаџбини; како живе и животаре твоји мили и рођени? Зато ја и хоћу да ти, место свега другог, јавим само нешто што се изврши ових дана овамо међу нама.

По списима, и по великом гласу у научном свету, теби је јамачно већ познат гласовити научник, слава рода нашега, Др Ватослав Јагић, професор Бечког Универзитета. Тај човек, желећи мало одморити се од велика труда својега, и опоравити се за даље радове зимус, дође ових последњих дана међу нас: да види Београд и Србију и, том приликом, да се разговори с пријатељима о неким научним питањима.

О његовом, дакле, бављењу у Србији, о његовом преласку и у Софију, ја сам рад да ти пишем, а пре свега морам ти макар две речи рећи о телу у којем борави онако светао ум, и онолика маса разноврсног знања!

Др Ватрослав Јагић родио се је у Вараждину, у Хрватској, године 1838. Он, као што по томе видиш, телесним рођењем својим припада оној поли југословенскога народа, која носи име Хрватско, а рођењем духовним, образовањем и радом својим, он је син Вука Караџића и брат Ђуре Даничића: он је слава Хрвата и Срба подједнако. Он тврдо верује да су Хрвати и Срби народ један, и да ће, у пркос свим сметњама, које долазе од незнања и заблуда, бити један, осем ако они сами баш не хтедну то да буду.

Јагић је човек средњега раста, сразмерна развитка; оседео је више него што би, по годинама, дужан био, али је здрав, лак, крепак, и јунак на послу. Његово је лице благо и кротко, а очи живе и оштре, ма да најчешће гледају преда се. Целим телом својим он изражава неку смерност, неку смотреност и уздржљивост, али кад отвори уста и почне говорити, онда му је беседа као пламен; она реже као бритка сабља. Он никад не говори тек да време попуни: из његових уста избија буктиња која разгони таму незнања о предмету о ком је реч, која разговетно поставља истину пред очи!

Бистар да брзо схвати што види и што чује, уман да тачно процени виђено и чувено, он јасном и одређеном српском беседом лије светлост на идеје и на ствари, и баш тиме свуда осваја слушаоце.

Г. Јагић је приспео у Београд 3 септембра у вече, и, одмах други дан, походио је своје пријатеље и познанике, а ученици његови, који су га још на станици дочекали, нису се, тако рећи, ни растајали од њега.

Ти пријатељски састанци, и негде обед а негде вечера, испунили су прве дане његовог бављења у престоници.

Септембра 7-ог, у друштву са г. Стојаном Новаковићем, Председником Министарског Савета; с г. Мишом Петковићем, Министром Грађевина; г. Љубом Ковачевићем, Министром Просвете, и Академиком г. М. Ђ. Милићевићем, извезао се је г. Јагић у Младеновац на ручак, а оданде су отишли сви ка Стојничкој Цркви, те прегледали камен са записом[1] који казује где је пао, и душу испустио, Српски Деспот Стефан Високи, син Кнеза Лазара и Кнегиње Милице.

На оном светом месту, читајући срдачну тугу *Ђурђа Зубовића* за *„добрим, милим, и слатким Господином Деспотом Стефаном“*, г. Јагић изјави жељу: да се камен са тако драгоценим записом унесе у цркву, како га време не би крунило и сатирало.

Ми се тврдо надамо да Министар г. Новаковић и Министар г. Љ. Ковачевић неће дуго оставити ову свету старину да је време мало по мало троши, него ће што пре наредити: *да се она унесе у цркву, и тако смести у сувоту.*

Како је мили гост наш желео познати који крај Србије и, ако се узможе, отпасти и у Софију: то су се одмах јавила два му пријатеља, г. М. Ђ. Милићевић и г. Љ. Стојановић, да иду с њим.

План за путовање склопио се овакав:

Полази се из Београда железницом у Крагујевац. Оданде, на колима, путује се преко Груже у Краљево и у Жичу. Ако се могне, отићи ће се и

[1] Запис тај објављен је у више списа, али ће, чини ми се, најпотпунији препис бити онај у *Кнежевини Србији*, стр. 236 и 237.

у Студеницу. Не могне ли се у Студеницу, пут ће се од Жиче продужити на Врњце и Трстеник у Љубостињу. Оданде на Крушевац и Сталаћ у Ниш, а оданде у Софију, и натраг.

Још је уговорено: да један од њих води сав путни трошак, који ће се, по свршетку путовања, на сву тројицу поделити подједнако. Тај труд био је љубазан узети на се г. Љуб. Стојановић.

У суботу, 9 септембра, у 9 сата пре подне, на београдској железничкој станици, где су се и рочили, нађоше се сва три путника и, после неколико минута, сва тројица су весело ћеретала у пресеку, а влак је пресецао земљу и ваздух уз Топчидерску долину.

Г. Јагић је био веома рад том путу; само се је прибојавао зла времена, каквом се ваљало и надати у ово доба године; зато је редовно ослушкивао, а некад и распитивао: шта може значити ова или она појава у атмосфери. До Младеновца пут му је већ био познат и, како је он човек ком је од сваке ствари доста казати половину, па да се другој половини и сам досети: то му другови готово нису имали шта ново ни показивати.

Од Младеновца, оставивши врхове Космаја, Букуље, и Венчаца, путници су летели равном долином Великога Луга ка Паланци. За то време драги путник је највише стајао на прозору разгледајући плодну раван, богата места, и красни народ који туда живи.

Што су се долином реке Јасенице ближе примицали ка Плани и ка Морави: то су се све лепше, све видније рисовали врхови по Хомољу и на Бељаници. А како наш путник те далеке контуре и лепо види, и милује да их гледа: то је била сласт

именовати му красне планинске висове, и показивати где је ком место у оној даљини.

У Плани су му показали смедеревску линију, која се онде одваја и, долином моравском, иде ка Дунаву и к Ђурђеву граду.

У Марковцу велики број кола, која очекиваху путнике за Свилајнац, потсети путнике да другу свом покажу падину Ресаве, и место међу Мађијом и Пасторком, где светли својом архитектонском лепотом дивна *Манасија*, некадашња Академија Наука, задужбина Деспота Стефана Високога, онога истога, којега су самртни час ономадне у Стојнику прочитали.

— Ала је лепа, ала је богата ова красна земља! Шаптао је г. Јагић, на том путу.

У Лапову се вршио некакав укрштај возова, а света на станици бејаше врло много. Г. Јагић је ходао кроз тај свет, разгледао га, слушао му говор, и само се, пун задовољства, осмешкивао, што то све слуша и гледа својим очима.

Из Лапова, оставивши долину моравску а с њом и пругу нишку, крагујевачка железница, с путницима, скрете десно у долину Лепеничку, које ће се и држати до у сами Крагујевац.

Како на овом путу, од Београда до Крагујевца, имају близу железничке линије два места, која се зову *Кијево*, г. Јагић журно питаше: да ли у сваком том *Кијеву* нема каква било вода? И кад му се одговори да има, он се овесели, пошто том околношћу мисли објаснити постање и значење речи *Кијево*.

Крагујевац и Гружа

Места, као год и људи, имају своје постање, растење, цветање, па ваљда и опадање.

Било је време кад су Лепеничку долину били испунили сами *Крагуји*, те су тако потоњој престоници Нове Српске Кнежевине име створили; дошло је, за тим, време кад је једна реч из тога маленога Крагујевца, не само потресала сву Кнежевину Србију, него је у бригу метала и Велико Отоманско Царство. Данас је то место мирно, тихо радилиште заната и трговине. И оно је чисто, уредно, лепо, и за смерно живљење веома угодно.

У Крагујевац воз стиже око 4 сата после подне. Наше путнике на станици дочекаше Директор и професори гимназије, и поведоше их у *Гостионицу Таково* (где ће и преноћити).

Гостионица *Таково* велика је зграда, и јамачно је стала много новаца газду свога. Она има намештаја и ствари без којих би рат могла бити, а нема онога што је и свакој сламарици прва потреба: нема чистоће!

Сместивши у собе своју малену парту, путници одмах, с г. Директором и професорима, пођоше да разгледају Крагујевац. Најпре су разгледали зграду старе Гимназије, стару Цркву, и зграду за Скупштину. Уза стару цркву подигнута је некаква нова звонара, чудноватога облика и распореда, по својој прилици скупља од саме цркве.

Под стрехом старе цркве, чело олтара, виде се неколике камене плоче са записима:

„Овде почивају кости“ тога и тога.

Ко би тај запис буквално примио, морао би покојничке кости тражити негде на тавану, или у самом крову. Али ту не би нашао баш ништа. Јер су те плоче дигнуте са земље, са покојничких гробова, и узидане су ту у зидове цркви. Човек се мора чудити овим нашим земљацима: они као да

ништа не могу *саградити* докле, у исто време, што год не *разграде*. Науме ли да граде цркву, знајте да ће где било, макар на по дана хода, наћи какву било старину: градину, манастирину, или црквину, чешму, или гробницу, па ће то срушити: да подигну нову грађевину. По таком реду излази: да се мора убити мајка да би се одхранила ћерка!!....

Овако рађење затрло је многе старе споменике у нас!

Наши путници нису могли разгледати Тополивницу зато што је била затворена због суботнога дана.

Зато су разгледали *Конак Кнеза Милоша: Конак татарски,* или *гостински,* и *Конак Кнеза Милана Обреновића II.*

Оданде су прешли те разгледали нову лепу зграду Крагујевачке Гимназије, коју је озидао Округ Крагујевачки, па, после, нову зграду за Вишу Женску Школу, задужбину пок. официра *Милована Гушића,* који је тим доброчинством овековечио име своје.

И радозналост путника, и љубазна услужност двојице директора и професора крагујевачке гимназије, задржале би их дуже у вароши, али удари прилично студена киша, те су се сви морали склонити под кров.

Вечерајући у гостионици Такову, путници су слушали неке културне мученице, које иду по свету те, рапавим гласом својим и раштимованим ћеманима, шире уметност и зарађују себи хлеба и што још уз хлеб треба. Чемерни тај живот мора да је последица сувишне културе!

На питање: одакле су, те веселе певачице одговорише, да су родом из земље која је можда најбоље обрађена и најгушће насељена у Јевропи.

Србима је, јамачно, после такога одговора, било много лакше трпети трњаке и густе међе дуж својих њива и ливада, знајући да ће још за дуже време у Србији бити доста земље за вредну децу њезину, те да се не морају овако гурбетски потуцати по свету..

Киша, која је оросила путнике у Крагујевцу, била је, за кратко време, заљуљала сву намеру њихову.

Али други дан, 10 септембра, освану небо ведро као стакло, а сунце сијаше онако како оно уме сијати у септембру, само што студени поветарац с Рудника разлађиваше ваздух више него и што треба.

Али то не само да није путнике вратило с пута, него их је још соколило.

Путници су још синоћ погодили фијакер, на дан по 12 динара. И у 8 сата тачно седоше у кола, и оставише Крагујевац.

Г. Директор гимназије и неколико професора имаше љубав испратити путнике чак до села Губереваца у Доњој Гружи, где су сви заједно и ручали.

Излазећи из Крагујевца путници у колима примише 72 број листа *Потпоре,* који је то јутро штампан онде у месту, и који једним лепим чланком срдачно поздрављаа Јагићев долазак у срце Шумадије. Прочитавши онако у колима чланак, г. Јагић рече :

— Ово ћу сачувати за сећање како смо сретани на путу по Србији.

Пут од Крагујевца ка Краљеву најпре иде лепом и родном долином Лепенице на село Драгобраћу, где путници видеше, прву у том правцу, пекмезару, на коју се свозе многе шљиве, те се од њих кува пекмез, који се после извози у земље туђе.

Пресамитивши на Вучковици косу која дели воде Лепенци и Гружи, путници у час сагледаше дивну панораму коју даје лепа долина Горње Груже, и стари град Борач, на десној ивици долине, већ под самом планином.[1]

Од Вучковице, оборивши левом страном реке ка Морави, путници стигоше у село Губеревце на ручак. И ту нађоше другу велику пекмезару која, као и она прва, даје посла и лепе зараде великом броју људи и жена.

Поручавши у механи, путници изиђоше на пекмезару те се, разговарајући с људима мештанима, извештаваху о количини шљива које се на пекмезару свозе, о њиховој цени, и подвозу. Том приликом дознаше да у Гружи има таких 7 пекмезара!

Вредни г. Љ. Стојановић одмах узе на перо сву ту радњу, и нађе овај ресултат:

У Гружи је 7 пекмезара.

Свака пекмезара троши 300.000 кила шљива, за које се сељацима плаћа по 5 динара 100 кила, што чини 15.000 динара. Све скупа, њих 7, плаћају, дакле, 105.000 динара.

Произвођачи пекмеза још купују дрва, плаћају наднице радницима, плаћају за подвоз, и др.

Срачунавши све то, г. Љ. Стојановић одмах пледираше: да се извоз тога производа, који толико новаца оставља у нашега народа, ослободи од такса на железници, да се, дакле, вози бесплатно.

Још сељаци причаше путницима да закупци, дуж железничке линије, и сирове шљиве беру и возе

---

[1] Деспот Стефан Високи дао је 6914—1406 Дубровчанима једну повељу за коју вели да је писана *въ славнѣмъ градѣ Борчи* (Mon. Serbica, 269).

Цар Мурат је освојио *Борач* 1438 (Шафар., стр. 77).

у Берлин. Закупац, кажу, закупи род целога једнога вотњака, па онда скупи бераче, и сваком да мердевине и рукавице те руком бере сваку шљиву са петељком, чувајући да не отре с ње ону плаву њезину маховиницу. Кад тако набере 100 кила, добије за брање 3 динара!

Опростивши се с г. Директором и професорима, који се оданде враћају у Крагујевац, путници продужише пут низ Гружанску долину, која се сужава све већма што се ближе прилази ка Морави.

На свем путу низ Гружу, путници су стизали и сретали сељаке с воловима и колима, и г. Јагић је, готово свакад, био пријатно дирнут крупноћом и товљеношћу стоке гружанске.

Од села Витановаца, где видоше трећу пекмезару, брзо се стиже на Мораву, па онда насим окрене уз воду, левом моравском обалом.

Ударивши на ставе Ибра и Мораве, путници радо гледаху како брзи Ибар обилну воду своју стаче Морави у корито, па ту, на увору, и своје име у мањој моравској води утапа.

Ту ће неко упитати:

— Шта ли може значити реч Ибар?

Два филолога погледаше један у другога и, докле један изговори:

— *Ебро*, у Шпанији.

Други додаде:

— *Iberus*, у Старих!

За то време њихова кола већ одјездише далеко од става.

Г. Јагић, човек одарен крепким далеким видом, сладно се грандиозним планинским силуетама које, према ведром небу, чине *Столови*, *Троглав*, *Чемерно*, *Јелица*, *Овчар*, *Каблар* и даље, за Моравом, *Вујан*

и *Котленик*. У том најпријатнијем разгледању, путници и не осетише кад пређоше мост на Морави, када ли прелетеше поље, и увезоше се у Краљево!

Краљево, Жича, Врњци, Љубостиња, Крушевац, Сталаћ, Ниш.

У Краљево путници стигоше за висока сунца, тако да су одмах могли отићи и у Жичу, па се опет вратити на вечеру и ноћ у Краљево.

У Жичи се је г. Јагић обрадовао и задивио нарочито остацима старога живописа. Гледајући слике светаца у Жичи, он говораше да тај рад иде у најлепше доба византиске живописне школе. Ту светитељи нису само кожа и кости, како их је сликала потоња школа, већ су живи људи с костима и месом, онакви какви у истини и могу бити. Ово је путника толико обрадовало да је Жичу доцније, у путу, често помињао, и дивио јој се, хвалећи пок. Владику Јанићија, обновитеља тога манастира, што је драгоцене ове остатке сачувао, а није их, по примеру неких других ревних обновитеља, замазао или новима заменио.

У Краљеву су путници, по повратку из Жиче, највише говорили о Жичи и о Студеници, али ову последњу, поред све жеље, морадоше оставити, бојећи се рђава јесења времена, које у ово доба године врло ласно може наступити.

Радостан што је дошао у Србију, и што је и оволико ушао унутра у земљу, г. Јагић говораше:

— Ја сам необично задовољан што сам једном дошао овамо: да се одморим од посла, да потражим грађе за послове нове, и да се, уз то, нагледам

онога што досад видео писам. За овај мах, мени је и оволико са свим доста?

И тако је Студеница остала невиђена. Здравље, Боже!

У понедељак, 11. септембра 1895, путници оставише Краљево, и премостивши Ибар, упутише се леним веома широким насипом низ родну моравску долину, на села: Врбу, Подунавце, Вранеше, и Ново Село у Врњце.

Гледајући наше широке насипе, г. Јагић вељаше:

— Види се да у Србији још има доста празне земље, кад се је оволика ширина узимала под насипе.

Али проматрајући већину наших мостова на насипима, он проприча како су неком били додијали: *Шваички гости, Талијаички гости*, и *Хрватски мости*, па вели, сад овде видим, да су Срби и Хрвати, и по *мостовима*, са свим браћа!!

У Врњцима разгледали су бању, станове, парк, и друго што се онде уредило и подигло за последње две три десетине година.

Оданде, после ручка, опет леним насипом, кроз варошицу Трстеник на моравски мост па, уз реку, у манастир *Љубостињу*, задужбину Кнегиње Милице, где је она и сахрањена 1405, новембра 11).

Архимандрит Венијамин, као да се је надао гостима, бејаше дома, те им одмах отвори цркву, да је по вољи разгледају.

Путници, у први мах, поврхно разгледаше целокупни архитектонски створ, као што обично и раде жудне очи; па, доцније, узеше марљивије размаграти свашто на по се. Сва тројица, пре свега, прочиташе на каменом прагу врата из паперте у цркву:

Протомаисторь Боровикь Раде, и уверише се да је некадашње читање: *Протомаиастирь Царски*, читање погрешно.[1]

Иза тога, г. Љ. Стојановић узе хартије и теста, те отисну онај запис на гробу Угљешина сина Стефана који гласи: *А се лежи Стефань Кесара Оуглѣше синь.*

Још путници разбираше за ону потајницу, од које се вратанца виде на северном зиду у припрати, али им г. Архимандрит рече да шупљина те потајнице не иде у зид ни до врата која воде у цркву, и да у тој, тако краткој, шупљини нема ништа.

Али доцније, у Нишу, г. Мијаило Марковић, директор нишке гимназије, а рођени Крушевљанин, казиваше о тој потајници оваку причу:

Шупљина те потајнице била је, вели, много дужа, па је скраћена оваквим случајем. Још за Турака, потера је гонила неке хајдуке. Ови допадну у манастир, и затраже да их калуђери сакрију. То је било веома тешко и опасно. А хајдуци, знајући за ту потајницу, уђу у њу, и калуђерима заповеде: да потајницу зазидају на средини, докле потера прође. Тако се и уради. Али се потера у манастиру задржи толико да хајдуци, без ваздуха, и помру у потајници.

Бојећи се да се цела ствар не обелодани, и да с тих хајдука на манастир не удари страшна каштига, калуђери не хтедну после ни одзиђивати потајнице, него су се, од тога доба, служили само оним њеним делом, који им је остао шупаљ од врата до зазитка!

Шта је пак онамо, у даљој шупљини потајнице, још нико није ни гледао.

[1] *Путешествіе по Сербіі Јоакима Вуича*, стр. 108.

Тешко је сад казати: колико се може веровати овој причи. Да су наши путници за њу знали кад су били у Љубостињи, они би могли упитати кога онде о тој ствари. А овако, нека се та прича тек забележи, па други, који онамо оде, може трагати: колико у њој има истине.

На зиду који раставља препрату од цркве, на лево од врата, поред главе једнога светитеља, има запис који као да је писан тајном буквицом: тако се не може да разазна шта садржи? Г. Љ. Стојановић га је преписао, и јамачно ће ући у траг његовој садржини.

Преноћивши у Љубостињи, путници 12. септембра, захвалише за гостопримство оцу Архимандриту, и кренуше се преко Трстеника, Рибника, и Стопање, пут Крушевца, у који приспеше у по дне истога дана.

Насип од Трстеника до Крушевца нема више него два или три прелома, а широк је пуних старих 5 хвата. Тек данас и на њему, тако правом и тако широком, мостови, по шаљивом поређењу г. Јагића, тврде браство међу Србима и Хрватима. Изузетак чини једини нови камени мост недалеко од Стопање.

У Крушевцу путници најпре разгледаше остатке од џамије испод града, поред пута, па онда одоше к цркви Кнеза Лазара, те и њу са сваке стране промотрише.

Г. Јагић жали што је западно кубе неспретно, и без довољнога познавања старине, обновљено, те не одговара старом грађевинском свом облику; а можда би, рече, било боље да и цела црква није кречена, него само да је очишћена и отесана. Онда би се видела сва њена грађевинска лепота.

Кула Кнеза Лазара данас је само један остатак од рушевина; на њој се није одржао никакав знак некадашње јој лепоте и карактерности.

Г. Јагић и г. Стојановић, ходајући по шареној столици Лазеревој, изиђоше чак на Магдалу, и оданде се сладише лепотама Крушевца и његове околине.

После ручка, путници оставише Крушевац, и, прешавши преко расинскога моста, који Расина претиа да обиђе, упутише се ка Сталаћу, имајући десно планину *Мојсиње*, у коју народно веровање ставља некадашњих *седамдесет и пет манастира*, а лево Мораву (западну), и за њом Темнић. Већ у ставама двеју Морава Западне и Источне, минуше Кулу Тодора од Сталаћа и, прешавши преко моста, доспеше на железничку станицу.

Дочекавши београдски воз, путници се укрцаше и одмах полетеше кроз живописну Сталаћску Клисуру поред црквице Св. Николе, и Св. Романа ка Нишу.

Ртањ се поносито помаљао иза Мозговске планине, а Голак, изнад Св. Стевана, чисто се сјао према вечерњему сунцу, докле је Јастребац плавим висовима својим ивично видик с југа и југоистока. Г. Јагић је, тако рећи, гутао ове природне лепоте, а другови су му причали историске догађаје, старије и новије, који су се развијали у тој моравској равни. Лице се његово обасјавало необичном радошћу када је, пролазећи поред које красне зграде, сазнао од другова да је то школа, да је то храм неговању просвете намењен.

У заход сунца воз стиже у Ниш, који се разастрьо на обе стране брзе Нишаве. На станици беху г. Директор нишке гимназије, Мијаило Марковић,

са професорима и ђацима. Све је то изашло да види Јагића, светило словенске науке.

Смерни научник, ненавикао на шумне сусрете и поздраве, г. Јагић се спебиваше и показати да види да се то све њему чини. Доцније је жалио на себе и на све што је допринело да се тако оглуши према срдачном дочеку у Нишу.

Нишки су наставници од свег срца учинили своје. И он им у срцу носи за то топлу захвалност, а што до испољавања тога осећања не дође — крив је случај, криво је његово незнање: да га такво што чека у Нишу.

У Нишу су г. Јагић и г. М. Ђ. Милићевић одсели у Д-ра М. Милићевића, а г. Љуб. Стојановић, који је био љубазан не одвајати се од другова на трпези, ноћио је у гостионици Јевропи.

Још то вече, за вечером, саслушавши мишљење домаћина Д-ра Милићевића, путници утврдише овакав распоред за сутрашњи дан, 13 септембра. Како је речено, тако је и свршено.

Г. Јагић и г. Стојановић обишли су и разгледали сав Ниш. Г. Јагић је очаран лепотом нишке околине, а у самом Нишу дивио се лепој капели, дигнутој изнад историске крваве *Ћелкуле*, и новој нишкој цркви, која му је много остала у вољи. Њу је уз пут неколико пута помињао и, доцније, поредио је с црквом Св. Краља Милутина у Софији, па је нишкој давао прво место.

Прегледавши Ниш, г. Јагић и г. Стојановић одоше дневним возом до Пирота да даљу разгледају *Сићевачку Клисуру*, па да се у вече врате у Ниш на конак.

Пред тај полазак, г. Јагић је изјавио жељу да се види с професорима, и да се с њима пријатељски

разговори. Уговарено је било да састанак буде у вече, по повратку из Пирота, на Булевару крај Нишаве.

У Пироту су наши путници разгледали и *Тију Бару* и *Пазар,* две поле Пирота; видели су како се ткуˇ ћилими; разгледали су развалине Момчилова Градића, пели се чак на Сарлак, те размотрили пиротско поље и сву околину.

Да је још у *Народној Гостионици* било бољег ручка, или бар да чаршав на столу није био сувише црномањаст, путници би се потпунце хвалили Пиротом.....

У повратку, на станици су морали чекати читава три сата после одређена времена. Пиротски воз, имајући да вози неке војнике за маневре у Шумадији, одоцнио се цела три сата, те тако су они врло доцне стигли у Ниш.

И тако онај, с обе стране жељени, састанак не могаше ни тада да се збуде.

Свима је то жао, а г-ну Јагићу највише. Тек... можда и то слути: да мили гост и други пут дође у Ниш? А?

—

Пре него што бих пошао даље у свом причању, вредно је овде забележити да се на овом кратком путу по Србији учинила и једна мала услуга науци о језицима.

Познато је да је г. Јагић, баш некако ових дана, објавио једну расправу о немуштим језицима у Словенских Народа. У Српској књижевности осем *Вукова Рјечника* и *Миличевићеве Кнежевине Србије*, о том предмету нема ни помена. Г. Миличевић, користећи се овим путовањем, замолио је своје пријатеље у Краљеву и у Нишу, а у Параћин је писао неким

познаницима: да прикупе што више речи и реченица из Мутавскога (Мутавдиискога) говора, и да му пошљу.

Што се досад добило из Краљева, из Ниша, и из Параћина то се ево овде ставља:

Речи, које употребљавају мутавџије, ужари, и грнчари кад хоће да други не знају шта они говоре.

по казивању:

Стојана Павловића ужара из Краљева, *Мила Павловића* и *Ђорђа Јовановића*, грнчара из Краљева, *Јована Златановића*, ужара из Крагујевца и *Станковића и Илића* трговаца из Лесковца.

чкавац, чкавела,	човек
иљака	жена
вајска, вајзор	девојка
вајзинка, вајзинче,	девојче
вајзурина	девојчура
дјале (ђале), дјалац (у Н.)	дете
рёло	старац
моша	сестра
корка, коравац, коравица, корела	баба
дзура (цура, у Нишу)	вода
палинка	ракија
квтрањак, чорбавина	кава
ордија, орјан (ордин, у Нишу)	вино
букар	хлеб (сомун)
кујдар, кујка	проја
карње	месо
бриза	сир
катраница (иљаве, у Нишу)	новац
паљар, поп	грош
један поп, и т. д.	један грош
један паљар и т. д.	један грош
кенка	пас
котара, котка	мачка
дасанче	прасе
золка, зиљка, дзиља	око

коћавци	мошнице
бања, лика	мокраћа
куза	просјак
поверац	цигани
пуркач	лопов
манче	господин, капетан
лаура, лаурка	Турчин
лаурица	була
кожара	Рус
котара	Шваба
чкољац	Хришћанин (у Нишу)
троњар	газда, мајстор
ботача	земља
трлица	сабља
савракелац	пушка
бајалија	крчаг, тестија
тута, брада	метла
цурка	свећа
касарина	дућан, кућа
луза	битка
дреновин	владика (у Нишу)
калцан	поп (у Нишу)
мисирка	ћурка
тиљка	кокошка
апсико	лепо, добро
не рено	не ваља
оцинљати	отићи
ценити	пити
вурити	јести
цинљати	доћи
трошити	дати, продати
зевати	певати
камисовати	имати
фољ	ако хоће
левати	узети
бартати	носити
лузати	туђи
вољати	говорити
цкивати	видети
мостати	ћутати
дивати	пазити, зборити, разумети
пуркати	красти
попарисати	красти
ковати	вршити посла са женском
порабтати	свршити нужду
побањати	мокрити
мотови	поган
жуц	пас
ћемка	кучка
чарупи	опанци
пинта	глава.

РАЗГОВОР:

Мустуј, циља лавура.
Добартај дзуре.
Левај туту на потутај.
Ала барта тута да потута
Цкиваш ли чкавци хоће да лузају.
Мостујте и дивајте, попиљо пуркач.
Ансико цкивај хоће чкавци да попароше.
Хоће кожара и котара да се лузају.
Фољ чкавцу нек доциље.

Циља калцан, склоните пуркано дасанче.
Дива калцан дасанче, и калцан ће да вури.

Кути, долази Турчин.
Дај воде.
Узми метлу на почисти.
Носи метлу да почисти.
Видиш ли људе, хоће да туку.

Кутите и назите, дошао лопов

Пази добро хоће људи да украду.
Хоће да се туку Руси и Швабе.
Ако хоће нека дође, продаћу му.
Ето попа, сакрите крадено прасе.
Разуме поп, и он ће прасе да једе.

Хајте децо порабтајте и побањајте, ето манче циља. (Неки капетан — Стева Поваковић, — у окр. крагујевачком, тражио ручак од механџије који је деци, слугама, казао горње речи. Касније капетан сазна шта му је рекао, и удари му за то 25 батина. Од тога доба језик се овај ређе говори).

Ој спахијо млад спахијо, порабтам те, побањам те. (Неки спахија натерао у Алексиницу девојку да му пева. Кад је тако одпевала, узвикнуо је: „Аферим, бре девојко“ и дао јој бакшиша.

О лауре, лауре, чкавци наши лаурице ковају. (Такође певано Турчину, а значи: Ој Турчине, Турчине, наши људи ваше буле љубе).

Из Параћина пак г. Поп Зака послао је овај речник:

Именице

СРПСКИ	ДЛАКАРСКИ[1]
Владика	дреновица
свештеник, калуђер у опште	калцан
црква	сивка
отац	башта
мати	корча
баба	коравац
човек	чкаван

Опаска: Где поред речи стоји Н. то значи да се тако говори у Нишу.

[1] У Параћину га зову и овако.

СРПСКИ	ДЛАКАРСКИ
жена	иљака
девојка, ћер	вајза
момак, дете	ђалац
невеста, млада	иљаче
старац	риша
кућа	станара, нжа
коњ	цукар
кобила	иљача и цукарица
ждребе	цукарче
мачак	котар
мачка	котка
во	бочкан
крава	бочка
певац	кокотан
кокошка	коћка и коља
вепар	досанац
свиња	доса
прасе	досанче
трговац	троњар
лончар	каљавац
длакар	нагузац
господин, у опште чиновник	големша
хаљине у опште	пардовине и дуљине
слепац	пучавац
слепица	пучавица
турчин	лаурица
була	буштра
џамија	кишња
циганин	шоња
псето	цукља и пордек
пушка	савра
сабља	посеркиња
јаје	коћавац и ћокавац
глупак	шешкен
лажљивац	гапча
лопов	пурча
пијаница	цепан
картарош	коца. и коцкар
муж	горњак
сач	вршник
каруце	пајтон
кочије	срем
соба	уица
ваш (уш)	цивка, осиљка, цитра
сланина	јардовина
пасуљ	прдља
затвор (тамница)	бајбок
робија	зиндан
суд (за јело у опште)	ведеж

СРПСКИ	ДЛАКАРСКИ
узраст	засовница, цепаница
глава (у опште)	шпита
око	цилька
нос	рића
рука	опадница и раци
нога	штула
врат	шија
брада	катравош
уста (у опште)	цупина и бољоз

Пиће и јело

вода	цура
вино	ордијан
ракија	пољор и палинка
месо (у опште)	карње
хлеб (у опште)	букар
новци (у опште)	пилке
грош	пољар
дукат	галбин
учитељ	даскал
облигација (квита у опште)	крцуља

Придеви

леп (у опште)	апсик
добар (у опште)	реи
рђав (у опште)	нереи

Бројеви као и у нас

Заменице као и у нас

Глаголи

јести	фурити
чекати, седети	киснути
ћутати	мустовати
погађати (с ким што)	налуговати
певати	кеснути
бити (туђи кога)	лузовати
радити (у опште)	наплити
одлазити	одцицљати
долазити	доцицљати
говорити, викати, причати	вољати
спавати, дремати	ревати
зевати	цупинати
тражити, имати	камити

СРПСКИ	ДЛАКАРСКИ
ићи	ципљати
донети	добартати
однети	одбартати
платити, давати	трошавати
вући, носити	сецати
умрети, лисати	капсати
пострадати	скиснути
заспати	заревати
натурити (коме коју ствар)	наренькати
копати	паплити
лагати	ганити
бежати	мотати
путовати	ципљати
крстити	аљести
крстити се	аљесати се
разумети, знати	дивати
отимати, узимати, натписати	грабсити
терати	реньката
истерати	изреньката
не знати	недивэти
пити	цепити
напити се	наце́пити се
гледати	цкивати
отерати	одбартати
написати	пашарати

РАЗГОВОР

I. У цркви

Овај је свештеник добар.

Данас је дошао владика, који има лепу браду и лепо нева.

Он ће овде да седи три дана и биће на ручку код капетана и трговаца.

Наш је калуђер рђав, јер много пије, како вино тако и ракију, а воду никако?

Ови ђаци и њихов учитељ добро певају у цркви.

Гле, овај је човек био пијан у цркви, и тутори га истераше.

I. У сивки

Овај је калцан рен.

Данас је добартао дреновица, који ками апсик катравош и апсико кесне.

Он ће овди да кисне 3 дана, и биће на фурење код големше и трођара.

Наш је калцан нерен, јер много цепи, како ордијан, тако и палинку, а цуру никако.

Ови ђалци и њихов даскал апсико ксене у сивку.

Гле, овај је чкавац био цепан у сивку, и големше га изреньката.

II. У механи

Меанџија, имаш ли добру собу, и вино и ракију?

Пошто је вино и ракија?

Даћу ти по 4 гроша?

Пошто дајеш прасеће печење?

Ова ти је соба рђава и није лепа.

Овај механџија има добру бабу, али му је ћерка лепша!

II. У механи

Меанџија, камиш ли ансику уицу, и ордијан и паљорку?

Пошто је ордијан и паљорка?

Трошаваћу ти по 4 пољара.

Пошто трошаваш досанчево печење.

Ова ти је уица перена и није ансика.

Овај механџија ками реног коравца, али му је вајза ансичнија.

III. У трговини

Гле, како онај момак дрема у трговини!

Овог је трговца жена невољала.

Овај трговац има лепе коње, краве, куће и петлове.

Овај трговац има лепе очи, уста, нос, браду и руке, но само је пијаница, а и сакат у ноге.

Донесите да ручамо!

Имамо добро свињско печење и неколико јаја?

Донеси прасеће печење, јер овај човек то чека.

Истерај оног слепца!

Овај је човек невољао, јер много гледа у жене, и треба га бити.

Овај Турчин има лепу булу, али му је коњ, пушка и сабља рђава.

Донеси леба и меса да једемо, јер ћу те убити.

Његов ми мачак поједе сланину.

Данас дође један цигани и однесе неке хаљине.

Овај је цигани лопов, јер ми је украо мачку и мачиће.

III. У трговини

Цкивај, како онај ђалац рева у трговини!

Овог је трговара иљака перена.

Овај трговар ками ансике цукаре, бочке, иже и кокотане.

Овај трговар ками ансике циљке, цушине, рњу, катравош и опадинице, но само је цепаница, а и перен у штуле.

Добартајте да фуримо.

Камимо ансико досино печење и неколико коћавца.

Добартај досанчино печење јер овај чкавац то кисне.

Изрењкај оног пузавца.

Овај је чкавац перен, јер много цкива у иљаке, и треба га дузати.

Овај лаурица ками ансику буштру, но перен му је цукар, савра и посеркиња.

Добартај, бокар и карњу, да фуримо, јер ћу те улузати.

Његов ми котар пофури јардовину.

Данас добарта један шоња и одбарта неке пардуљине.

Овај је шоња пурча, јер ми је упурио котку и кочиће.

Данас је овој жени умрьо муж који је био добар старац.

Људи, што не радите већ само спавате?

Ова баба има лепе хаљине, и даје многе паре нашем лончару.

Нашу кобилу отераше са ждребетом у тор.

Овај дечко не зна шта говори.

Напиши овом господину једну облигацију.

Шта иштеш за овог вепра и овог вола.

Овај се длакар много крсти, али је лопов и пијаница, па ће и пострадати.

Овај коцкар има многе вашке.

Онај човек избиј учитеља, и отераше га у ансу.

Старац отиде на робију.

Овај пас право гледа у очи.

Наш кмет много лаже.

Ваша је крава лисала.

Ова девојка има леп врат.

Овај је старац рђав човек.

Код овог механџије неваља ни вино ни ракија јер је сама вода

Ова девојка вздан преседе у овој трговини.

Овај ђак иде у цркву са поцепаним хаљинама и гледа по кућама да што украде.

Његов је стриц био добар лажов.

Ова баба много пије.

Дете се опоганило.

Његовог оца бише по стражњици.

Ово месо као и леб неваља.

У ову џамију долазе Турци и Туркиње.

Данас је овој пљаки капсао горњак, који је био апсик риша.

Чкавци, што не пашите већ само ревате?

Овај коравац ками апсике пардовине, и трошава многе пилове нашем каљавцу.

Нашу пељачу одбарташе са цукарчетом у бајбокану.

Овај ђалац недива што воља.

Нашарај овом големши једну крцуљу.

Шта вољаш за овог досаница и овог бочкана.

Овај се нагузац много аљестује, али је пурча и цепан, па ће и скиспути.

Овај коца ками многе осиљке.

Онај чкавац излуза даскала, и одбарташе га у бајбокану.

Ришу одциљаше на зиндан.

Овај пордек право цкива у циљке.

Наш големша много гани.

Ваша је бочка капсала.

Ова вајза ками апсику шију.

Овај је риша нерен чкавац.

Код овог механџије нерен је ордијан и паљор јер је сама цура.

Ова вајза вздан прекисну у овој трољарници.

Овај ђалац циље у сивку са нерерим пардовинама, и цкива по ижама да што упури.

Његов је риша био апсик ганча.

Овај коравац много цени.

Ђалац се ураитао.

Његовог башту лузаше по бусу.

Ова карља као и бокар нерен је.

У ову кишњу доциљавају Лаурице и буштре.

Цариброд, Софија, Бојана, Повратак

На Крстов дан, 14 септембра, г. Јагић, и два му путна друга, оставише Ниш и, брзим возом, полетеше кроз Нишко поље, Сићевачку Клисуру, минуше Белу Паланку, оставише десно Пирот и, кроз лепо његово поље, доспеше на линију која дели Србију од Бугарске.

На тој самој линији, крај пута, види се један мали камен, побијен у земљу, као гранична белега; а осем њега, ни десно ни лево, нема никакве преграде, никаква видна знака од границе.

Око 9 сата воз стиже у Цариброд на станицу. Ту путници одмах опазише да су наступили на другу земљу, у којој су други закони и друга управа.

Још у вагонима жандарми покупише пасоше од свих путника, па онда ове упутише у царинару, где се ствари прегледају. Наши путници, имајући од г. Срмаџијева, бугарског агента у Београду, *открит лист:* да им се ствари не прегледају, чекали су само да се изврши формалност *непрегледања,* што је трајало дуже него и само прегледање.

Пасоше пак све прибраше на један округао сто, за који заседоше три официра и уз њих сташе неколики наредници. Официри превише табаке, и узеше писати путничка имена: ко пером а ко оловком. Неки су их записивали како треба, а неки и наопако, тек су сви радили ревно и озбиљно. Гледајући то, путник је и нехотице помишљао: да ли се не налази на каквој тачци руске границе?

После другога звона, путници сви уђоше сваки у свој вагон. Мало доцније, донесоше им пасоше, и сваком свој дадоше.

Од Цариброда воз се за мало држи Нишавине долине, па онда скреће у десно, уз речицу Јежевицу, која тече чувеним Драгоманским богазом.

Из тога богаза изишавши већ горе на теме, железница оставља лево село *Драгоман,* од којега је Јежевички теснац и прозван *Драгоман-богаз,* а десно три брдашца, која се зову *Три Уши.* Одатле већ настаје чувено *Софиско Поље,* које траје 12 сата старога коњичкога хода, и које се пружа онамо чак иза Софије.

Одатле се лепо види планина Витоша, која се с југа издигла и готово наднела над Софију, а поред Витоше онамо у даљини, овде онде, плаве се највиши висови Рељске Планине.

Некако на средини Софискога Поља, где су се брда с једне и друге стране примакла једна другима, налази се село *Сливница,* које су Турци звали *Алкалија.*

Од Сливнице на југо-исток Софиско се Поље веома шири тако да ће бити најшире између села Бојане и села Драгољеваца право преко Бугарске престонице.

Сва та голема раван са свим је гола; нигде нема, што оно веле, ни трна ни грма. Што је било летине, то је већ све обрано и дигнуто, а како давно није падала киша, то се само црни сува испуцала земља!

Влак стиже на софиску станицу у 11 часова по нашем сату, а у 12, по сату бугарском, јер се Бугари држе цариградског времена.

Наше путнике на софиској станици дочекаше многи софиски професори и књижевници, међу којима неки су били Јагићеви ученици, а неки су се

преписивали с г. М. Ђ. Милићевићем, и ако се лично нису познавали.

После срдачне добродошлице, после поздрава и питања за здравље, путници, с пријатељима, седоше у пајетоне (фијакере) и увезоше се у Софију.

Још на самом мосту преко Искра путници опазише големи преображај који је извршен у Новој Престоници.

На том мосту стражаре, дан ноћ, четири голема бронзана лава: два гледе у поље, а два у варош. Даље, што се дубље улази у варош, наилази се на све ново: и улице, и калдрма, и куће тако су преображене да путник не може да позна ону варош коју је виђао ту 1879 и 1880 године.

Г. Јагић и другови му одседоше у Гостионици *Булгарији,* у собама 8 и 9.

Гостионица *Булгарија* је врло близу Кнежеву дворцу, а лицем је својим окренута ка парку. Намештена је са свим јевропски. Чистоћа је у њој беспрекорна, намештај и послуга са свим су за хвалу. Само танки покривачи ноћу зебљичава путника, који види на Витоши како се снег бели, гоне да малко собу загреје, колико да умре студен у њој, да се ваздух просуши!

И као вршак напретка, рачуни се воде и пишу у *Булгарији* на *немачком језику!*

Одморивши се мало после ручка, Срби путници, са софиским познаницима, изађоше да прегледају Бугарску Престоницу, која као да је каком чаробном силом за једну ноћ из земље никла.

Том приликом, г. Милићевић и г. Љ. Стојановић, оставише карте у српском консулству, пошто је г. Консул на одсуству. Иза тога сви одоше Бугарском Министру просвете, г. К. Величкову.

У разговору с г. Министром, некако нехотице дође реч на Бугарски правопис. Готово сви књижевници, који ту беху, имађаху по штогод да зажале на свој садашњи правопис. Г. Министар рече да је, баш с тога хаоса у писању, саставио комисију, која би утврдила каква таква правила за правопис.

Г. Јагић на то, у подужем говору подсећаше: како је слаба корист кад власт узме да расправља питања која једина наука може како треба решити. Ограђујући се да не може улазити у појединости питања о Бугарској ортографији, он држи да рођени Бугари, који би потпунце схватао и осећао дух језика свога, а био би добро обавештен о природи и служби правописа, то питање може најбоље расправити и ствар уредити. А у том послу Бугари се с корићу могу угледати на правопис Српски, који је, ваљда, у свој Јевропи и најпростији и најсавршенији.

— Тегоба је, рећи ће један од професора Бугара: — што се баш с тога угледања диже жестока опозиција....

— Не мари, продужава г. Јагић: — и у Срба је опозиција трајала 50 година, па је, најпосле, истина ипак победила! Нека се у вас нађе човек писац који би писао или народне умотворине, или и своје властите саставе, најчистијим и најправилнијим народним језиком, и нека би то писао најлогичнијом, најпростијом ортографијом, као у нас што је радио Вук; тај ће човек, извесно је, изазвати опозицију свих краткоумних и необавештених противника, али ће, најпосле, победити као што је и Вук у нас победио.

Милина бејаше, баш и у овој ситној ствари, слушати човека светлога ума и потпунога познавања предмета о ком говори. Речи г. Јагића слушане су као што се слушају предавања с катедре уваженог професора, и о њима се и после мислило и говорило међу софиским књижевницима.

Изишавши од г. Министра, путници су разгледали лепе нове зграде: Државну штампарију, Скупштину, Вишу Школу, и, најпосле, стару већ трошну цркву *Свету Софију,* у коју је забрањено улазити због велике трошности њезине зграде. При свем том вера гони свет да к њој прилази, да пали свеће, и да се Богу моли. Зато путници код те цркве нађоше доста жена и девојака, од којих неке у једном параклису пале свеће и моле се Богу, а неке седе у хладу око цркве и тихо се разговарају. Ту међу богомољкама бејаше и једна Туркиња. Та женска глава носи одело као Туркиња, моли се у цркви као Хришћанка, а говори као Српкиња, и за своју мајку вели да је била *Каурка!*

Тај дан у вече гости су били на чају у професора Д-ра Ивана Шишманова, где бејаше више људи од школе и од науке. Између других, ту се познаше са г. Иваном Вазовим, песником, који у недељу, 24 септембра, слави 25 година свога књижевнога рада. Поред господе, ту бејаше и 5—6 госпођа и госпођица, све лепотица да се не зна која је од које лепша. Али као да међу свима прво место припадаше младој, образованој, лепој госпођи, удовици погинулога Министра Белчева.

Пошто је госпођа Шишмановица Рускиња, кћи недавно преминулога професора Драгоманова: то је тога вечера редовни језик био руски; али се овде

онде могао чути и говор француски, немачки, бугарски, и српски.

У повратку с чаја г. Љ. Стојановић бејаше нешто суморан, невесео, готово мало и срдит. На питање што му је, одговори:

— Ја морам изгрдити ове своје софиске познанике!

— Зашто, Љубо?

— Ево зашто. Они мени узели говорити како су Српкиње лепе, како лепоти њиховој нема равне, и шта ја још знам. Чак ми, божем, завиде, за тај дар, који је природа дала мојим земљакињама. Слушајући те речи, и верујући да су искрене, ја се већ бејах понео... А ето вечерас ја се уверих да у њих има лепотица које могу просто занети!... А, то није било лепо од њих!....

Да не би дошло до сукоба између пријатеља, два старија путника ову срдбу млађега другара свога некако спрнопштише Бугарима, па су је, јамачно, сазнале и лепе Бугарке. Надамо се да се нису срдиле на г. Стојановића!

Преноћивши у Гостионици *Булгарији*, и одморивши се лепо, путници су други дан, 15 септембра, заједно са софиским познаницима, отишли у Цркву Светога Краља Српског Милутина, те видели мошти најдарежљивијега владаоца из дома Немањића.

Ово је данас Софији Саборна Црква. По облику онаква је као и Нишка нова црква, само је од ове мања и нижа, али је богатија накитом и украсима.

Мошти Светога Краља леже у дрвеном ћивоту, који је намештен попречке пред Богородичином иконом, с леве стране двери. Верни, који желе да им се ћивот отвори, целивају Светитеља у руку, коју покрива шупља сребрна рукавица, прошупљена да

се кост може видети. У ћивоту су све кости осем главе. Свештеник, који је путницима отварао ћивот и Светитеља показивао, рече само: Главе овде нема; глава је однесена у Русију, али не каза кад и којом приликом.

Доцније су путници чули: да су Руси, у последњем рату, чим су заузели Софију, одмах извадили из ћивота главу Светога Краља, и неке одежде светитељеве, па то послали у Русију!?

Је ли то истина или није, није се имало кад разбирати.

Свети Краљ Милутин врло је уважаван светац у софиској околини. Један Бугарин, пре 4—5 година, говораше: да би сто околних села устало на оружје, ако би ко намеравао узети Св. Краља из Софије!

Изишавши из цркве, путници су разгледали шарену слику силнога света на пазару у дугој, правој, и широкој улици, која се пружа од цркве чак доле до Софиске Бање.

Бугари су и око краљеве цркве урадили нешто и скупо и лепо. Пре је ова богомоља била претрпана некаким кућерцима, те се к њој могло приступити само кроз узане и криве уличице. Данас је та црква ослобођена од тескобе, и остала је сама на огумку, од свуда на видику. Око ње је просторија, ширина, у коју гледе неколике праве, врло живе улице.

Од цркве путници се спустише правом улицом у силни свет на пазару, те разгледаху одело у сељака и сељанака што беху на пазару. У Шопова је одело и мушко и женско веома шарено. Најмилије су им боје: бела и плава. Међу тим путници марљивије разгледаху женско одело у че-

љади из Трна и Знепоља. Нарочито у ових пада у очи женска хаљина *литак*, од црнога шајка, опточена по дну сјајним ширитима.

Г. Љ. Стојановић опази да се у Шопкиња, жена и девојака, ни у једне не примећују недра, најглавнија женска одлика. На питање, софиски пријатељи не умедоше казати: да ли та чељад своја недра крију, да им се не виде; или су баш од природе, мимо друге, чиновних сиса?

С пазара гости свратише у цркву *Свету Петку*, која је неколике метре у земљи. У тој цркви има неколико старих рукописа и икона са записима, али је све то од краја прошлога и почетка овога века.

Иза тога уђоше у Турску џамију, која је, ваљда, једина и остала да слави име пророка Мухамеда. Ту неки Турчин, који џамију чува и чиста, казиваше: да у Софији данас има Турака, које становника а које пролазника, тек око 300 душа.

После џамије, гости одоше у цркву *Василику*. Бар је тако именоваху. То је некад била православна црква, па су је Турци били потурчили у џамију, а сад је опет крштена у цркву. На њој се сија златан крст, а око ње је камена ограда с гвозденим филаретама. Сва је лепо обновљена.

У тој цркви, на високу постољу, лежи мртвачки сандук с телом Кнеза Александра Батемберга! Зидови црквени изнутра сви су обијени црнином, па су онда у лепом реду размештени венци и траке које су дошле на мртво тело Батембергово.

Ово је красно сведочанство народне захвалности! Да ли би ми Срби с толико поноса смели туђину показати гробове: Карађорђа, Милоша, и Михаила, који су за нас учинили много, много више него Батемберг за Бугаре!?

Уморни од хода, а и од разноврсних утисака, софиски познаници свратише с путницима у гостионицу, која се зове *Црвени Рак*. Ту се сви лепо освежише пивом и прихватише неким ћебапчићима, који могу показати колико су блиски Београд и Софија чак и онда кад мезете пиво.

После по дне Српски гости, с г. Д-ром Шишмановим, извезоше се преко Софиског Поља под Витошу, у село Бојану, где има знаменита стара црквица из XIV века, с интересним фрескама унутра. Црква је са свим налик на нашу Руденицу, или на стару Смедеревску Цркву.

Код те цркве има нова основна школа. Баш кад се путници приближаваху к цркви, деца се играху у порти. Г. Јагић, видећи то јато веселе дечице, рече г. Стојановићу:

— Хајдете, г. Љубо, да се мало забавимо дијалектологијом с оном децом!

Али докле путници обиђоше око порте, и нађоше врата да уђу унутра, учитељ распусти децу да иду кућама!!

Ту су путници разгледали око цркве гробне каменове. Крстови ти, отесани од камена пешчара, имају на сваком од своја три горња крака на средини испупченост, као што је половина од повеће јабуке. Они су са свим слични с нашим старим гробним белезима. Таких крстова путник нарочито виђа у округу рудничком на путу од Крагујевца у Чачак.

Поред Бојанске цркве тече жива једра вода, која се зове *Бојанска Река*, и на којој, једна до друге, међу 38 воденица! Од цркве се лепо види како је низ Витошу проконан дубок ров, којим су пружене цеви што озго с планине воде воду у Софију.

Од Бојанске цркве диван је поглед на Софију, и на све Поље Софиско. Гледећи одатле, човек се мора с чуђењем да пита: рашта основатељи Софије њу не помакоше ни ближе Витоши, нити онамо ближе селу Драгољевцима, него је закопаше баш онде на средини поља? Мањ ако ту није пресудно главни пут који је, у сва времена, од Цариграда к Београду дерао тим правцем!?

С Бојане се гости вратише у Софију већ у сутон. Том приликом, видеше грчку цркву, и цркву протестанску, а и споменик који је дигнут у славу Руском Цару Александру II-ом.

То вече, у гостионици *Булгарији,* бејаше у част гостима банкет, на ком је било око 40 званица. Председавао је Министар просвете, г. К. Величков, имајући до себе десно г. Јагића а лево г. Милићевића. Све званице бејаху људи од науке и од књиге, а припадаху свим политичким странкама Бугарским.

Прву здравицу диже г. Министар Величков у здравље гостима г.г. Јагићу, Милићевићу, и Стојановићу. Лепом, измереном, и врло вешто срећеном беседом, он ређаше заслуге које је који од њих стекао на пољу науке, и изражаваше голему радост што „такива гости“ данас види међу софиском интелигенцијом.

Г. Величков је човек млад; судећи му по лицу, он још није прешао 45 година; средњега је раста, смеђе косе, блага лица, очију живих, али здравља не баш са свим крепка.

Његов је глас тих, а говор му је лаган и изразан тако да су његову здравицу могли разумети и они Срби који никад пре нису чули Бугарске беседе.

На ту здравицу захвалио је г. Јагић, који рече да је дошао у Србију само да се одмори, и да види земљу коју никад дотле није очима видео. Отуда је, са својим путним друговима, допао на тренутак и у Софију, где се је и зачудио и обрадовао напредовању нове престонице. О напретку целе Бугарске Кнежевине он не може говорити, пошто је свега два дана на Бугарској земљи, али се напретку који је видео у Софији и радује и диви...

Бурно *хура*, и *живео* би одјек на ову здравицу. А из једне ребарне собе захори се народна песма, коју су Јагићеви земљаци што у Софији живе сиремили и госте изненадили.

После тога, професор Софиске Велике Школе, Др Ив. Шишманов диже чашу у здравље двојице другова Јагићевих: помену радове њихове за познавање земаља и духа оба народа, Српскога и Бугарскога. Судећи по тој здравици, а и по речима појета г. Ивана Вазова, који увераваше да се по књигама г. Милићевића учио српском језику, Бугари много марљивије прате Српску књижевност него ли Срби Бугарску!

Г. Милићевић, одговарајући на здравицу г. Дра Шишманова, каза како је од некога доба смањено, орећено саопштавање између два суседна сродна и један другому потребна народа, Срба и Бугара.

У старије време Вук је вадио из заборава језик Бугарски: Милутиновић је своју *Србијанку* посвећивао Бугарину Христифору: Доситије и Вићентије Ракић читали су се, на прилику, у Тетевену, као књиге са свим домаће; у Крагујевцу и у Београду штампале су се Бугарске књиге, а данаске, кад смо и ми и Бугари сами своји, ја сам, вели беседник: — хтео набавити једну Бугарску књигу из

Софије, и кад сам за ту услугу молио београдскога књижара, једнога од најозбиљнијих трговаца књижарских, он ми је обећао одмах писати у Липиску! Јер, рекао ми је, само се тим путем може из Софије књига наручити!

Беседник жели да те преграде нестане, и да састајање и мењање мисли буде чешће, редовније, и лакше — на добро оба суседна и братска племена.

И та је здравица примљена општим одобравањем.

Г. Цонев, у својој лепој здравици, потврди речи Милићевића, казујући колико је муке и дангубе имао кад је хтео неку књигу из Београда наручити.

Г. Стојановић није мислио говорити, али чујући неке крупне речи о узајамности свих Словена, уста и исприча како је, као ђак на страни, с ђацима друговима својим, синовима разних Словенских племена, често слушао а и сам изговарао тако крупних речи. Тада се, вели, њима чинило море до колена, али данас, када је ушао у године, и у ствари боље загледао, мисли: да је велики успех ако се ова словенска племена сложе која су једно другом најближе; ако се сложе Хрвати, Срби, и Бугари: то ће бити велики, за све њих срећни напредак, и у то име он диже чашу.

Безбројно *живео* срете овај здрави и смишљени говор.

У тако лепом расположењу, у пријатељском мењању мисли, и у изражавању најбољих жеља за напредак науке у оба сродна и суседна народа, гости су то вече провели врло задовољно, и тек око пола ноћи разишли се сваки на своју страну.

У суботу, 15. септембра, гости су походили Музеј, који се већ пресељава у монументалну џамију са девет кубета, која је за ту службу красно оправљена; видели су и Библиотеку; опростили се с г. Министром Величковим, и с многим другим познаницима, па онда, на пријатељски позив, отишли су на ручак г. Ивану Несторову, главном инжињеру у Министарству грађевина, који се, заједно са својом госпођом, необично радоваше што може у свом дому као госте своје да види та три Србина. Он, с неком детињском слашћу, причаше како је, још као мало ђаче, читао књиге г. Милићевића, а сада је срећан што тога писца види у својој кући, као госта свога. Г. Јагића је познао док се учио на страни, и сада је блажен што га прима у својем дому.

Супруга г-на И. Несторова, млада и врло лепа госпа, како рекоше, родом је од некуд из наших крајева; она се бави философијом Немачкога научника Ниче-а.

После обилнога, укуснога, и срдачно нуђенога обеда, Г-ђа домаћица замоли госте у библиотеку, да онде кафу приме. Том приликом, кроз мио осмејак, изнесе им албум, молећи да јој сваки по штогод за спомен запише.

Гости се нађоше пред приличном тегобом, али се жеља Г-ђе домаћице морала испунити.

Г. Јагић узе и записа:

Само име овога града (Софије) располаже и овако младе и овако лепе госпе да се баве философијом!

Г. Милићевић записа народну изреку:

Кућа не стоји на земљи него на жени!!

Г. Љ. Стојановић:

Дане 14, 15, и 16, Септембра неће никад заборавити!

Др И. Шишманов:

Честит је дом који прима такива гости као што су г. г. Јагић, Миличевић, Стојановић.

Д-р Георгијев, и сам философ, не видех што записа.

Опростивши се с овим милим домаћинима, гости похиташе у стан; да се спреме за пут и, после 3 сата, већ су били на Софиској железничкој станици. Тамо су дошли многи пријатељи из Софије, да их испрате, и да им пожеле срећан пут. Било их је који су се кренули са свом својом кућом, да госте виде и на походу, па су узимали у наручје дечицу и дизали их у вис, да боље виде и дуже запамте „Србе, честите госте Софиске.“!!

У 5½ после по дне, после свега пријатељскога праштања, воз се крете. Ура! Живели! Срећан пут! пробијаше сводове станице, а воз већ расецаше Софиско Поље ка Драгоману и к Цариброду.

У Београд су путници стигли 17 септембра рано јутром.

Казано је, да је уз пут сав трошак водио г. Љ. Стојановић; а кад су га, по свршетку пута, поделили на троје, на свакога је пало по 111.50 динара ревене!

У понедељак у вече, 18 септембра, био је у Београду у *Гостионици Империјалу*, банкет за 70 званица: Академика, професора, и других пријатеља науке и поштоватеља научника.

Други дан, 19 септембра, око 8 сата, г. Јагић је оставио Београд и отишао у Гргетег, да се види с Архимандритом И. Руварцем, а оданде ће у Беч, ка својој породици и к Словенској науци.

Да га Бог поживи дуго на радост и срећу и једне и друге!

Ето, драги пријатељу, шта сам ти желео јавити. Моје се писмо прилично одуљи, али не мари. Није никад много кад се има да говори о Д-ру Ватрославу Јагићу, и што даљ — о њему ће се говорити све више и све ленше!

29 Септ. 1895
у Београду

твој

стари J (из године 1858 и 1859)

БУНА ПОПА ЂАКА У БАНАТУ

У осмој години овога столећа, а пете године великог устанка у Србији, била је у суседном Банату такође нека буна, боље рећи неки покушај од буне, који је у самом народу непримећен прошао, нити о њему има у нас где каква спомена. Покретач томе покушаваном устанку банатском био је поп Димитрије Ђорђевић (иначе Поп Ђак) из Крушице код Беле Цркве. Али је остало само при покушају и као да су и у ондашњем народу заборавили, на све што се односи на ту ствар, можда што се у самом народу целом послу није ни придавала никаква већа важност.

Велики устанак народа у Србији одјекнуо је свуда у сриству. Код свих несаразмерних жртава, које су Срби у Ћесарији имали да дају од 1788. до 1805 године у ратовима Ћесаревим, прво са Турцима, за тим са Французима,* није мало Срба

* Колике је жртве стао само граничаре Ћесарев рат са Турском од 1788 до 1791 године, може се видети из ових података: до 24.000 граничара пало је од Турскога оружја, или је поумирало у болницама. Банатска и сремско-славонска војничка граница изгубила је од житељства 57.000; само у банатској граници близу 40.000 душа допадоше ропства, или погибоше, или иначе пропадоше

прешло из Баната и Срема у Србију, да се боре с браћом против Турака. Доситија нева своју лепу песму:

Устани, Србијо! Устани, Царице!

Глиша Трлајић такође се одушевљава на убојне звуке на својој родољубној лири. Сава Текелија шаље Наполеону I. споменицу, у којој му предлаже оснивање велике илирске краљевине, која би била веран и благодаран савезник Француској. У исто време издаје Текелија карту српских земаља. Митрополит Стратимировић шаље руском цару Александру I. меморандум о потреби оснивања јаке српске државе и о користима, које би Русија имала од једноверне и једноплемене јаке српске државе. Свуда у српству успренуше духови и најсангвиничније наде пробудише се, кад Срби добише од Турака градове на Сави и Дунаву, кад од Турака очистише земљу до Дрине и Тимока и потиснуше Турке до Јавора и Јастрепца. Ко би могао казати, какве су слике излазиле Србину пред уображење, кад се у 1806 години српско оружје удружило са руским на доњем Дунаву! Није чудо, ако су се у гдекојим главама почели ројити најпустоловнији планови.

У такве зажарене умове ваља да рачунамо и поменутога Попа Ђака из Крушице. Његово српско

по збеговима и од болештина (Фр. Ваничек: Special-gesckichte der Militärgrenze, III. део, стр. 472.) У ћесаревим ратовима са Французима од 1792 до 1801 измаршовало је из војничке границе пред непријатеља 102.000 момака, од којих 40 процената нису више видели свој завичај. У ћесаревом рату са Наполеоном у 1805 години дала је граница преко 80.000 момака, који су поднели главни терет у бојевима. (Ваничек у наведеном делу IV. стр. 1. и 103 до 104.) Кад се узме, да су тада са незнатним изузетком у војничкој граници Срби становали, онда се може проценити, колико су крви стали Србе ови ратови.

чуство раздрагало се код сјајних успеха Црнога Ђорђа и његових војвода. У његовој памети учинило се лако, да се с ослобођеном Србијом споји и Банат; а можда му је фантазија ишла и даље. Примајући у свом селу усмене вести о неописаном јунаштву шумадинске браће, поп Ђак сањао је о томе, како би ти јунаци могли повратити стару српску славу, кад би с њима остала Србадија удружила своју снагу. На виђени, шта израђује шумадински сељак, раја голих шака, биће поп Ђак мислио, да ни у Банату нису потребни други људи за подизање народа, него онакви, какве српско село рађа, у толико пре, што су Банаћани, Срби из његове околине, били граничари, прекаљени у убојној ватри, који нису једанпут разбијали француске противнике.

Колико је наивности било у целом замишљају попа Ђака, види се најбоље отуда, што је устанак у свом селу хтео да покрене 1808. године. Та година била је у Србији саразмерно мирна. Топ није грмео, нити је пушка гроктала: Србија је оно кратко примирје хтела да употреби на даље припремање и на своје унутрашње уређење. И Аустрија није тада имала никаква рата, него је лечила ране које је задобила у ранијим ратовима са Француском, и спремала се свом снагом за нови рат, који је већ 1809. године почела са великим француским освајачем. Ово доба мира на све стране нашао је поп Ђак као згодно, да диже устанак у Крушици!

Још више наивности показује он у начину, како мисли да тај устанак и започне. Изгледа, да он, осим саме Крушице и њене најближе околине, никаквих других веза није имао. Не може се веровати, да је он био у свези са каквим виђенијим људима у Србији. Ако српјанске поглавице и нису

биле школовани и учени политичари, они су имали толико природна инстинкта, да би на први поглед увидели, да од плана попа Ђака не може ништа бити. Сам он биће да је био обичан занесењак — *швермер,* како веле Немци. Кад је требао да нешто ради, он је остао збуњен и свега се оставио. И ово је било на сваки начин боље. Поп Ђак биће да је у свом селу и у околини био са каквих моралних врлина уважен у народу, који је био вољан за њим загазити у ризична предузећа; али код његове нерешивости све је на срећу прошло без крви и веће гунгуле. Народу оном уштеђене су тако залудне жртве и велике патње.

О овом покушаваном устанку попа Ђака писао је само белоцрквански грађанин Леонхард Бем (Böhm) Geschichte des Temeser Banats, која је 1861. године изашла у Липисци у два дела. О томе говори он у првом делу на 312—315. страни. Пре десетак година изашла је Бемова историја у новом издању, али мени ово друго издање није долазило до руке. На српском језику има о Ђаковој буни у Банату чланчић у Календару „Панчевцу“ за 1881. годину (28—31 страна), написан по Бемовим податцима. Исте године у српском вршачком местном листу изишла је приповетка, којој је предмет била поп Ђакова буна. Шта је историјске истине у тој приповедци, шта ли приповедачева дометања, то се не може знати; свакако би било боље да је писац, ако је имао каквих аутентичних података од српске стране, тај материјал саопштио без приповедачких дометака.

Исти Бем (по имену судећи, биће да је од какве понемчене чешке породице) саопштио је у мађарском, часопису: Történelmi és régészeti értesitő

(Историјски и археолошки известитељ) у свесци за месец мај 1895. године чланак један о буни крушичкога попа Ђака. Ту имају и други податци о тој ствари, које Бем није био навео у својој историји Тамишкога Баната. Откуда је добио те податке, Бем не каже. У својој историји каже, да је податке о ђаковој буни узео из белоцркванскога парохијалнога протокола, у коме је то прибележено било. Судећи по одзивима мађарских листова о реченом чланку, ни Мађари ништа нису знали за Крушичку буну. Као једину документу о овом догађају, ја поменути чланак ниже саопштавам у преводу, надајући се, да ће се тиме дати повод онима, који што знају о томе, да то изнесу на јавност ради осветљења догађаја, који је до сад у историјској нашој литератури био посве непознат. Свакако је крушичка буна интересантна епизода из првог устанка српскога и добро би било, ако би се она осветлила податцима од српске стране. Бем, по природи мађарскога Немца, у својој историји Тамишкога Баната трудио се, да буде и лојалан Немац према династији, и пријатељ Мађарима у борби против Срба. А у свом овогодишњем чланку у мађарском часопису размеће се као горопадан Мађар и тим безобзирније удара на Србе. Остављајући на страну његово нерасположење према Србима и мађарско патриотско негодовање због српских тежња, у његовом чланку, поред некојих погрешака, имају и занимљиви податци, који донекле бацају светлости на расположење у првом српском устанку српских духова у јужној Мађарској.

Сам чланак гласи у преводу овако:

Следећи догађај — пише Бем — који у историји вароши Беле Цркве има знамениту улогу и

с којим су се у своје време и судови јавно занимали, можда неће бити без интереса и за велику публику, и то тим више, што уједно оштру светлост баца на тадашње стање источнога питања, с којим је без сумње био у свези.

Аустријски интервенције на Порти, барун Штирмер (Stürmer), јављао је још 1804. године, да су руски емисари попут тесне мреже обузели цело балканско тропоље; српски народ био је спреман на устанак, и пошто Аустрија после свиштовскога мира није давала ни најмање наде на ослобођење, а није ни давати могла, то је он упро све своје мисли и чуства у Русију. Стратимировић, мађарско-српски митрополит, послао је у то време споменицу у Петроград, у којој проглашава независну Србију, тако, да би Аустрија овој уступила крај почињући од Котора са приморјем, а место тога да добије као накнаду турску Хрватску и комад земље на Уни и Малу Влашку.

Кад су оностранн Срби под водством Карађорђа касније заиста устали на оружје, овдашњи њихови сродници по крви, језику и вери пратили су тај покрет увек са све већим интересом, у толико пре, што је велики део од њих истом пре петнаест година прешао из Србије.

Свеза између ове и оне стране биваше све живља, те побуди негодовање власти. На највишем месту дођоше пријаве, које су јављале за свезе између више ц. крал. поданика са Србима, као и то, да су од њих многи већ и преко отишли, који су под изликом, да су турски поданици, изварали пасоше, или су их као тобожне лађаре или слуге трговачке пустили на српско земљиште, где они шире лажне и већином измишљене вести, а провинци-

јални* поданици туже се нарочито на жесток и несносан поступак жупанијских, спахинских и општинских власти и труде се, да своје једноплеменике и једновернике побуне против овдашње провинцијалне управе.

Докле је реч била само о народним симпатијама, ове се нису ни уписивале у грех, али временом дознаде се и за друге, не тако безазлене планове. Кад су оностранн Срби у 1807. години добили Београд у своје руке, прекиде се конац стрељења сасвим; један део Срба у јужној Мађарској, а поименце више услужених официра латише се манита посла; хтели су наиме, да своје сажитеље католике, који су им због бољег имовнога стања већ одавна били трун у оку, било лепим, било ружним истисну из Баната и да тако под руским покровитељством образују засебну територију, српску војводину. Тога ради ускоро у различним општинама у провинцијалу склопише тајне одборе, који су међу собом били у свези само су вардали удобну прилику, да би могли остварити ову своју крваву намеру.

У Панчеву је требао да падне први удар; наиме 28 (16) маја 1807, приликом опходње на брашанчево, хтели су да нападну на неоружани народ и да га искасапе.

Али је божји промисао бдио над бедним Панчевцима; међу завереницима нашао се човек са човечнијим чуством, који је тамошњем граничарском пуковнику у три часа у очи тога дана открио план. Овај одмах извести бригадиога команданта, који без оклевања учини потребне наредбе. И тако би, да

*) Т. ј. они, који су били изван војничке границе. Провинцијалом се звала област у суседству војничке границе, која је била под жупанијском управом. Ђ. П.

овај пар на брашанчевску процесију у место обичне почасне чете изађе батаљун Беньовскова пука, две чете немачко-банатских*) граничара и једна дивизија коњаника, који су на срећу били смештени у околини. Ово као да је ипак малко расхладило у завереника вољу на буну, јер је потпун ред владао како при оиходњи, тако и после ње. Али главне кривце — т. ј. у колико је то било можно — похваташе без сваке гунгуле и предадоше их власти.

После неколико недеља дана краљ Фрања и јуначки арцидука Карло походише Темишвар и јужну Мађарску; ово путовање као да је у првом реду било због неуспешног покушаја са буном.

У владиним круговима приписивали су с правом непријатељско расположење овдашњих Срба све већем утицају Русије. Поновљено су чињене опомене, да ваља мотрити на православно свештенство, које је и највише наклоњено да слуша оностранa подбадања, као што то показује најновији догађај у банатском ђенералству (у Панчеву). Гласови о предстојећем покољу били су распрострти и другде, као на пр. у Земуну, и несрпско житељство није било у малом страху! Тако је било и у Новом Саду. У овој вароши — према предању у једној фамилији — прво су за планове завереничке дознали од једне попадије, која је с једним Немцем грађанином живела у тесним сношајима, па бојећи се за живот свога милосника, молила га је свим на свету, да извесни дан проведе у Варадину, па тамо да и ноћи. Само иза градских бедема сигурна је, да јој милосник неће погинути.

*) Тако су звали панчевачки граничарски пук. Ђ. П.

Тако дакле тињаше у потаји опасна искра, докле годину дана, касније убиствена намера наново се не појави.

12. јунија (31. маја) 1808, у недељу Свете Тројице,*) белоцрквански грчко-источни прота, Рафаило Милошевић, позове на ручак сву власт, католичанскога арципопа и његовога капелана, као и штапске и ниже официре влашко-илирског граничарског пука, који су се тамо налазили поводом дочека врховног заповедника војничке границе, арцидуке Лудовика. Таман кад су се спремали да седну за трпезу, поп из суседне општине Суботице, Илија Поповић, заиска да неодложно говори са командантом пука, пуковником Јованом Брановачким, па му журно саопшти, да тек што није букнула завера, коју су удесили Срби, а може да буде врло кобна по несриске становнике у Белој Цркви. У доказ својим речима придаде уједно једну бунтовничку прокламацију.

Пуковник, веома одважан човек, виде из тих писама, да се нема каде дангубити: одмах нареди три чете граничара у Белу Цркву, који у пет часова после подне већ и стигоше и спојише се са тамошњом грађанском гардом.

Да би становништво умирио, пошље Брановачки ц. краљ. наставника Малију са неколико војника ноћу у један час на колима у Крушицу, граничарску општину на три четврти миље према Оравици, да извиди, шта је у ствари. Коње је терао грађанин

*) Ово је по римском календару, по коме празник Св. Тројице пада у прву недељу по духовима; а у православних Срба узима се празник Св. Тројице на Духовски празник, који је 1808 године пао на 24. маја (5. јунија), заједно са римским духовским празником.
Ђ. П.

Јован Вилзбах, поручник белоцркванске стрељачке чете од својих 100 момака.

Целог пута њиховога владала је потпуна тишина, да је чудо било, нити се ништа сумњиво показало; тек кад су стигли близу села Крушице, угледаше свеће на много места и чуше смешане мушке гласове што није обећавало много добра. Али заповест је заповест! Малија, који је знао село, сиђе с кола испред села и сасвим сам оде тамо; али када виде, да су духови у становништву врло узбуђени, хтеде да се врати натраг; али не далеко од цркве опазише га бунтовници, задржаше га и одведоше у цркву, ту га позваше, да им се закуне на верност, а кад им то постојано одрече, дошавши међу тим тамо администратор парохије Димитрије Борђевић, један од главних завереника, означи га као уходу и осуди га на смрт.

Но како су више њих од искупљених томе били противни, узеше му за онај пар само сабљу, коју речени поп припаса, на у смислу прокламације, метнувши на се петрахиљ, држећи у једној руци црквену заставу, у другој јеванђеље, заповеди Вилзбаху, кога су међу тим такође били ухватили, да га вози у околна села, у Јам, Брњиште, Мирковац, Ракаждију, Маковиште и др., куда је већ раније био послао бунтовна писма, да позове на устанак и влашке сељаке. Али ови му у опште нису веровали, па ако их је од чести и силом вукао из кућа, нико није хтео да пристане уз жестоког аћитатора.

Сад уједанпут паде копрена с очију фанатизованога попа: његовој коловођанској улози би крај и због грешна посла обузе га дрхтавица: зато пусти и Вилзбаха, да слободно иде кући, а он у шуми баци од себе заставу, сабљу, књигу и гледаше да

утекне у Србију, својим заштитницима; али у селу Ребенбергу ухватише га.

Чим се бунтовничка гомила удаљила од крушичке цркве, један његов познаник ослободи Малију, који стрампутицом дође у Белу Цркву и јави потпуковнику, шта је било. Овај нареди 13 (1) јунија у 2 часа ноћу узбуну. Кад се војници искупише, намести једну полу поред католичанске цркве, а остале пошље у шумицу Сухају, коју су устаници изабрали као зборно место.

Код Рама је стајао Добриланц са јаком српском четом, која је само чекала на уговорени знак, па да пређе преко Дунава. Али да би се то предупредило, чим се завера открила, такође умешани Маријан Јовановић, пенсионовани натпоручник, одјури на коњу у Стару Паланку и оданде у Србију, одакле се више ни вратио није.

Јозефу Шмицу, белоцркванском грађанину и команданту стрељачке чете, одушевљену патриоти и човеку необично храбру, који је са својим људима стајао поред немачке цркве, досади се дуго чекање и он се упути правце у Крушицу. Касније пође за њим и Мајор Голубовић с одељењем граничара.

Чим тамо стигоше, заповеди капетан Шмиц, да се на очи искупљеним бунтовницима напуне пушке, па све позва, да положе оружје, јер ће иначе заповедити да се пуца. Ово поможе! — На то мајор прозва имена свију старешина кућних у селу, па који нису онде били, њихове укућанине отправити у Белу Цркву и тамо их затвори у кући ковача Лоренца, преко пута од општинске куће, која се баш тада оправљала. Међу тим дотераше главне коловоће и од других страна.

Докле се ово збивало, белоцркванско немачко становништво, а нарочито жене и деца, налажаху се у највећој узбуђености и страху и велики део од њих склони се у католичанску цркву, да у свом очајању у побожној молитви нађу божје окриље и спаса, где их је благи арципон Секорш према свом душепастирском знању тешио и храбрио, што је и имало очевидна умирујућа резултата.

Геринг, штански аудитор из Темишвара, који се таман тада налажаше у Белој Цркви, одмах искуни ратни суд.

Први, кога су извели пред суд, беше Димитрије Ђорђевић, фанатични капелан крушички, и из његовога подробнога казивања изађе да је прави виновник и подбадач у овом маштом устаничком покушају био побегли капетан Јовановић. Али и за једног поручника влашко-илирског пука, Шкрибеља, који је и сам тамо седео међу члановима истражнога суда, изађе да је био један од коловођа завереничких, зато га и уклонише одмах са приседничке столице и ставише га под сигурну стражу. У даљем току истраге дознаше имена осталих учесника, али и узрок буни, који је био отворено велеиздајство.

У смислу поступка прекога суда требало је реченога крушичкога попа 14 (2) јунија у 6 часова у вече стрељати, али његов епископ, Петар Јовановић Видак, кога су службено известили о смртној пресуди и од њега искали свештениково рашчињавање, нареди да му га доведу у Вршац, а онда намерно отпутова; а пошто према грчко-источним правилима нико га други није могао лишити свештеничкога чина, то се на Ђорђевићу тада није могла извршити пресуда.

Истрага и парница поведена противу бунтовника протегну се кроз више година, а међу тим помреше Ђорђевић, поручник Шуманка и више других у казаматским затворима у Темишвару. Пошто главнога кривца нису могли да добију, то је обешен само поручник Шкрибеће, а остали учесници, који су мање били компромитовани, поименце: поп Трифун Тодоровић, ђакон Урошевић, трговац Атанацко Стајић, вицекапларе Петар Антић, Јован Живанов, Атанацко Путник, Стојан Милованов, Стојан Попов, Михаило Дуским, Петар Михаиловић и Димитрашко Стока, кажњени су за свој преступ вечитом робијом.

Према наведеноме требао је први нападај фактично да буде у Панчеву, али су то дотични владини органи благовремено учињеним наредбама осујетили. Да завереници нису одустали од своје намере, него су на њој у потаји што ревносније радили, томе је најјаснији доказ у горе показаном крушичком покушају; али што је можда још многоме непознато и нејасно, то је та чињеница, да Кара-Ђорђе не само што је знао за ту намеру, него је и одобравао, као што се види из наведене прокламације.

Али и други српски бунтовнички вођа, кличевачки Миленко Стојковић, учествовао је у устанку, јер тога ради и он је у Србији држао народне и кнежевске зборове, у којима се саветовало о бунтовничком плану у јужној Мађарској и Срему — а извештавање о томе узео је на се Марјан Јовановић — и одредио начин за устанак. Ови зборови заиста нису хтели што мање, него да у крајевима, који би се заузели, прогласе Кара-Ђорђа као свога краља; сувише, и то су смерали, ако би им пошло

за руком, да јужну Мађарску и Влашку Србији подложе, да руском помоћу остале аустријске области, које су у то време због француског рата биле без војничке заштите, такође побуне, па да тамо све истребе, што би им се противило, или не би примило њихову веру.

Према податцима службене истраге, прво упадање из Србије требало је у 1808. години бити код Молдаве: Миленко би код Пореча дошао према Мехадији, а бимбаша Петар Добрњац продирао би у напредак код Старе Паланке. Као што се види, завереници се нису много плашили од Темишвара, па су тада сасвим озбиљно помишљали на то, да српску област што даље прошире, али је то срамно осујећено, највише зато, што Власи нису хтели да пристану уз њих.

Ђ. Поповић.

ПРИЛОЗИ К ИСТОРИЈИ КЊИЖЕВНОСТИ

Прилози ови припадају, управо, новијој историји књижевности, а састоје се из остатака библиотека двају Срба, који су, први у прошлом и у овом, а други у овом веку, живели и радили.

Остаци су ови, и по садржини, и по језику и ортографији, важан прилог за науку и књижевност, те ћу од њих овде поједине ствари само описати а поједине целе исписати, просто и без и каквога анализирања и упоређивања са осталима, у књижевности већ објављенима прилозима ове врсте, јер, као што једном рече наш учени професор Д-р В. Јагић, ми морамо у нашој књижевности још једнако само статистику оваке врсте радова водити.

И из биографија ће се видети, да Стеван Гезовић и Никола Ристић припадају оним нашим људима прошлога и овога века који су стизали да поред осталих, грађанских и свећеничких послова, а под оним тешким околностима, да се и књигом баве. А из садржине ће се ових прилога, видети, и каква је књижевност и којим путем допирала у наше крајеве. Видеће се, тако исто, и каквим је се духовним производима задовољавао дух наших писмених људи, и тако даље.

а) Остаци библиотеке Стевана Гезовића

Остаци библиотеке Стевана Гезовића састоје се из неколико штампаних и писаних књига, од којих је само појединих одломака остало, а садржине су различите. И по овим се писаним одломцима види, да је у овим књижицама писало више руку, а приписујем их овде Стевану Гезовићу највише с тога, што су сачињавале његову библиотеку. Као што рекох, то су само одломци књига, али се и са њима може реконструисати библиотека Стеванова.

По ономе, колико сам могао биографију Стеванову чути и саставити[1]), он је се родио 1773. године у Беломе Пољу, на реци Лиму у Старој Србији. Отац му се звао *Пајо*, а презиме *Гезовић* носила им је породица још од косовских времена. По њима је прозвато и село на Лиму Гезовац, које су његови стари населили још кад су се са Косова доселили.

Стеван је учио школу у месту рођења и у манастиру Дечану. Спремао се за калуђера, али му мајка није допустила калуђерити се због рашко-призренскога митрополита Јаникија. За што, нисам могао дознати.

Стеван је био син богатога оца. Имао је велику родбину и петорицу браће. Један од браће, Јаникије, био је свештеник у Пећи; Зарије је био учитељ у Призрену, а остала су браћа били трговци у Белом Пољу.

Стеван је у младости доста путовао. Без мало прошао је цело Балканско полуострово: задржавао се дуже у Сарајеву, а у Венецији је живео две године.

---

[1]) Види: „Оглед“, лист за књижевност и политику год. I, број 5.

Стеван је и у доцнијем свом животу све своје слободно време проводио у читању и писању. Не зна се баш кад, али извесно после 1815. год., преселио се у Чачак, и ту је, као трговац, у својој 68. години, 1841. умро оставивши иза себе сина Николу, потоњега Николу Стефановића [2]), трг. у Београду, и, према тадањим приликама, и велику библиотеку. Књиге су биле, као што је већ наглашено, штампане и писане. Велика, доцнија родбина развукла је библиотеку нешто сеобом, нешто, иначе, немарношћу, толико, да се, по казивању, од толико књига, налази сада у рукама Стеванове унуке Милеве Ђ. Авакумовићке, само ово неколико одломака.

Шта је и колико је од овога Стеванова рука писала не може се тачно потврдити, тек судећи и по годинама живота Стеванова: по његову занимању, а нарочито по рукопису (молитва: „идꙋщи на гдна или на пꙋтъ или на сꙋдъ, или ѿсказани громовника на сꙋдъ) који је Стеванова рука писала [3]) излази да је, без мало, све Стеван писао. Колико се да познати што није Стеван писао, споменућу редом.

Тако исто не може се тачно одредити ни место где је, ни време кад је Стеван писао. — И Бело Поље [4]) и Дечани била су важна и подесна места за писање, али се у овим остацима налази бележака и из Белога Поља и из Чачка.

[2]) Никола Стефановић доста је поклањао пажње и љубави своме отачаству, а нарочито ман. Дечану. (в. Путопис дела праве Старе Србије« од М. С. Милојевића.

[3]) У овој молитви стоји име Стефан место, у других, *„имрекъ“*.

[4]) Преко Белога су Поља и у средњему веку водили многи путови нашу трговину. Тако је исто и сада.

Види К. Јиречека: Handelstrasse.....

*

Као што још у почетку споменух, остаци се ови састоје из одломака штампаних и писаних књига. Ја ћу, у опису, поћи од штампаних, редом.

А. Штампане књиге. Оне су, готово све црквене, те и познате, али ћу их овде споменути највише због неких записа на њима.

а) Кницица сїѧ збо́рникъ именѣ́ема то есть нѣкоторыхъ моленїи на всѧкъ день потребныхъ. Собраніе напечатасѧ церкѣ во стой кіевопечерской Лаврѣ, а нынѣ в' Вене́цыи к лѣто от рж҃тво х҃ртоса ҂аѱкв. (1722).

б) Молитовословъ, штампан 1761. у Москви а „продае́тсѧ въ Венецїи въ типографїи Греко-правосла́вной Ѳеодосїа Іѡаннінскагѡ“

На овом Молитвослову има ових записа, написаних различитим рукама.

„Знати се каде бы благовѣщение насвиетан понедиѡникъ на 1788“.

„Знати се каде бие сѿи Георгие на велйкѹ сѹвѣтѹ на 1793“.

„1815 вѣдомо бѹди всѧкомѹ сѹдѹ и правди каде ѡде махмѹ́т паша на пипере и на црнѹ горѹ посѣкоше мѹ войску в sѣло ихже нѣсъ число паки то лето поће вторицеи и погибе махмѹ́(т) паша ѹбише га црногорци и пипери посѣкоше мѹ войску ихже нѣстъ числа“.

„.... на авгѹста денъ = 14 знати' се изволенѝемъ и благословенѝемъ ка се роди нико Стефана палеока“.

Тако исто има забележено да се 19. Октобра 1826. родио *Димитрије* и 29. маја 1828. *Милош*, синови Стеванови.

в). *Наусница*. Кад је и где штампана не зна се, јер нема почетка.

У првој половини, на једној белој страни стоји овај запис:

„1806 ведомо бѹди всѧкомѹ сѹдѹ и правди каде ударі снегъ м҃ца йшниѧ вденъ к҃а 1806 то лето градисмо градъ око белога пола и бй велика мѹка и зѹлумъ сиротини ....гоги на данъ паре = 30 храна ргатима наданъ паре = 25 йкниѹ бише брашно шка паре 31 месо ока паре 10 говеђе и чувасмо карашле сву годинѹ забитъ беше кѹртага кѹчевиѣ“.

г) *Књижица морално-етичке садржине*, на руском језику, без почетка. Наслова не знам. Имала би око 300 страна, формата малога, за шпаг. Има слика, које представљају: слепоту, савест, злобу, доброту, пут, суд и тако даље.

Толико о штампаним књигама, а сада о писанима.

Б. Писане књиге. Оне су различите садржине. Ја ћу овде изнети њихову садржину редом, колико се може познати, којим су писане или преписиване, а за разлику од књига звећу их свеском.

а). *Свезак* који садржи познату причу о Косовском боју и дијалог између грешника и ђавола, лепо је писан на чистој, белој, дебелој хартији. Формата је малога, за шпаг. Био је тврдо повезан. Нема ни почетка ни свршетка, али су на крају неколико празних листова. Текст се приче где где разликује од оних које је Ст. Новаковић објавио у Starinama X. Од ње нема ни почетка ни свршетка, за то ћу је исписати сву, колико је у овом свеску има.

. . . . . идоброте правости поставлениъ вистъ шцара прки воплаате цареве потомъ позаповѣди самождрца цара Стефана даде емъ свою сародницъ госпођъ Милицу дщерь кга когдановића ипомали кр- . . . . престависе . . . . стефанъ ра . . . потомъ п(опа)ше малаго . . . сина царева на царство негово господара сребленъ като криеме настъпи нацарство урошево краль вѣкашинъ мрнавчевићъ ѝсеглаша деспотъ ѝгойко воевода и убише цара малаго уроша уловъ и богъ вѣре неправдъ и ѡны брзо тъ ча(шу) потише и ѡтурака на марици води близу . . . . ема търцѝнмъ . . . сѣкоше ѝвойи . . . . търака погъбле . . . = 70000 Хила(да) . . . . малѝ некѝ: и шсташе правде ради а ѡнѝ съдъ бжѝ приаше ѝ тако и тадай ѿ търака погъблено бѝша за нино лѣкство и неправдъ пошто господина своего убише сва господа браћа мрнавчевѝћѝ натомъ бою погибоше краль вѣкашѝнъ ѝмаше = 3 сина марка и андрѝю и дмѝтра марко синъ крала вѣкашѝна и констадинъ жеглѝговацъ синъ воеводе рада те двѝе воеводе ѿбегоше

Ѿ Србске господе дай непогѣбе порадй кѣкашина свога ѿца й тамо воеваше царѣ тѣрскомѣ пазитѣ й воеваше на христѧне й пакй попогибелй мрнавчевића промисломъ божймъ ставише кнеза лазара на престолъ србски са благословениемъ авдири патриархомъ каселенскй и касего сабора србскаго тако кнезъ лазаръ бистъ господйнъ србаемъ и пребйваше у васакомѣ добромѣ чинѣ умилостй и правдй и управосѣдѣ ймаше око мйлостивно рѣцѣ податїмике ка васакомѣ человѣкѣ и ймаше = 3 сина прво стефана деспота лазара и вѣка и дацерй = 3 прво мара пророчена вйдосава кожа дата бистъ за вѣка Бранковића дрѣга дацерь ела кожа бистъ дата за милоша Ѿбилића и вато врйеме кнезъ лазаръ ездиѧ коне са свойма двема зетовима ка свомѣ дворѣ виеломѣ а то гледаю двйе шћери лазареве свйсока чардака вйдосава говори дрѣгама свойма и сестрй елй погледайте чѣда сада како милошъ кобилићъ ездй кона здснѣ странѣ моего ѿца лазара а вѣкъ бранковйћъ слевѣ страну сестрой ѿе ела потайно говори можа драга и премйла сестрице да не види ѿтацъ нашъ кнезъ лазаръ мйлоша добра юнака й памети негове и вредности небйга меташ здеснѣ странѣ да кона езди кадъ точѣ вйдосава поскочй каконо ѿхола девица и ударй свою сестрѣ елѣ рѣкомъ узобразъ нарѣцйої каше прстенъ ѿзлата потонѣ елй улйце окрвйѿй лйевй ѿбразъ и удари ѿй крвца нйспрсй ута часъ кнезъ лазаръ дође са свойма двема зетовйма предворе свое кона милошѣ добра кона прймаше а лице свое убрѣсомъ закриваше милошъ виће елѣ крвавѣ йрече цтотйе ело лйце крваво

а ѿна мѫ́ све право казикаше како є сестра увила милошѫ їсрца уздахнѫ́ и рече и узе вѫ́ка бранковића зарѫ́кѫ тега далеко ѿдведе и рече емѫ́ карай брате верньцѫ́ свою ѿхолѫ́ да не говори зле рїечи и да не зове поглавїце деше ѿрѫтима ерѫ моое неђеніѫ каратѫ богомѫ ти се кѫ́немѫ садѫ заклїнемѫ и тешкомѫ моншѿмѫ десницомѫ када бѫ́демо ездећи коне їмаћѫ́ тебе узети запасѫ те ћѫ́ те їзврћи иседла немилостиво рѫ́комѫ ћѫ́ те рѫ́ци исподѫ кона додакати како ѿно вѫ́кѫ вѫ́кѫ́ кадѫ додае пакѫ ћѫ́ товомѫ ударити ѿ каменѫ каконо гладанѫ ѿрао жавомѫ корначомѫ пакѫћу те у моѿй десницй ѿдишети каконо хртѫ заца предловцима и даровећѫ́ те твої ѿй верньцй ѿхолои видосави или жика или мртва зато ѿна учини моє матерѫ ковиломѫ зато нека зна свако що учини ѿбилићѫ и нека свакѫ чѫ́е и видн да нїесамѫ милошѫ ковилїћѫ него ѿбилићѫ прави и рабри ђетићѫ до то дова се зваше милошѫ ѿбилићѫ а ѿтодова милошѫ ковилићѫ зато една женска глава ѿхола їзѫ́сиѫ́ и тако оста када то разабра вѫ́кѫ бранковићѫ те страшне рїечи ѿд милоша дїа мѫ́ се заседе, проговорити не може и то му милошѫ све говорише али на него зле воле немаше и тога часа веће мѫ́ не поменѫ́ но га пѫ́сти їсвое дворе амилошѫ отїде у свое дворе и верно милошѫ ѿбилићѫ слѫ́жаше кнеза лазара славна свога господара али вѫ́кѫ бранковићѫ отиде кнезѫ́ лазару славномѫ́ врло милоша ѿпадати и зле рїечи износити кое ће рїечи свѫ́ господѫ́ србскѫ́ изгѫ́бити поче кнезѫ́ славномѫ́ лазарѫ́ говорити господине васѫ дршћемѫ како прѫ́тѫ мртвїемѫ зноемѫ и

страхомъ како се чуе кой ти се гласъ износи за милошемъ кои ће ти некерникъ бити када бѣдешъ сцаремъ кой бити. кнез мѹ славни лазаръ говори мѹчи вѹче тко тѣ лажѣ износи милошъ є мои цитъ пернати и у немѹ стои сва моѧ снага и крепостъ милошъ ће оставити успоменъ полю косовѣ докленсе зовѣ растрози увекъ знатсе ѿ милошѹ датіе бити натомѣ зборѣ цроти се ѿ тебе говори како — вѣк бранковићъ злѹ лажѹ износи да омрази милоша кнезѣ славномѣ лазарѣ тѣ поље кнегини говорити милица како женска една глава кнеже лазаре господине мои видимъ еръ хоћешъ поћи на полѹ косовѣ али се мало уставі саевойскомъ докленъ се види єли што ѿ милошеке некере хоће ми бити истина кнезъ лазаръ милици говори не би се сада уставио да би се веће нигда некратиты спола косова милица сузна говори а ти поћи збогомъ господине мои него те ѿ̈ще желно молимъ како мога господара испаи ми волю мою залѣбавъ нашѣ премилѣ тако ти завѣта кой мећѹ намі що вѣрни вернимъ женамъ и тако ти твога рода коѧ самъ стобомъ родила и тако ти твоѧ войска стобомъ ходила и срећнием деломъ и гласомъ свѣда добила и тако ти потобомъ твоѧ земла родила немои ми укротиты штоћѣти говориті немои ми деветъ браће кровића убои кодити немои ме жалосно уцвилити немоими да погине колено кга богдановића та крієдна основа златна кнезъ лазаръ ѿговара милице госпоѣо: милице ти знашъ да у твоиѿ браћи стои сва снага моѧ и крепостъ врієдна сѣ ти та копи *(коила?)* на полѣ косовѣ бои бити да се скѣпи земла

та копиѧ сломити не могꙋ тако се ѿ ѣци ѥговой говори да царꙑ тꙋрски ѿдни страхꙑ има зато ѫтебе милице госпоѣо не могꙋ испꙋнити волю тадаи мꙋ се милица сꙋзами поклони и рече мꙋ тако ти бг҃ꙑ скꙋ твою држакꙋ сахраниѿ здрако а ти ми єдного брата ѿдзаклетке — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — —

Сад долази:

Собесѣдованїе грѣшника с дїаволомꙑ при разлꙋченїи души ѿ тѣла.

Грѣшникꙑ: Ах оставме ѿ треклете,
Кꙋдꙑ ме тако вꙋкешꙑ клете:
Дїаво: Всемерзостне што говоришꙑ,
єда грѣхе твое незнашꙑ.
Грѣшникꙑ: Горе мене ѿ сродници,
Помозте ми свои колици.
Дїаво: Касно молишꙑ ѿ каѧне,
Све залꙋдꙋ премерзостне,
Гр.: Єи смилꙋи се ѿ дїаволе,
Ахꙑ люто ме срдце боли.
Дїаво: Зло си животꙑ проводио,
На гнѣвꙑ бг҃а приводио.
Гр.: Читаѿ сам и слушаѿ,
Али ниесам вѣроваѿ.
Дїаво: Боговорни ѿ демони,
Бꙋцте дꙋше вы безпоны.
Гр.: Ох ниє ми вѣꙑ надежде,
О жалости пакꙑ и беде.

Дїаво : Како ѝчѝшъ смешъ говориты,
Пакъ и уста ѡ҆твориты.
Гр. : Остави ме дасъ ѡ҆простїмъ,
Женѹ дѣцѹ благословїмъ,
Дїаво : Мачъ ѧ носимъ ѹбоѹсти,
Кои нїкомъ непопѹсти.
Гр. : На даѣѹ ти све што ѝмамъ.
Само дѹшѹ да ти недамъ.
Дїаво : Залѹдъ тражїшъ искѹпленѧ,
Проѣе време избавленѧ.
Гр. : Мѣсто кѹдъ ме водїшъ тамо,
Гдїе оно скажи само.
Дїаво : Вседецъ то адъ зове се,
И подъ земломъ находи се.
Гр. : Бїй и тѹци и мѹчиме.
Само тамо не водї ме.
Дїаво : То не може тебе проѣї,
Морамо те ѹ адъ вѹѣї.
Гр. : Кой ѹ адъ находе се,
Како тамо подносе се.
Дїаво : Оу ѡ҆гню се навѣкъ пекѹ,
И ѡ҆штъ ї ѿ насъ терпе мѹкѹ.
Гр. : ѡ҆ господї застѹпи ме,
Ѿ демоновъ избави ме.
Дїаво : Залѹдѹ се трѹдишъ сада,
Морашъ ѝтты тї до ада.
Гр. : Рѹгаѡ сам се ѹчїтелемъ,
И церковнимъ правїтелемъ.

Кадъ се слово божѣ чита,
Диволъ мене слꙋшатъ неда.
Ахъ садъ би га тꙋжанъ слꙋшаѿ,
Алъ е веће термйнъ прошаѿ:

конецъ.

Свезак други. Писан је истом руком, лепо црвеним и црним мастилом. Овај је свезак већи и по формату и по броју листова. Садржи врло различите ствари. Тако, има, најпре, неколико познатих црквених песама, које су о рођењу и васкрсењу Христовом певане као световне песме. Те су песме *и у ове и у оне* крајеве однете у руско-црквеним букварима из којих је се концем прошлога и почетком овога века учило.

Од тих песама има пет „рѫ́ждꙋ“ и две „воскресенїю“ Христову.

Ја ћу од сваке написати само по два почетна стиха, а пету ћу исписати целу.

I

„Дивнаѧ новина“
„Нынѣ ѯ́два сн҃а породила.“
— — — — — —

II

„Витѧ дѣти агнѧ незлобивое“
Днесъ рѫ́ждви твоемъ“
— — — — — —

III

„Днесъ ревностъ любве“
„Мене понѹждаетъ.“

II песма је, с малом променом, два пута написана. То би била IV песма.

V

„Придите вси согласно воскицаїте;
те ѳе восклицаїте.“
„Вына чаше наливаїте,
те ѳе наливаїте.“
„Срби гѹсле дедове оударѧїте,
те ѳе оударѧїте.“
„Царю царемъ бг҃ѹ бг҃овъ.“
„И таковъ воспѣваїте,“
те ѳе воспѣваїте.“
„Придите вси согласно восклицаїте,
те ѳе восклицаїте.“
„Оувѣщаютъ чадо дары оударѧите,
те ѳе оударѧїте.“
конецъ.

Васкрсне песме су црквене.

Сад долази „*Политика*“

Ѣерасиму[5] сесветѣишемѹ иселенскомѹ патриѫарѹ многаѧ лета.

Іѡаникїю[6] преосщеннеишемѹ и богомъ произведнейшемѹ митрополитѹ стиѧ митро-

[5] Над именом *Ѣерасимовим* написана су другом руком и мастилом имена доцнијих патријараха *Кирил* и *Антим* — односно Кирилу и Антиму.

полїѧ рашкїѧ и призренскиѧ и пречестномꙋ екзархꙋ горниѧ мнїси намѫже господинꙋ и владицѣ многаѧ лета.

За овим је неколико црквених песама са тропарима и кондацима.

За тим три од оних честих и познатих таблица дана, у које не ваља ни шта почињати радити, не ваља путовати, и тако даље. Упоредио сам их са познатим таблицама; разликују се у нечему, али ми се чини да су мале вредности, те их нисам овде исписао.

На крају овога свеска има друга и дужа молитва ове садржине. Ћу ћу сву исписати доцније.

За овим је црквена молитва „хотѧщемꙋ ѿитї к пꙋтъ.“

За оном црквеном молитвом долазе шест песама. На свакој ћу се задржати, а неке ћу и исписати.

I

Мало станте послꙋшаите,
И мало се сртерпите;
И ꙋ серце потрпите.
Да знате ли по памети,
Тамо сꙋ ви свиемъ пꙋтї.
Све ѿ книге свобеђено,

[6] Над именом Ꙗ҃ннкию, опет другом руком написано је: *Захарию.*

О Јанићију и Захарију види М. Ђ. Милићевића: *„Поменик знатних људи.“*

И у бога говорено.
Све казано кои неће поприматн,
За то ће га Бг҃ъ питати.
Да заштови море сꙋши,
Али ледни висмо гради.
Настали сꙋ млоги смариди,
Бг҃а моле ѿ гроте.
Сваком воле кои се кꙋне безъ неволе.
Све ђаволꙋ чини боле.
Свои души чини горе.
Три пꙋта мꙋ било боле.
Да сашие свое ѿчи:
Да у сине море скочи.
Ко се криво богомъ своим кꙋне,
Дꙋши рам губи.
Ко се крво кꙋне крстомъ,
Не бꙋде мꙋ дша христомъ.
се нама фала добра крстъ веровати
Тамо ће ми требовати,
Асно ће ми свиетлити.
Ѡ злаћено обранити.
Христосъ е намъ ѿредиѿ,
Христовъ закон веровати.
Посѿе часне не мерсити,
Свою верꙋ не скрнити.
Но се бг҃а увойте,
Лиепо мꙋ се поклоните.
За свацоше очима извидите,
Сви у мꙋкꙋ ѿтидите.

Ко свакому пошлужиша,
Рай божи заслужиша.
Ко се злому пофалише,
Онъ у паклу вековаше;
Алъ му файда не биваше.
А кой се покаваше,
Нега бгъ миловаше,
Кой се блудому пофалише,
Те ђаволи подавише;
Тешка се греха мучаше.
Кой сиротиа гледаше,
Ту у раю пребиваше.
Кої сиротиа цвијелаше,
Онъ у паклу пекоше.
Кой не пази свога родитела,
Нема у раю хода.
Кой свою кућу краде,
У паклу му место граде.
Ко узима туђу муку,
Ђаволи га ву (ку) паклу.
Ко жалосна разговара,
Ангелъ нему шговара.
Кой луде на зло учи,
У паклу му се душа мучи.
Кой луде ш зла врати,
Ангелъ нега рукою сврати.
Кой слуга криво двори,
У паклу му душа гори.
Кой се дуга не шдужи,

У паклꙋ мꙋ дїша тꙋжи.
Ко у црквꙋ зло говори,
У паклꙋ мꙋ дїша гори.
Кой дае на каматꙋ,
Змїе ѣе га раскапати.
Кой браћꙋ ѿгнемъ пали,
У паклꙋ мꙋ се дїша вари.
Кой неће узимати,
Ѡнъ га ѣе се напитати,
Кой бїе родитела,
Нема тамо приѧтела.
Кой бїе свою майкꙋ,
Ѡнъ направла ѿгна паклꙋ.
Кой бїе свога брата,
Тесна му тамо райска врата.
Кой слꙋша бж҃е книге,
Не бꙋде мꙋ тамо бриге.
Кои Христꙋ вероваше,
Ти у раю пребиваше.
Сви грешници назирахꙋ,
Ѣе мꙋ свеће горахꙋ.
Кой право не послужише,
Паклꙋ врата напꙋнише.
Кой коме завиђаше,
У паклꙋ мꙋ се дїша виђаше.
Кой коме зломъ враћаше,
У паклꙋ мꙋ се дїша видаше.
Ко на кога лажꙋ износи,
Ѣаво мꙋ дїшꙋ носи.

Прислушници и гавринци,
То су вражи сведочници.
Пиљнице и бекрје,
Ѿ ни бг҃ъ раја крие.
Кой криво сведочаху,
Црви му дшу течаху.
Кой за зло говори,
Бг҃ъ нему раја затвори.
Кой све що покрадоше,
Нега муке допадоше.
Ко се криво кune синому,
Алъ ће му се помамити.
Алъ ће себе изгубити,
Која жена дои турску ђецу,
У паклу му се место види.*
Ко пуштае свою жену,
Бг҃ъ нему раја не пуштае.
Ко то све пошлуша,
Нега бг҃ъ послушати.

За овом песмом долази песма о гилотинованом краљу француском, Лудвику XVI. Написана је лепо, црвеним и црним мастилом:

Пѣснь ѿ смерти краља: француского илитй послѣдный его изговоръ супругихъ.

глаголи:

Ѡ супруго прелюбезна,
Драга моја вселюбезна.

* Курзив је мој.

Рад би с тобомъ уживати,
И навѣки пребивати.
Ами дале часа немамъ,
ёръ умрети драга морамъ.
А во сада на смертъ идемъ,
Да прелѣтни светъ ѿставимъ.
Тебъ оставла садъ у тѹзи,
У сердечной горкой сѹзи.
Растаем се тѣломъ с тобомъ
У серцѹ те носимъ собомъ.
Конецъ доће мога вѣка,
Ахъ сладкога твога цвѣта.
Приспѣ време мое смерти ,
Зане данасъ ѧ ћѹ умрети.

Сѹпрѹга кмѹжѹ

глаголи :

О сѹпрѹже сладки дрѹже,
Дша моѧ изнеможе.
Како ћѹ се стобомъ растатъ,
И несрећна навѣкъ ѿстатъ.
Лѹдовиче вѣнечниче,
А францѹски мѹчениче.
Новъ мѹченикъ ти постаешъ,
Слави шѣнецъ пакъ достаешъ.
Хрстїанѣйше име носишъ,
Кога крала подверћѹешъ.
Ахъ францїѿ земло клета,

И ѿ бг҃а ти проклета.
Ѡ Терезиѿ моѧ майко,
Ахъ да би видло твое ѡ҃ко,
Како страда твоѧ шнѣрка,
А францꙋска садъ кралица.
Ѡ братиѣꙋ Франце втори,
Добро ѡ҃ко ти отворі.
Ти подигни ѡ҃трнице,
И ѡ҃стале еропице.
На француже безбожнике,
И законом ѿтметнике.

Сн҃ъ коц҃ꙋ

глаголи:

Кꙋдъ се патишъ родителю,
Дрꙋженши питателю.
У кою ли идешъ землю,
Є да цр҃ство болѣ тражишъ.
Кадъ францїю ти оставлѧ,
Како мене ти остави.
Ко ли ѣе ме да настави,
Наследника францускаго,
Млада крала галицкога.

Ѡцъ ко с҃инꙋ

глаголи:

Чадо мое сладки сине,
Ѡво сꙋ ти зле новине;

У европи садъ постале,
Кое досадъ несу биле.
Но те молимъ сладки сине,
Кой носиш принца име;
Ако бѹдешъ кралъ францѹзамъ.
Ходи сѣ право стазомъ.
Ти ѿпрости моймъ крвцемъ,
Праволиѩмъ и убицемъ.

Дѩерь коѿцѹ

глаголи:

Ахъ пресладки родителю
Дрѹжайши питателю.
Що ѣ тѹжна твоѩ шѣерка.
Ахъ жалосна и довѣка.
Комъ ѣѹ сада прибегнѹти,
Ко ми ѣе ме наставити,
Ко ми ѣе ме утѹшити.

Ѻцъ кодѩери

глаголи:

Ахъ любезна моѩ шѣерка,
Добра бѹди ти христиѩнка.
Бгъ ѿцъ сиротама,
Уходовицамъ и ѣевойкамъ,
Ѻѣе тебе наставити,
И ѿ зла сохранити.

Краљ кофранци

уре глаголи:

О фрациѿ просвѣщена,
У европи предизбрана.
Што се ѿ тебе садъ учини,
Како ли се ти промѣни.
Да хрстијанство ти ѿмећеш,
И ѿ творца да ѿступиш.
Свогъ владикѣ да убијеш,
Синмъ турски да постѣни.
Подовијике ти јудеѿмъ,
И прегрдимъ фарисеѿмъ.
Кои спаса всѣхъ распјаша,
Горкои смерти предадоша.
И си данасъ таке творте,
На смертъ мене готовите.
Свога краља и владикѣ,
Подигосте на ме рукѣ.
Повикасте сви согласно.
Восплескајте сви радосно.
Убити Лудовика,
Ерво то є наша дика.
Гласъ Стефановъ ја узимамъ,
И убицамъ и ја ѿрацамъ.

конецъ.

За овом песмом долази једна *српска народна* песма:

Пију вино до два побратима,
У хартву крај мора сина.
У єднога на рамена брци,
У дрѹгога перчин до помса.
У кога беху на рамена брци,
Оно ми є побро ѿ которе;
Коме беше перчинъ до помса,
Оно ми є побро ѿ мостара.
Све кунаху цара и ћесара,
И принципа дѹжда млетачкога,
Зашто нете рати заметати,
Да се турски насиећемо глава,
Но ми млади узрастосмо,
За ратъ не знадосмо.
Међѹ нима седи стари Миловане
Сиеда мѹ до помса брада,
Очи само како у сокола,
И ѿш пѹши изъ лѹле духана;
Брадомъ трсе те се подпрѣдѹе,
Лѹломъ лѹла те се подрѹгѹе,
А на жѹте очи погледѹе.
Па говори стари Миловане;
Не фалте се два млада сердара,
Не фалте се младне ваше майке.
Већъ то место ниіе за юнака.
У харватѹ и Лику крвавѹ.
Но є то место за юнака,
У котори гнездо соколово.
Тѹ се лежѹ, браћо, соколови,

И излиєћу тићи соколићи,
Те бой бию на четири стране,
И Которци свакому досадише,
Али ђецо ништа не добише.
А самъ кнакъ врло ѿстарио,
У старости много запазиѿ,
Ѿ миепе земле Деллациє,
И жестоке рати ѿ кандиє;
Бой бише с царевнимъ деллимъ
За године двадесетъ и три.
А ми ђецо не добисмо,
Но ладо погубисмо главе.
Погибе намъ млади кавалиръ,
Подъ бѣликомъ градомъ бѣелнемъ,
По имену Зорицу Шћепана.
Погуби га Зенићъ Ибрахиме,
Йошъ погибе на гласу деллъ,
По имену Цмилашићъ Илиѧ,
На узану исто велебита;
Погуби га Мракићъ Радойца,
Рѧ не видиѿ кнакъ.[7])

— — — — — — — — —

— — — — — — — — —

Од ове песме није сачуван свршетак.

За овом песмом долази песма о Тајној вечери. И њу ћу исписати:

[7]) Ова је песма забележена из народа. Али се, с малом разликом, таква, налази у „Razgovor ugodni naroda Slovinskoga, *Од Andrije Kačića Miošića*. Четврто издање стр. 342. Народни је певач место турских поглавица узео и певао своје.

Овде сам, у овој песми све речи растварао.

Сте.....атие пѣсанъ

Ова света тайна Исусова,
На вечери со апостоли,
Гдѣно зы оци моли,
Чудно би вовъ да створи.
Ноги нима да ѿмиѥ
Како господъ самъ умиѥ.
С лентиѥмъ се препомше,
Издати га самъ нѣаше.
Све то Исусъ знадиѫше,
Свога ѿца те молаше.
Савъ се кровию ѿнъ зноѫше,
Своѫъ се крсту приправлаше.
Исусъ мало напредъ поѣе,
Ученике своѥ наѣе.
Они беху сви заспали,
Како да су и померли.
Три пута ѥ Исусъ буди,
Да сномъ кой не полуди.
Трезвости ихъ Исусъ учи,
Да ихъ са сномъ ѿнъ разлучи.
На молитву каде иде,
Ученици нека виде,
Како ѿца свога моли,
И кровъ свою предъ нимъ проли.
Да крестъ ми монесетъ,
Да смертъ непонесетъ.
Да не будетъ вола моѧ,
Него ѿче волѧ твоѧ.

Аще како може бити,
Смертиѹ чашѹ не испити.
Ако ли битѣ не може,
Бѹди волѧ твоѧ боже.
Да ѧ бѹдемѣ дотекло,
И ѿ дѹби ѧ рекаѿ.
Ѻ ѹдо сине гнѣва,
Исѹсова слѹго лева.
Чемѹ ѣе се радовати,
Ти ѣеши вѣчно радовати.
Смертѣ си себе ти кѹпиѿ,
Кладѣ си животѣ свой продаѿ.
За злато си трговаѿ,
И чифѹти враговаѿ.
Єли чѹѿ ко ѿ вѣка,
За тридесет сребреника.
Да не може кѹпитѣ болѣ,
Кеѣе уже да било боле.

За овом песмом долазе две оне романсе које је Вић. Ракић 1792. у српске стихове сложио и штампао — „Пѣснѣ историческаѧ: ѿжитѝ свѧтаго праведнаго алексиа человѣка божиѧ“ и „Пѣснѣ светоѝ мѹченыци варвари“.

Прву сам, од ове две песме, упоређену са познатим текстом у *„Archiv-y für Slavische Philologie“, B. IX и* у *„Наставнику“* за 1892. г. књ. III, св. 5, заједно са једним преписом, који сам добио од Хаџи-Ристе Добревића, објавио још пре две године у књижевном листу *„Огледу“* год. I, бр. 5.

А и друга, ова, песма „Светой мѹченици варвари“ препис је из *Вић. Ракића.* С малим изузетком, ове се две песме налазе увек заједно преписане. И у Хаџи-Ристином препису су заједно.

Држим да ће ова оба преписа доћи у Народну Библиотеку у Београду, те ради упоређења ваља потражити бр. 24502|8 (Вић. Ракића) и ове будуће. К томе, при студирању, треба имати у виду и: *„Zu den Legenden der hll. Barbara und Irene“* од *Karl-a Weyman-a* и *„Danae in christlichen Legenden“ Wien 1892* од *Albrecht-a Wirth-a* (Byzantinische Zeitschrift 1893 II B., II Heft,298).

За овим песмама долази, опет, једна народна песма. Трага јој нисам тражио, али, држим, да је вештачка. Ову је песму писала са свим друга рука и, држим, много позније од осталих стварчица у овом свеску. И ову ћу песму исписати:

Навила се света гора зелена.
То не била света гора зелена,
Но то била света црква софиа.
Ѹ ной пою шестокрили анѓели,
Дозиваѹ свету деву марию.
Нѹ чѹешли света дево Мариѧ,
Ти утргни стрѹкъ босилка зелена,
Па ѿтиди светителю, поклони се,
И подай мѹ стрѹкъ босилка зелена.
Ка то зачѹ света дева Мариѧ,
Те утерже стрѹкъ босилка зелена,

Те ѿтнесе светитилѡ ѿданѹ.
Поклони се, и даде мѹ стрѧкъ косилка зелена.
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

У овом су свеску, на крају, још две молитве. Мени се чини да су интересне по садржини, те ћу их исписати овде:

„Молитва идѹщи на гдна или на пѹтъ или на сѹдъ или ѿ сказани громовника на сѹдъ“.

Гдн бже мой и за молвѹ архагла агатоила благодетнаго аггла йже дарова емѹ гдн престоѧти всѧкомѹ сѹдѹ земномѹ (и вашестеноме) йже два царѧ мѹчитела потопи й дйавола сказати и по . . елѣ аггле сты бжи ага . . . йле помозы рабѹ бжѣ . . . стефанѹ и за твою . . . . иже ка бгѹ ймаше . . . ко заткое йме да пойдѹтъ всй крази мой и зла уста чачаскаѧ наваждениемъ бѣвскимъ и подвизаютсе на ме е —— слобою ты аггле бжи хртовъ хранйтелю мой тй ми помозй й градй оуста дйавола и клеветемъ нйкомъ йже на ме стаютъ и глаголютъ ложна и клеветна тй аггле бжи помозй ми й покорй подъ нозй моѧ все стающйе на мой тй просвѣтй ѿбразъ мой ꙗко сйце в дне и ꙗко лунѣ в нощи звѣздамъ в нощй егда прйдѹ на гдна и властемъ йлй камо любовъ да воздрадова се прчтаѧ й вса земла ѿ рожаствѣ хртовѣ й ѿ воскресй хртовѣ й створй напрйтелйе мое ꙗко ѿвце ламинй ꙗко слава надйканй да исчезнѹтъ и падѹтъ подногама мойма а ꙗ да идѹ с миромъ и радостїю и в домъ

свой архаїгле мїхаїле и говорїле и рафаїле помозїте и всы аїглы иже престоїте престолꙋ бжїю херꙋвїми и серафїми и всесилні небесниѧ многоочистаѧ херꙋвими шестокрилна серафимꙑ заклїнаюве бгомꙑ и крепкою и вїсокою гпожїчїю да мї бꙋдете помошнїцї и застꙋпнїцї ѿ мѧти и сакомꙋ добрꙋ мѧтвами и моленїемꙑ пречїстой кѧдчце нїшїй кѧдцї и прїсно дв҃и марїї и всѣхꙑ сты да бꙋдетмї поможнїцї и наставнїцї рабꙋ бжїи стефанꙋ нїне аминꙑ.

Одмах до ове молитве стоји, црвеним мастилом, написано „а се дные ѿ нїхже подобаетꙑ блюстї се на васвакї мцꙑ“ и одмах затим ова молитва или правило:

Оу техꙑ днехꙑ аще се чвкекꙑ разболїтꙑ неꙗстанетꙑ: аще мї храмꙑ ставїтꙑ разоритсе, аще мї кѧпк творе, невꙗзрадꙋетсе, аще на войскꙋ пойдетꙑ невратитсе аще ми вїноградꙑ садї ми ино ѿвоцїе не ѿкоренїтї се конецꙑ молитви.

Ја мислим да се ово односи на оне три таблице срећних и несрећних дана.

Са овом се молитвом свршава свезак други.

Свезак трећи. Овај је свезак, по формату највећи, а не зна му се број листова, јер је растурен и лишће погубљено. Писан је позније од I и II свеска. Писала га је, опет, Стеванова рука. Садржине је, такође, различите. У њему има бележака и о кућевним потребама и вересија и дуг по пријатељима, и молитава (царице моѧ преблагаѧ...) и тако даље.

Мени се чини да су између осталога две ствари, овде, интересне, те ћу их исписати. То је:

Уговор којим су се браћа поделила.

„На = 1823 го лѣта јулија = 5 дй знати се како ѧ Стефанъ смојемъ братомъ Маркомъ подјели кѣ̑ћѣ и поле и мене паде ѿ Борића Милићевића стране и Маркѹ ѿд Мишића и хѣ̑дѹтъ на авлиј ѿд пенђера скраѧ што е до сокє Маркове те у дирекъ у конѹ̑шници право како ѧсли стое у башчи дѣ̑варъ ђе е састаленъ те у дирекъ кѣ̑ћни што багламе стое врата што сѣ̑ мала на средъ кѣ̑ће и у кѣ̑ћи на поле и Марко прими ѹ Николцѹ̑ по кѣ̑ће што е с Костомъ и Алесијемъ заедно и кѣ̑ћѹ Хаџи Бокинѹ̑ што смо кѣ̑пили и ѧ Стефанъ прими за тѣ̑ плакѹ̑ дѣ̑ћанъ и у Николцѹ̑ по крта и дадо прида гроша = 160 и Марко узе казанъ немѹ̑ и у кѣ̑ћи половинѹ̑ болѹ̑ што е од бѣ̑нара и тако уговорисмо бѣ̑наръ заеднички да є а харачъ с чиє е стране ѿни да га меремети и ако се када прегради авлиа да се пѣ̑шти капиђикъ ради воде и да се не може забранити никада. тако учинисмо кодъ ѧ̑ди и томе дисѧ̑ ви шахитъ Вѣ̑къ Бѣ̑рвашићъ и Богданъ из Николца и кѣ̑мъ Лазо и Иванъ Боковићъ и Арсеније зетъ Новковићъ. И да бг̑ъ милостиви нареди да е срећно та диѿ̑ и по мене и по нега (и по Стефана)* аминъ. И то уговорисмо коме запане кои краи да е харачъ за врата авлиска заедно и заграда ѿд прилтела Павића заедно.

Политика Господинъ

Високо преѿсщенѣйшемъ и високо достойнѣйшемъ и вѣром избранны гѣдинъ гѣдинъ Захарїе стохъ рашки и призренски и скендерских и пречстныхъ екзархъ горнїа мисиѫ и всемилостивнѣйши архипастиръ целѣемохъ вашѣ стѣюхъ благодатъ почїѧю десницѣхъ.

Васиѫже вашеѧ понизнаѧ чада метанїе сотворѧю лицемъ до земли вашемѣхъ високохъ преѿсщенствѣхъ и стѣйшѣюхъ десницѣхъ целѣемо и просимо ѿ вашего архипастирства молитвѣхъ —

Ниовой светлости високохъ . . . . остивнѣйшемъ госѣдарюхъ госѣдарюхъ Милошѣхъ Обреновићѣхъ кнѧзѣхъ србскомѣхъ со страхомъ почїтаемохъ покорно молимо и просимо свиетли господарѣ сѣницехъ нашехъ огрѧмнохъ . . . .

Ниовой спѧтелствѣ милостивнѣйшемѣхъ господарѣ Ѥвлиѥ Обреновићѣхъ гѣвернаторѣ нахїе рѣдничке и пожеске со особитимъ почитанїемъ и молимо покорно светлостъ твоюхъ . . . . . —

Толико из трећега свеска.

Свезак четврти. Формата је готово као трећега свеска. И овај је свезак сав рашивен и растурен. Писала га је Стеванова рука. Овај је свезак само *месецослов*. Садржи све тропаре, кондаке, и прмосе свих српских светаца, редом по календару. Сем тога је трисвета и херувимска песма, написана на грчком језику ћирилицом. За тим је, опет на грч-

ком: Политика владици (Тонъ деспотъ нѣем...) и тако даље.

— — — — — — — — — — —

То су остаци Стеванове библиотеке.

б) **Остаци библиотеке Николе Ристића.**

Никола Ристић припада овоме веку. Родио се 1803 године у Врању а умрио је, после дугогодишњег боловања, 1892. године.

Школу је учио у месту рођења и једну годину у манастиру Дечану. Кад је се вратио из Дечана, постао је у Врању учитељем. Школа је била у метоху манастира Пчињскога. Главни је учитељ био Мартирије Хилендарац[8]) а Никола је био помоћник. У 22. години рукоположио га за свештеника у Врању скопљански митрополит Неофит.

Породица Николина није била ни ни знатна ни богата. Мајку је Николину посекао врањски Усејин паша.

У народним пословима није Никола узимао, много удела. 1841. године, послат је био у Београд и Србију по милостињу за врањску саборну цркву. Иначе је, Никола, доста путовао, ради свога задовољства. Ишао је често у манастире: Рилу и Дечане, ишао је неколико пута, и бавио се у Светој

[8]) У београдској Народној Библиотеци има један запис (бр. ..) од овога Мартирија — „Ѧзъ Мартирыа Даскалъ, хилиндарскїй слѹжїтелъ. Кога бѹхъ даскалъ оу врана тогай бѣше оусенинъ паша закїтїнъ, тогай алїпаша се бїе са цара, имаше харемъ закїтинъ. 1821 м҃ март 17 денъ.

Гори. 1861. године постао је заступником скопљанскога митрополита за врањски округ, и у том је звању остао од 1870, до постанка бугарскога Егзархата. Тада је прешао на страну бугарске пропаганде. Стања је био доброга, те је могао често да прима на конак путнике словенске, обају реда.

Никола је био по нарави својој тих и вредан човек. Читао је непрестано и писао. То се види и по остацима његове библиотеке.

Библиотека се Николина састојала из, без мало 100 разноврсних дела — наравно садржине побожне и, махом, потребне црквене књиге. Те су књиге нешто, после његове смрти, разнели свештеници, нешто његова ћерка Стојна испоклањала. Од свих књига, које су до мене дошле, извадићу као важан прилог за науку само ово:

А) *Штампане књиге.* Од њих ћу споменути само ове две србуље.

а) *Требник, Србуља,* не зна се кад је, и где је штампан, јер нема ни почетка ни свршетка. Колико је важан као србуља, још више је важан што га књиговезац изнутра повезао неким старим српским рукописом. На корицама, изнутра, може се са тога рукописа прочитати оволико:

.....вь, цр҃ю иракліоѹ прила
.....хаганже скытскыи. заго
.....начелникь. оувѣдѣвь
.....мь ѥже ѥ глоубиною,
.....бивша. и ѩже сьгрь

.....шинкь шбѣщанїа.
.....о числьниие сьсобою во
.....падним страномь
.....ієтсє даже й до костань
.....на бā хоуланыие испоу
.....ы. лкіе мореоуброко
.....емлѣже иконикь и пѣ
.....льиена бѣше бесчисль
.....ство. Сергїе же ѿце
.....кь, много костанди
.....тѣшааше люди, неии

по стѣнахь грабоу шбьхожааше
хаганьжескидѣнинь посушиꙋ
страна приражаієтсе костан
диноу гро́у. сьмножствомь бесчи
сльнымь. конечноіе ѿ ороужи
оутврьженоу. и толико ꙗко іеди
номоу грькоу сьдесеѳими скыѳї
ратоватисе швѣ. нь непоборима
поборница, радишбрѣтших
се малихь воинь зѣло въ храмѣ
тоіе источника, множаишихь
ѿнихь погоуби. и ѿсо́у грьци вь
скакавше ѿвоіеводы непоборимї
іе бгомтре. тѣ прно крѣпцѣ по
бѣждааховоу. видѣвше же шбѣти
иже гра ѿразыше се. Вьзре
во хагань .....ѣльщантесе ш

То је на првој корици; на другој се корици може ово тачно прочитати:

тосте мьзоу троудом ваши|мь. бѣсовьскыѥ побѣдисте | плькы. агльскымь чиномь | сьвькоуписте се. ихже житию | ѩкѣ порекновасте. дрьзновенїѥ | оубѡимоуѩе кь гоу. сьмирѥ | нїе всѣмь испросите дшамь | нашимь велию мло:· нинѩ | ще дво ти ѥси лоза истинная. ѩ | же вьзрасти намь пло животнїи | тебѣ семлмь славная. млисесь | аплы помловате се дшамь наши | :· Славо-слові ѥ велїко и шпоу. на | ѹрти. (с)лжены. (п)шканш. стыи | (о)ѣ. г. и. ѕ. (п)ро. (л)ьстна прѣгмь | ....ьсхвалѥтсе прпобнїи. Апль | — — — — — — — пльстивыи, органомь зми | номь помазав се. снѣдию прѣ | льсти. и бжнѥславы шлоучи. | и прѣисподнїи сь мрти прѣда | сть вь землю. нь ѩко вака и | батоср, пакы призови:· | | Одеждоу бготканноу сьвлѣко | хсе ѩкаанныитвое бжтвь ноѥ повелѣниѥ прѣслоушавь | гн. сьвѣтомь врага. и смоко | вныимже листкиѥмь, и кожны | ми ризами нїи ѩблѣкохсе. | потомь осоудихсе, хлѣбь | во ноужнысьнѣти. трьнїѥ | н вльчець мнѣ принести, зе | мли проклета бы. ньиже вьпо — — — — — — — — — — — — жех сьвьселисе. бжтвныи хра | мь сьдѣла покщїи. га поите и | прѣвзносите ѥго:· нѣ. θ. :· ...рошвлѥннааго на горѣ

законо | дакцоу. Огнемь и коупинок | рождьство (рожьтво) прнодкыіе. къ наше вѣ | рны спасенїіе. и ѣкимиіемаь(ч)ныими | келичаіемь:· | | Бгодрьзновенїіе изрѣть амвросїіе | ко . іершфешкоу же. како прѣмоудрость изгаіеть . налеѯа | ндрьскый вгоносный щць . іеже повѣрѣ твьрдость — — — —
— — — — — — — — — — — — — —

Готово у средини овога требника има један запис, изгледа стар, али је пресечен, коричећи књигу, те се не може ни реконструисати.

б) Друга је србуља *псалтир*. Ни псалтир нема нити почетка нити свршетка, нити пак каквога записа. Остале су, штампане књиге, као што напоменух раније, апостоли, јеванђеља, акатисти, житија и тако даље, а међу њима има и Митрополита Михаила: „Пастирска поучениа православнимъ христіаномъ на ске недѣлѣ и праздника преко године“, у Београду 1860; „Бѣкварь славенскагѡ ꙗзика писанїꙗ, Марка Ѳеодорокича. Беч 1792, и тако даље.

Б) *Писане књиге*. И њих је било доста у Николиној библиотеци. И од њих су много разнели сродници и пријатељи. Ја сам дошао до ово неколико:

а). *Леванђеље*. Писао га је, управо преписао га је Никола сам. Има потпис. Препис је са рускоцрквенога. Формата малога а врло лепога рукописа. По томе се може тврдити да га је писао у младости.

б) *Катавасија.* Тако исто писана рано. Још има готово свих светаца (господских празника) и живописаних на по једној страни. Никола је и тај посао радио. На крају ове катавасије имају имена седморице ангела; речи (72) које припадају Богородици, и тако даље.

в) Пѣсме за владичке и господске празднике 1831. Ову је свеску писао неки Алеѯіи Станковичь оученикъ оу Петрйнй 1 Іануаріа 1831. То су све познате црквене песме. Нисам их упоређивао са данашњима.

г). Ирмоси на гдскїѧ и бгородичнїѧ праздники..... У овој су књизи разноврсне песме. Ја ћу исписати само ове три:

Пѣснь стомꙋ Оурошу црю сербскомꙋ

Истиннаго ревнителѧ,
Сербскаго свѣтилника.
Мꙋченика ахъ и царѧ,
Теплаго заступника.
Днесъ во ѱалмѣхъ восклицаемъ,
А емꙋсѧ приврꙋчаетъ,
Оурошꙋ стомꙋ.
Славно егѡ почитаетъ,
Тѣло же ѡзарѧетъ.
И чꙋдеса еще творитъ.
Немощнїѧ врачꙋет,
Всѧкъ кто вѣрно притекаетъ.
А емꙋсѧ приврꙋчаетъ,

Оугодникꙋ божію.
Аще злова мрнѧчева,
На немже покꙋсисѧ,
Клатве своѥ отвержесѧ,
Ц҃рствомъ владѣтъ веселитсѧ.
Волкашинъ треклѧтынїнаѥ сербскїи роде,
Хвалꙋ бг҃ꙋ ти воздай,
И ти славнїи призреи граде,
Часто слези проливай.
Да обновитъ сербско царство,
И истребитъ махометство.
Молитвами Оуроша.
Алилꙋїа свем согласно,
Чистимъ срдцемъ воспоимъ.
Ꙗко имѧ ѥго славно,
И оужасно апостоломъ.
Милостиве нас помилꙋй,
И вожда намъ честна дарꙋй,
Да славимъ тѧ вовѣки.

За овом је песмом, Пѣснь ст҃омꙋ мч҃никꙋ Кѵ҃рикꙋ и ї҃ꙋлити, па онда ова:

Пѣснь россїискаѧ

Склонитесѧ вѣки,
Вси со чл҃овѣки.
Россїиской державѣ,
А въ восточной главѣ.
Сꙋщей нинѣ,
Во благостинѣ.

Во храмѣ покровскомъ,
На Тронѣ сїѡнскомъ.
Охторскаѧ дева,
Во образѣ жива.
На прѿтолѣ взиде ѿ толѣ,
О милости преста.
Моли всѣхъ распѧта:
Слепимъ дати зрака,
Бѣсовъ гонитъ мрака,
Хромы, болны творитъ свободны.
О ти Екатерина,
Вѣтъ всепресвѣтлѣишаѧ.
Свѣтъ покры омофоромъ,
Архаѓгласким хо́ромъ.
Скиптръ держащи,
Тебѣ слꙋжащи.

За овом песмом долази неколико још световних песама, па: Пѣснъ сачиненаѧ ѿтымъ Димїтрїемъ їеромона́хомъ ростовскимъ и још неколико за тим. На крају овога свеска је ова српска народна песма.

„Весели се Босно земліо славна.
Коѧ носи на гласъ ѿ дамна;
Коѧ славишъ оѓаго геѡргїю,
Ти га славишъ ѿ како си постала,
И христѧнскꙋ верꙋ запознала.
Ете тебе лепа пролетъ дође,
Спрема пролетъ ђꙋрђевданакъ иде.
Носи тебе ꙋгодни дарови,

Тихе росе, зелене дубраве.
И още тебе лепа радостъ иде,
Жешко ће те солнце огрејати,
По планине птице пропејати,
По ливади цвеће процветити.
Весели се вси земліо славна,
Кои носи майка ѿ юнака,
Гешргїю рода великога.
Кои погуби змеи ѿгненаго,
И уби ѿ Троина града;
Градъ избави ѿ великаго зла,
И уби ѿ езеро беше змеи проклети,
Ѹ него пребиваше тай хаждава.
Ѿ прождера баше ждераше,
Коня одседлана и юнака добре оружана.
Ахъ ѿ страха и неволе шне,
Градъ му дава мито и дарове,
И девойку и печену овцу.
А кадъ му градъ мито недаваше,
Тай хаждава сама узимаше.
Изъ езеро главу подизаше,
Те на силу мито узимаше.
Страовито спрема граду звижди,
Свему граду страха задаваше.
Искачаше граду на бедема,
И чинеше мертви на стотина.
Савъ се Троинъ редомъ изредии,
Давећи мито и дарове.
Редакъ дође троинскому краљу,

Да шнъ даде єдїницꙋ ѣерцꙋ.
Што є она єдиница ꙋ краљу,
Ѣхимꙋкае и векае туга.
Да є коме погледати ѣда,
Како плаче ѿ тромна краљъ.
Како ѣерцꙋ жали и целива,
Колико ли слꙋзе рони и пролива.
Ѧвай мене драга ѣеро моѧ,
Где отиде твоѧ младостъ;
Аво ѣеро люте ране моє,
Кꙋде ли ѣе твоє бело лице?
Тебе їмамъ ѣеркꙋ єдиницꙋ,
И беше ти данасъ за краљицꙋ,
И ѧ би те ѣеро на моє место,
Данасъ поставиѡ,
А ѿ данасъ тебе ѣе изгꙋбимъ,
Слꙋзе рони доволно се краљу исплакао.
Пакъ тогай ѣерꙋ испратїѡ,
Пакъ ѣери є краљу говорїѡ,
Ꙋзми Саво моє дете драго,
Твоємъ отцꙋ неброєно благо;
Чꙋдни висеръ ѿ источне стране.
На рꙋцє вꙋ деветъ прстенова,
Сваки чини по десетъ градова.
До пояса ѿ сꙋхога злата,
Драги каменѣ єдинъ до дрꙋгога.
А кадъ є краљу ѣерцꙋ поспремиѡ,
Издвора гꙋ краљу извадиѡ.
Тогай краље ѣерце говориѡ;

Пођи ми са збогомъ драга ћеро моја,
Зови съ тобомъ Троника господу,
Нека тебе за девери буду.
Моли ћеро акарјна твога,
Ега бе те избавио
Ѿ тоја лутога змеја.
Хотиде ћера сплачемъ преко града,
Никой тада безъ плача неѿстана.
На девойку чудно ѿдело,
Носи на главуку бруцуца златна,
На грѫло ву три дробна ђердана,
Ѿ висера ѿ источне стране.
Руке ву красна китка цвеће,
За знаменѣ дека е девойка.
На главу ву аленъ каменъ драги,
Жалосна ву майка нойна.
Драги каменъ куду годъ погледа,
На све стране светлостъ удараше.
Где кога сретне бабайку се поздравлаше,
Да би било срдце ѿ камена,
Тако би се онде прослезило.
Доволно се ѿнде исплакаше,
Па кодъ зелено езеро дођоше.
Тогаи господа натрагъ побегоше,
А девойку цвиелећи оставише.
Господъ Богъ нареди воеводу Геѿргию,
На ђокъ хата коња великога,
Бойно копие носи на рамена,
Право оде къ зелену езеру,

На девойкꙋ божю помошь дає,
Она нѣмꙋ сплачемъ ѿговара:
Бежи кначе главꙋ нешбрзѣй,
Не є нама за разговорь сꙋгай,
Садѣ излести немила хаждава,
Изъ ѿвога зелена єзера,
Погинаће и тебе и мене.
Тогай говори воєвода Гешргїѧ:
О чꙋєшь ми ме китена девойко,
Єли би ти моєга бога поверꙋвала,
И моємъ се крстомъ прекрзстила,
Ихъ би тебе избавиѧ ѿ тога (немилога змеѧ),
Ихъ бихъ него погꙋбио.
Девойка немꙋ не може изговорити,
Змей проклети єзеро замꙋтио,
Право оде ꙋнагласъ девойкинъ,
А онъ беше Георгїѧ ѿ кнаčка рода,
Нейзмиче нꙋ добра конѧ
Потегнꙋѿ ѿ злата дизгине,
И потегнꙋ копїе ѿ рамена,
И ꙋзвиче и говори Георгїѧ:

Помози данасъ мене Господи боже мой и вседржителю. . . .

Те ꙋдари змеѧ нечистога . . . онесвестио змаја, ухватио га и везао га појасом, па га дао девојци да га води „низ полѣ либленско“. Змај стаде звиждати по пољу либленском, а јунак викати „*танко гласовито*“. То се чуло до *Тројана града,* препала се тројанска господа. Кад то зачу краљ тројански,

пође са свом тројанском господом у сусрет и заповеди свој господи да се *прекрсти крстом*. Кад виде Ђорђе (свети) да се прекрсти 3000 тројанаца, трже сабљу и посече змаја. Кад то виде тројански краљ повиче:

О войне, незнани кначе,
Ходи ѹ мой дворове,
Даћѹ тебе корѹнѹ ѿ злата,
Што кнаци носивъ;
И даћѹ ти прѫстенъ ѿ десницѹ
И даћѹ ти клѹчи ѿ моего ц҃рстка
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

У овом је свеску, повезано, с хартијом заједно, и неколико листа писане, и један штампане србуље, а на крају свеска је, опет на хартији:

— Стихира стымъ сербскмъ просвѣтителемъ!

— Стый сербскїй просвѣтителїй и оучителїи.....

Овај сам стихир упоредио са штампаним у Србљаку од 1861 године. Има, у опште, мале разлике у језику и садржини, а у овоме има више овога: ..Їшане рилскїй.., и ѿтители всеблаженїй клименте Ѳеофилакте, медодїе съ никодимъ, стый чѹдотворче наѹме, ѯдвде (Давиде) Гавриле Леѥновскїи *и тако даље*.....

д). *Свезак четврти*. Имаће око 200 страна. Писан је руком Николином на простој хартији. Повезан. Садржи разноврсне ствари, највише писмених

састава. Редом ћу важније ствари у њему споменути а неке описати и исписати.

Весели се вса србскаѧ странѡ,
За та твоѧ дела православна,
За дечанскаѧ лавра славна,
Ѹкрѣжена со архангелскимъ хѡромъ,
Покривена їсѹсовимъ ѡмофоромъ.
Ѹ нюма є та звезда пресветла,
Всю Србїю зѣло просвещаетъ,
Ѡко себе свете пофалѧетъ.
Ѡ Стефане дечанскаѧ слава,
І србскаѧ хвалѡ, ... Великомѹчениче намъ славящимъ, страшни чѹдотворче, ко ѡвчемъ полю даръ ѿ бога пріеми, и во овчемъ полю прозреви ꙗко солнечнаѧ лѹна, ѿ стефане великомѹчениче и намъ славящимъ страшни чѹдотворче,

Ѹ Еленѡ царска багранице,
Десни столпе дечанскиѧ лаври,
Столе славни все србской страни.
Патриаршио лаврѡ славна,
Ѡкитена со светителїемъ,
Ꙗко небо со свиетлимъ звиездами,
Ѡ никодиме патрїархѹ славни,
На престоле стефана венчава.
Тебе желивъ окресне царице,
Да се напию воде ѿ бистрице,
И да воздадѹ славѹ богѹ.
Єво троице о вси светитєли.
Молите бога за насъ православни,

Ѿ вси верни, овѫ песнѫ опщемѫ воспеваемѫ, воздадите славу богѹ, евѡ тройце и ѿще се боле . .
. . . . . .

За овим је, на 23 стране житије *Прохора Пчињ-ског.* Ово сам житије послао *Ст. Новаковићу* за његову студију о *Прохру Пчињском.* Ако тамо не угледа света приопштићу га другом приликом.

За овим су писмени састави, највише обрасци за разноврсна писма. За овима је циркулар архиепископа рашко-призренскога по својој епархији:

„Милостїю божїѥю православнїи архиепископъ светѡрашки и призренски и скендерски и прочїих места.

Смїренїе наше пїшетъ во богомъ покрїваемѹю епархїю нашѹ во шехеръ прищина и косово и новобрдоу и вѣчитрнъ свещеницима ни и опще православними христиѧними великими же и малима, миръ и милостъ ѿ господа бога касехдржителѧ и ѿ нашего архипастирства молитва и благословенїе и ѿпрошщение бѹдѣти дознаете опщее православнїхи христиѧни како естъ стѧл великаѧ црковъ дѣчанскаѧ подпала под велики дѧгъ и ташки харчови и во сего лето препокрива се црква све изнова оловнїем покровомъ а за сїе препокриване изели есмо многѡ оулегли (у) дѧгъ кое не можемо исплївати ако не бѹде какве помоћи прво ѿ бога па ѿ васъ православне христиани и тогѡ ради дадосмѡ благословенїе и у допѣщенїе ѥеромонахѹ кирѹ Герасимѹ сослѹжителю дечанскомѹ да проходи по место наше христолѣвїе и спрошенїе ради милости за укрепленїе и удржание стихъ манастиръ; ви же благосло-

вени христиани ѿ нашего богомъ дарованѿ имениѧ ѡвдарите его и рукопомощи воздадите емꙋ, и ви же священици обретающиѧ во ваше писати кадилници рукопомощи воздадите емꙋ и свакы по свое нерѣе проведи его ꙗко да ѡ гда бга благаѧ и мирнаѧ и вечнаѧ времена наследите и миръ вамъ божи.

1828. месеца септервиѧ 20.

Друго писмо кнежевима у Србији.

„Благородни и почтенородни господари кнѣзови стꙋденички киръ Никола Ивлиѧцъ и киръ Милосавъ Тошићъ, киръ Петар Ѣармшиниѧцъ и киръ Милосавъ Балтићъ и киръ Дамѧнъ, нимже и светей обители нашей благонадежни ктитори здраствꙋйте ѿ Христа и радꙋйти се од господа со всемъ доми и домачадци вашимы на многаѧ лета, аминъ.

При томъ мйы ѡтци ѿ светаго и опщаго монастира дечанскаго и ѣермонаси и монаси молимѿ премилостивагѿ бога за ваше благополучно здравйе и душевно спасенйе притомъ ꙗвлаемѿ вашемꙋ христолꙋбивоѥ како пошиламѿ нашега брата и вѣрнога слꙋжителѧ ѣермонаха киръ Ѣерасима ис прошенйе ради милостинѣ и за ꙋдержанйе и ꙋкрепленйе ст҃и монастиръ; того ради молимо ваше христолюбйе да мꙋ бꙋдете мꙋкаетъ и ходатай за хатаръ ст҃аго крала кодъ честитога паше поради изꙋна и кодъ священици и кодъ христиѧни поради милости нѣ за што ѡбретаетсѧ ѡви ст҃иѧ обителъ посреде арванитовъ ꙗко же едина овца посреде множество милков (?) а помоћи и приодка

неймало ни ѿ кое стране токмо надеждѹ на вишнега бога и на васъ православни а най паче есмо подновили ѹ монастирѣ граде и есмо препокрили цркву изнова ѿловомъ и есмо се тешко похарчили и подъ велики длѹгъ подпали того ради молимо ваше христомюбие да ѹчините гайрете сосъ милостине ако да милости полѹчите ѿ вишнега бога и да заповедате на поклонение светомѹ краму и да богъ сподоби и ваша чеда за протеже милостъ божиѧ ї покровъ пречистиѧ богоматере с молитвою светаго Стефана да пребѹдетъ на вашихъ и на домовъ вашихъ и на чаде вашихъ, аминъ.

Ѡстаю ѿсердни богомолецъ вашъ смирени іеромонахъ Ѳеофилъ игѹменъ свето-дечански совсеми ѿ христе братиѧми и монастир дечаноѣъ.

182(7) септенриѧ 26.

„Благородномъ и почтенородномъ Господаромъ князовомъ стѹданичкомъ кирѣ Николе Иванцѹ и прочимъ князовимъ на опщее прочитание у имие Стѹданичкѹ.“ *

За овим писмима долази приличан број молитава и рецепата народне медицине и противу болести, противу нерађања деце, противу немања млека и тако даље. Ови су рецепти, обично, из новије књижевности српске а у неколико и бугарске, за то их нећу овде објављивати. Неке ћу на другом месту објавити, а овде, ради прегледа, само ове две:

* У овим сам писмима неке речи растварао.

1) Молитва ѿ главоболъ.

На месте крайнїеве, расте се;
На месте крайнїеве, проводе се;
На месте крайнїеве, прогоре се;
На месте крайнїеве, обеси се;
На месте крайнїеве, воскрьсе . . . . (воскрьсе).

И лежитъ изгна ис глава раба божїа (име) речи: во име ѿца и сина и светаго дꙋха, аминъ.

2) Коѧ жена не може родити ѿроча, да вꙋ напишешъ ѿвай словеса на кора лѣбна и привежи на недрꙋ десну, па кога роди ѿтвержи бръгѡ:
г҃ р҃ ш҃ е҃, н҃. р҃. н҃. р҃. р҃. м҃. е҃. н҃. оу҃. е҃. ж҃. п҃. н҃ ѿ. т҃. ·:· г҃. ф҃. г҃. т҃. е҃ ·:· ┐ ·:·

На крају овога свеска има неколико ирмоса, међу њима један и на грчком језику: *Μεγατινον φοχί θονδομίω θεραν κεενδιόζον* . . . . . (величај душе моја, . .); има доста женских и мушких имена и тако даље.

— — — — — — — — — — —

Толико из остатака Николине библиотеке.

Марта 1895.
у Бечу.

Јован Х. Васиљевић.

О БАЛШИЋИМА

1. Међу оном великом властелом, која се у другој половини XIV вијека на историјску површину дигоше, сретамо на одличноме мјесту и Балшиће. Њихово име симпатично одјекује у Сриству. Тај мили одјек тумачимо тиме, да нам Балшићи највјерније приказују јуначку и поноситу властелу средњевјековне државе српске.

Име *Балшића* први пут сретамо године 1360 у хрисовуљи цара Стефана Уроша. Цар ту допушта Дубровчанима: *да греду с тргом и са сваком купљом у земљу царства му, и на вјеру царства му да греду или на Зету на Балшиће или на државу кнеза Војислава* (Monumenta serbica p. 168).

Ови су *Балшићи* три брата: Страцимир, Ђурађ и Баоша.

По гласу повеље видимо, да су у то доба старе западне стране Српске Земље биле подијељене на два подручја, а то под управом кнеза Војислава и браће Балшића[1]).

По томе да три брата *задружно* управљају Зетом, излази, да им је власт *заједничко наслеђе* очинско. Досад немамо *савремено* свједочанство за старога Балшу или Баошу; али је сва прилика да

је истога још цар Стефан Душан поставио за управника над Зетом[2]).

Кад се Стефан Душан био зацарио, Зета је престала бити особином краљевскога дома, која се даваше краљевићима, и *она се изједначи с осталим областима*[3]).

Стари је Баоша имао по свој прилици наслов *жупана*, јер под тим називом сретамо године 1368 његове синове[4]).

Интересно је питање, гдје је жупан Зетски тада столовао? Градови Скадар и други имадијаху своју самоуправу, те стога није вјероватно да је била жупанска столица у којем од градова зетских. Властела опће пребиваху у својим дворовима, а тако биће да је и стари жупан Баоша. Свакако је мјесто боравка морало имати неки централан положај — на размеђи Горње и Доње Зете — стога је могућно, да је жупанска столица била у *Брчелима*, гдје су Балшићи и послије радо боравили.

2. Сазнавши како су Балшићи доспјели на управу у Зети, занима нас сад питање о њиховом поријеклу. Знамо да је Зета прије старога Баоше била особина владалачкога дома, и да су тамошња велика властела српска била до тада вична покоравати се само мужу од лозе Немањине. За управника над Зетом морао је дакле цар Душан изабрати мужа од замашита угледа. Жупан Зетски морао је бити знаменит или по дјелима или по крви. Али име старога жупана Баоше не сретамо међу чувеним војводама и државницима царевим, те зато морамо вјеровати, да је Баоша био одличан *по роду*.

Ђурађ Балшић године 1373 утврђује са Дубровчанима старо пријатељство, које су имали *његови први с њихним првима* Mon. serb. p. 183).

Под ријечима „*моји први*“ морамо разумјети у *првом реду* Ђурђева старијега брата Страцимира и његова оца Баошу; али кад се обазремо на ријечи „*њих првима*“ т. ј. пропла господа дубровачка — онда се може вјеровати, да Ђурађ Балшић помишља и на *дједове своје*. По овоме можемо изводити, да су Балшићи свакако од старе и велике властеле зетске.

Ђурађ Страцимировић пак, потврђујући Дубровчанима повластице, помиње у повељи од 27. Јануара 1386. изријеком: *свете своје прародитеље Симеона* (Стефана) *Немању, првога мироточца српскога, и светитеља Саву* (Monumenta serbica p. 203).

Ово је досад најстарији и *савремени* помен о поријеклу Балшића[5]).

Око године 1500 живјела је у Италији Марија Балшићева (Maria de Balsa), кћи Гојка Балшића[6]), која се удала за грофа Јакова Мурског (Jacoro Conte de Muro). Госпођа Мара имала је *српску хронику,* у којој бијаше забиљежена повијест њезина дома. Константин Мусић (Constantin Musachi), властелин поријеклом из јужне Арбаније, лично се познавао са том одивом куће Баошине; видио је поменуту књигу и добио је италијански пријевод исте.

Константин Мусић је оставио неке генеалошке записке, намијењене његовој дјеци, у којима вели: „И ја вам потврђујем, да — разговарајући се са реченом госпођом грофицом Мурском једнога дана о тој успомени — она ми рече, да њезино господство је има забиљежену у једној својој књизи[7]) *коју даде донијети и која би читана*; и посвједочи се с њоме, што тим већма држим за истинито и аутентично, е, као што ћете видјети, говори о свима

краљевима и деспотима Србије, а такође и прародитељу нашега дома.[8])

За тим наставља Мусаћ своје причање, приопћујући најприје њеко писмо с којим му пријевод би дослан. Дотично мјесто у Мусаћа гласи: „Господине Константине, шаљем Вашем Господству извештај (transunto), обећан у Риму, о поријеклу деспота српских, а такође и господина Андрије, вашега прародитеља, писан на српском језику ћирилицом (in lingua Chiureliza Serviana), а преведен на италијански језик; присјетивши у Млетке, сјетио сам се Вашега Господства, како ми ваља..,“

Мусаћ је тај пријевод примио године 1545. Ма да није сасвим јасно ко је написао ово писмо[9]), ипак је сигурно да се пријевод тиче „*Хронике грофице Мурске*“, јер Мусаћ је опет напомиње при крају извештаја о Балшићима.[10])

Та хроника пружа нам дакле, кратко али одређено, једно новије свједочанство за поријекло Балшића, које гласи: „*А од кољена реченога Немање роди се краљ Балша.*“ (E della stirpe del prefato Magnama nacque Balsa Re).

Ове ријечи *које се наслањају на српску хронику*, не губе ни ако вриједност тиме, да се Мусаћ касније и на другом мјесту опет заплеће, умствујући да су чланови напољске куће *del Balso „и у Арбанији краљ Балша“* потомци неких фантастичних краљева Балта.[11])

Изнесавши што Ђурађ Страцимировић и Марија Балшићева, грофица Мурска, за своје поријекло тврђаху, прилазимо сад на мнијење каснијих историка.

Мавро Обрин (год. 1601) каже за старога Балшу: *Балша, о коме ћемо сада говорити, бијаше власте-*

лин зетски доста убог; а за живота цара Стефана (Душана) *држао је само једно село.*[12])

Већ смо изнијели, да су три брата Балшићи, као жупани, *задружно* управљали Зетом већ године 1360, а да према томе мора да су власт заједнички наслиједили од свога *оца. Орбин* дакле о староме Баоши не зна ништа друго до његова имена; а о порријеклу не износи ништа.

Милаковић у својој *„Историји Црне Горе“* вели, *да су Балшићи по женској крви од краља Вукана произашли.*[13]) Послије њега исто изводи и *Мијатовић*, постављајући уз то хипотезу, *да су Балшићи потомци по женској крви Вуканова сина Ђурђа.*[14]

Мајков се у главној мисли слаже с Милаковићем, велећи: *да су сви српски и босански владаоци говорили да су род с Немањиним домом прем да то није била истина, али за Ђурђа* (Страцимировића) *говоре летописци и историци да је био род с Немањићима од некуда по женском кољену.*[51])

Ми Мајковљево мнијење не можемо прихватити. За оне српске и босанске владаоце који тврђаху да су род с Немањиним домом, ваља неисправност тврдње сваки пут одјелито и *појединце* доказати. За краља Твртка, који се позива на своје *„прародитеље, господу српску“*, познато је, да је доиста само по женској крви род с Немањићима. Али не иде да се по њекој непоузданој аналогији *a priori* изједначује тврдња Ђурђа Страцимировића с тврдњом краља Твртка.

Што се *историка* пак тиче, то мислимо, да се на њих не морамо обазирати; а *летописцима* смјели

бисмо само онда апсолутно повјеровати, кад би исти били *савременици* првих Балшића.

За нас су дакле најпоузданији извор ријечи самога Ђурђа Страцимировића од године 1386, које упућују *директно* на Стефана Немању. Овдје није свједок само Ђурађ, *већ и они* *којима је писмо управљено*. а то су тадашња господа дубровачка, која су свакако добро знала те генеалошке ствари.

Што се Ђурађ враћа чак па Стефана Немању, то свакако значи да он није изданак *владалачке гране* т. ј. да није никакав потомак Стефана Првовјенчанога; а по томе нема друго до да је потомак краља Вукана.[16]) Да је пак то потомство по *мушкој крви*, а не по женској, то изводимо из тога што помиње Св. Саву, е се у томе очитује *породични понос* једнога *Неманића*.

Досад само нам је познат родослов *владалачке гране* лозе Немањине, а за остале Неманиће мало шта поуздано знамо.[17])

Прије него што завршимо говор о поријеклу Балшића, морамо се још свратити на скроз неосновану версију да су Балшићи произашли од напољских *del Balso*, потомака француских *de Baux*.

Већ смо наговијестили да Константин Мусић најприје на основу *српскога* извора износи да је стари Баоша потомак Немање, а да послије опет изводи да су Балшићи и *del Balso* од истога рода. Мусић приопћује, да за напољску кућу *del Balso* говоре да произлази од Света три Јерарха, те зато да има за знамен *звијезду!* Али такво поријекло чини се и Мусићу одвећ чудновато, стога он на то не полаже цијене, већ само толико прихваћа и тврди, да су ти *del Balso*, а у Арбанији стари *Баоша* од кољена краљева Балтијских.[18])

Мусићево причање биће најстарија вијест о томе тобожњем сродству. Али Мусићев спис тек је у наше доба објелодањен, те тешко да је томе крив, да се та фантастична мисао увукла и у српску историју.

Прије ће бити да је та комбинација потекла од оних компилација тобожњих грбова старе српске властеле, за које се мисли да поникоше у тјеченију XVI вијека у Дубровнику. Ту је на првом мјесту *„Грбовник попа Станислава Рупчића“*, који се чува у фрањевачком самостану у Фојници у Босни. Нека копија тога грбовника находи се у царској библиотеци у Бечу, а израдио ју је у првој половини XVII. кијека Марко Скоројевић Бошњак.[19])

У Скоројевићевој копији има под бројем 26. тобожњи грб *Балшића* (Baossich), а то је *сребрна звијезда* на *црвену пољу*, а врх шљема црна *вучја глава*.

Из оваких грбовника мора да је црпао *bona fide* и Мавро Орбин своју хералдику.

Мавро Орбин наиме, у своме дјелу *„Il Regno degli Slavi“*, износи посве сличан грб. И његова *„Arma di Balisi“* имају звијезду и вучју главу.[20])

Орбинов приказ пак утицао је на *Du Cange-a*, те исти каже: Орбин вели да је стари Баоша произашао из домаће властеле у Арбанији; али у истини *„Балша“* је *презиме*, а грб који се приписује истој породици, златна звијезда на црвену пољу, очито казује, да су Балшићи прешли из *Италије* у Далматију.[21])

Нико нам се неће противити ако утврдимо, да су ријечи *Du Cange-ове* искон за ту заблуду њеких наших историка.

Готово је излишно да напоменемо, да је *Балша* или *Баоша* мушко име српско, које се и иначе срета у нашој историји [22]), *а не презиме. Звијезда* пак доиста је грб напољских *del Balzo* [23]), *али не Балшића.*

Грб Балшића добро нам је познат по новцима и печатима њиховим. Грб се тај састоји из шиљаста накриво положена штита, на чијем пољицу има *вучја глава*; на штит настављен је шљем са круном, а врх ње опет вучја глава [24]).

Занимљиво је, да у реченим лажним грбовницима поред фантасије и *истине* има, те тако и овдје видимо да и код Орбина и код Скоројевића има *вучје главе* над шљемом. —

3. Интерес који побуђују Балшићи рађа жељу да их изближе познамо. Не знамо из којега је извора Орбин црпао своју кратку карактеристику тројице браће, али то што за њих каже добро се слаже са сликом коју бисмо могли извести по историјским споменицима. Стога се не устручавамо да овамо пренесемо Орбинове ријечи: *Страцимир* био је по добродушности и вјерности бољи од остале браће; *Ђурађ* бијаше мудар, врло вјешт и искусан у оружју; *Баоша* бијаше доброћудан и храбар витез, но без велика ума [25]).

По овом Орбиновом извјештају излази да Ђурађ бијаше најзнатније лице од троје браће, а то потврђује и историја износећи нам његов окретан, енергичан рад. Што његови савременици дубровачки једном приликом (год. 1375) веле *„да је Ђурађ човјек горопадан, који нема разлога“* [26]), односи се на извјестан случај, гдје су се Дубровчани нашли у неприлици, а тиче се његова темперамента.

Послије личности Балшића ваља да упознамо и земљиште њихова дјелања.

Српска покрајина Зета, којом управљаху већ 1360 године Балшићи, обухватала је старе области *Диоклитију* и *Далматију*. Од почетка XIII. вијека замјењиваху се ова два старија имена називом *Зете*[27].)

Диоклитија (Дукља) имала је од прилике опсег кнежевине Црне Горе прије берлинскога мира (1878). *Далматијом* пак звала се земља око Скадра и приморје између Будве и Бојана[28]). Сходно овој подјели знамо послије *Горњу* и *Доњу Зету;* прва у планинама, а друга на Скадарскоме Језеру и при Јадранскоме Мору.

Интересно је питање: *које ли су биле међе Зети године 1360?* Нема разлога помишљати да је сјеверна и сјеверо-источна граница за доба Немањића у чему год промјењивана, јер тамо бијаху природне међе т. ј. главне планине-вододијелнице које раздвајаху области, тѐ *водопађа Мораче* (т. ј. Морача, Зета, Цијевна) одређују нам свакако опсег *Горње Зете*[29]),

Водопађа Дрима пак, од саставака Бијелога и Црнога Дрима па до ушћа ниже Бојана, одређује нам *Доњу Зету*[30]), уза коју пријања Забојана и приморје јадранско све до јужнога бријега Которскога Залива: тако да источну међу творе ђаковске планине, а западну међу Јадранско Море (Диоклитијско Море).

Јужна је међа Зете свакако у прво вријеме захватала само мале притоке на лијевој страни ријеке Дрима, али од времена краља Милутина биће да је јужна међа Зете одмакнута, тѐ да је захватала водопађу Фанда и доњи тијек Мата све до његова ушћа[31]).

Земљиште које обиљежисмо, било је у оно вријеме врло насељено, и тамо бијаху богати градови и мјеста. У првоме је реду *Скадар*, стара пријестоница преднемањинских краљева српских, а главни град све Зете. У Скадру борављаху често Немањићи, а цар је Душан тамо имао свој двор *(la corte de lo Imperador)*, у коме послије и Балшићи стојаху[32]).

Уза Скадар иду: *Дриваст, Св. Спас, Дањ, Св. Срђ,* па *Љеш* и приморски градови *Улцињ, Бар, Будва* и *Котор*.

Око године 1360 стојаше град *Котор* под кнезом Војиславом, а и *Улцињ* још није био под Балшићима[33]). Градови *Будва, Бар*, а по свој прилици и *Скадар* бијаху већ тада у власти Балшића[34]).

Зету заокружаваху друге Српској Царевини подложне области, а то: *Травунија* (Требиње), српска т. ј. јужна чест *Хума*[35]), *Будимља, Хвосно, Призренска* област и *Арбанија*[36]).

4. Да разумијемо почетак и развитак државе Баошиних синова, које обухваташе послије осим старе српске области *Зете* још и сву *Арбанију*, требито је да укратко изложимо прилике у Српској Царевини иза смрти цара Стефана Душана Силног († 20. Декембра 1355).

Младоме цару Стефану Урошу, који тек 18 година имадијаше када засједе на српски пријесто, нађе се одмах супарник у лицу његова стрица *Симеона*, који управљаше *Тесалијом* као царски намјесник. Симеон се прогласи царем и зарати се с Урошем, а тим отпоче несретни метеж у држави који на послетку раздроби Душанију. Симеоново ратовање трајало је ваљда све до краја године 1357, јер Септембра исте године затражи „цар“ Симеон посредовање Дубровчана ради мира са царем Уро-

шем[37]). Ресултат ове унутрашње борбе био је само тај, да Симеон оста самостални господар у Тесалији — која дакле би прва покрајина што отпаде од Царства.

Међутим трајало је још ратно стање између Србије и Угарске, премда је војевање у Далматији било свршено тим, да су Срби одмах послије смрти Душанове погубили градове *Скрадин* и *Клис*[38]).

На дан 18. Фебруара 1358 склопи се у *Задру* мир између Млечића и Угарске, услијед којега сва Далматија, а с њоме и Дубровник, потпаде под власт краља Угарскога Људевита I. При склапању мира Млечићи се не обазреше на своје савезнике Србе, те ови осташе и надаље у непријатељству с Угарском. Мјесеца маја 1359 провали краљ Људевит (Лауш) преко дунава у Србију, а цар Урош се повуче у Шумадију, одакле омање српске чете узнемириваху Људевитову војску. Мађари не смједоше у шуме, те се од прилике након мјесец дана краљ Људевит опет врати у Угарску[39]).

Из овога српско-мађарскога војевања изроди се несугласица с Дубровчанима, услијед које дође до рата. Непријатељство отпоче тим, да српски намјесник у западним странама државе, *кнез Војислав*, крајем Јула 1359 заустави дубровачке караване у Пријепољу, и заплијени дубровачку стоку у Конавлима. Дубровчани му отпремише свога поклисара, коме кнез Војислав љутито рече: *„Ето ме одмах са својом војском до Жељезне Плоче* (височина над Дубровником), *па ћу засјести тамо и оплијенити сву дубровачку околину, а ни цркве нећу поштедити.“* При томе се кнез Војислав позва на заповијест цара Уроша, и изјави да овим непријатељством враћа дуг за провалу угарску.

Него за овај пар намире се ипак Дубровчани са кнезом Војиславом, плативши му 4000 перпера[40]).

Године 1360, кад се цар Урош женио, послаше му Дубровчани посаобину да му честитају и да добију потврђење мира и њихових трговачких повластица[41]). Тада добише Дубровчани од Цара ону знамениту хрисовуљу од 29. Септембра 1360, у којој се први пут помиње Балшићи[42]).

Него несугласице не престајаху. Царица Јелена (удовица Душанова) и цар Урош потраживаху неке старије оставе, за које Дубровчани доказиваху да су биле изручене још прије саме смрти цара Душана.

Љети године 1361 пак отвори се изнова рат, и кнез Војислав нападе на Дубровник и одузме Дубровчанима сву земљу до самих бедема градских.[43]) У њекој представци дубровачких посланика у Млецима вели се за ове догађаје, да кнез Војислав бијаше зло обавијештен *од оних што су увијек били непријатељи дубровачке земље* (а то ће бити *Которани*), па да је на дан Св. Петра (29. Јуна) 1361 на њих завојштио.[44])

Уз кнеза Војислава дигоше се и подложни му Которани. Дубровчани устадоше одважно на одбрану, и стекоше савезнике у Балшићима (Страцимиру и Ђурђу), који баш у то исто доба (Јула 1361) постадоше почасни грађани Дубровника. Услијед тога савеза стадоше Балшићеви људи узнемиривати Которане по копну, а Дубровчани блокираше Залив Которски.[45])

Још године 1362 (Маја мјесеца) наређиваху Дубровчани свом војводи *Павлу Соркочевићу* да опсади сами Котар, премда међутим, на њихову

њихову молбу, Млечићи већ посредоваху код српске господе за дјело мира (око нове године 1362), које се напокон и сврши.[46]) Цар Урош потписа у *Оногошту* (Никшићима) на 22. Августа 1362 повељу којом се повраћа мирно стање, а у којој се изријеком наређује, *да је све просто* и онима који су Дубровчанима помагали[47]) — а то се свакако тиче *Балшића* и њихових људи.

Млечићи, који су се за мир заузимали — а без двојбе једино тога ради да дјело поспијеше — примише тада на један те исти дан (3. Јула 1362) *кнеза Војислава* и сва три брата *Балшића*, *„свијетлу властелу приморске Србије“*, за своје племиће[48])

Године 1363 још је досизао уплив цара Уроша до Драча и Авлоне; али фактични власници у Зети и Арбанији већ бијаху Балшићи, Власије Матаранго и Карло Топија[49]).

У ово вријеме, послије српско-дубровачког измирења, мора дакле да су се Балшићи сасвим утврдили у Зети и добили све градове под своју власт.

Овако стање привиднога мира потрајало је свакако до краја године 1366; тада пак почеше велике промјене у Царевини, јер *Новембра 1366* јавља се уза цара Уроша први пут Вукашин као *краљ*.

Године 1367 била је буна у Царевини, а синовац кнеза Војислава († 1363), жупан *Никола Алтомановић*, оте сву земљу кнежевој удовици[50]).

Отимачина Николе Алтомановића и одметање Вукашиново и друге властеле на југо-источним странама Царевине, морало је свакако побудити и Балшиће да за времена обезбиједе своју власт у Зети.

Најприје дођоше Балшићи у сукоб са својим јужним сусједом *Карлом Топијом*, с којим су већ

прије војевали, а године 1366 склонили мир посредовањем Дубровчана[51]). Изгледа као да је Карло Топија при крају 1367 или у почетку 1368 тај мир нарушио и провалио у крај око доњега тијека ријеке Мата, гдје је тада зар била јужна међа Зете. Јануара 1368 дигоше се Страцимир и Ђурађ на Карла и надоше на ријеку Мат[52]). Даље вијести о томе немамо. За Карла се Топију зна да је те исте године 1368 — већ у мјесецу Марту — освојио град Драч; Ђурђа Балшића пак находимо у мјесецу Јуну пред Котором. Видимо дакле противнике забављене замашитим подузећима *раздалеко* једног од другога. По томе могло би се вјеровати да су се Балшићи и Топија на Мату измирили[53]), а то одржавајући *status quo* т. ј. ријеку Мат као границу[54]).

И ако су Балшићи већ од године 1360 били фактични господари Зете, ипак досад нема вијести по којој би се могло судити да су они прије године 1368 што чинили против цара Уроша; а према томе мислимо, да Балшићи не бијаху међу онима који су засновали расцјепљење Царевине[55]).

Тек пошто се Балшићи нађоше заокружени одметницима, видимо их гдје устају да предобију град Котор, који стојаше сасвим усамљен, а територијално припадаше Зети. Позната им немоћ цара Уроша и непријатељство њихово с Николом Алтомановићем, морало их је побудити да прегну да себи осигурају ту важну позицију у Боци Которској. При томе кораку наравно већ се нијесу могли обазирати на *номиналну* власт Цареву над Котором.

Пошто су се дакле Балшићи некако нагодили с Карлом Топијом, то ударише (по свој прилици с прољећа 1368) на Котор. С тога већ Јуна мјесеца исте године пише цар Урош својим негдашњим

савезницима Млечићима, да је Ђурађ Балшић његов *одметник* (rebellis). У исто вријеме шаље Ђурађ Балшић посланике у Млетке да израде да може држати по мору оружане бродове. Млечићи лукаво одговорише: *нека поднесе најприје од цара Српског писма којима он пристаје да исти Ђурађ може оружати бродове*[64]).

Поред свега тога наставио је Ђурађ Балшић оружање бродова у Будви, Бару и Уцињу.

Без флоте није могао Ђурађ озбиљски загрозити Которанима, те тако није ни могао знатнију акцију покретати, већ узнемиривао их је само по сухој земљи, не дајући им да се макну из града.

У ово доба као да пада и војевање Балшића са *Ђурашевићима* у Горњој Зети. Ако су се они хтјели одметнути од Балшића, као што се исти одметоше од цара Уроша — онда је ваљало то извршити *одмах*, а прије него што можда падне Котор Ђурђу под власт.

Мавро Орбин прича, да је Ђураш Илић држао Горњу Зету, а да је погинуо од Балшића[57]). *Ђураш* је *Илић* био за цара Стефана Душана заповједник у Скрадину, а његова надгробна плоча находи се и данас на Превлаци у Боци Которској[58]). На надгробнику има натпис у коме се за Ђураша каже *„би у цара Стјепана трећи витез“*, а *„престави се мјесеца Септембра 5 дан“* — године нема.

Да се борба са Ђурашевићима свршила још године 1368, излази из велике акције коју је Ђурађ Балшић изводио године 1369 против Котора, а која не би била могућна да тада већ није обезбијеђен био од каква напада са Горње Зете. Пошто је Ђураш Илић погребен на *Превлаци*, која је већ од 1366 у рукама Балшића била[59]), то излази, да је

тијело погинулога Ђураша Балшићима допало, а да су га ови, као витезови који јунака цијепе, поштено сахранили[60]).

5. У свези са намјером Балшића да предобију град Котор, стоји и његов привидни *пријелаз на католичанство*[61]).

У томе је послу Петар, бискуп Свачки, био посредник између Балшића и папе Урбана V. У своме писму[62]) од године 1368 (Јуна мјесеца) очитује папа своју радост, да су Балшићи прешли на католичку вјеру, а обећава им своју потпору, ако не буду више досађивали католицима, *а особито онима града Котора* (presertim Civitatis Catharensis). Затим потписаше сва три брата Балшића 29. Јануара 1369 у Скадру *„исповијест вјере католичке“* пред свједоцима: *Петром* бискупом Свачким, *Јованом* бискупом Дривашким и властелином *Првошем*, грађанином уцињским[63]).

Да је при тој *конверсији* поглавито Котор по сриједи био, то доказује *сустицај* њен с великим ратним припремама за узеће тога града. Нама се чини да је та пријевара смијерала да уклони *ваљске сметње*, које долажаху поглавито од Млечића (у погледу оружања требитих галија); надајући се да ће као католици находити код Млечића већу предусретљивост и повјерење. Никако пак није вјероватно, да су Балшићи при томе кораку *нутарње прилике* на оку имали, јер њихови католички поданици слушаху их и онако; а за Которане ваља да су добро знали да их већ неће задобити *лијепим начином*. Которани ни тад ни послије не хтједоше под Балшиће.

Велику одвратност Котора можемо само протумачити *личном омразом* његове властеле са Бал-

шићима, која је ваљда настала још за ратовања кнеза Војислава.

Да је конверсија Балшића само часовита и привидна била т. ј. прост чин политике; то изводимо још из тога, што се они никако нијесу обазирали на изрјечну опомену папину у погледу Которана, него продуживаху своје нападање још жешћим начином.

Морал средњега вијека допуштао је овако играње са конверсијом — историја Истока као и Запада износи многе примјере за то.

За Балшиће, као господаре зетских градова у којима *православне цркве* није ни било, не бијаше ни разлога да своје православље особито истичу, а то им бијаше тим лакше што тада не би ни календарске разлике; али историјски споменици свједоче, да су они били ревни заштитници православља[64]) у Зети — а то нам је довољан доказ да су остали вјерници источне цркве.

Уздајући се дакле у пријатељско расположење Млечића, прегоше Балшићи изнова године 1369 да Котор покоре силом оружја. Ђети те године опсади Ђурађ Балшић Котор са мора и са суха. Цар Урош *па и паша* препоручиваху Котор заштити млетачкој.

Услијед тога закључи концем Септембра млетачки сенат *(у страху за своју трговину)* да се отпреми нарочит посланик у Котор и к Ђурђу Балшићу, да их приволи на мир. У исти мах изда се и заповједнику млетачке флоте налог, да позове Ђурђа да у року од 15. дана разоружа све своје галије и да их повуче испред Котора; ако то не учини, онда нека нападне на Ђурђеве бродове и нека с њима поступи као с гусарима.

Овај поступак Млечића мора да је Ђурђа тим већма изненадио, пошто му мало времена прије тога бијаху одобрили да држи оружане бродове[65]). При опасности да му се униште бродови и да се зарати с Млечићима, мораде се Ђурађ оставити Котора и пристати на мир[66]); а Котор се затим, идуће године 1370, подложи краљу Угарскоме Људевиту I.

Године 1370 биће да је умрио најстарији брат *Страцимир*, чије име у догађајима послиједњих двију година већ нигдје не сретосмо[67]). Свакако бијаше Страцимир старјешина куће *Балшића* од 1360 до 1370. — Он бијаше ожењен *Јерином Дукађиновом*[68]), а оставио је за собом сина *Ђурђа*.

6. Брат Страцимиров, *Ђурађ Балшић*, оженио се *Милицом*, кћерју краља Вукашина[69]). Из те породичне везе развио се политички савез ком бијаше циљ уништење Николе Алтомановића, старога непријатеља Балшића. Јуна мјесеца 1371 находимо Ђурђа Балшића, краља Вукашина и краљевића Марка утаборене под Скадром[70]), а сва је прилика да удружени хтједоше да ударе на жупана Николу. Него због провале Турака у земље Вукашинове мораше одустати од намјере.

Вукашин пође на исток да се сретне на *Марици* са Турцима (26. Септембра 1371). Краљ Вукашин и брат му деспот Угљеша ту погибоше. Бојиште прозваше Турци „*Српска Погибија*“[71]). Мало за тим умрије и цар Урош (2. Декембра 1371).

Послије смрти краља Вукашина заузеше Балшићи године 1372 *Пећ* и *Призрен* с областима[72]).

Исте године сретамо Балшу Балшића као господара *Канине* и *Авлоне*, која је мјеста добио са женом *Комнином*, кћерком деспота Јована Комнина,

кога је цар Душан поставио деспотом у *Арбанашком Биограду,* (Берату), и у Авлони[73]).

Ђурађ Балшић није напустио мисао да предобије *Драчевицу, Конавле* и *Требиње.* Изгледа, да је љети 1373. Никола Алтомановић, бивши у тјескоби, те предјеле добровољно уступио Ђурђу Балшићу[74]). Николу Алтомановића већ идуће године 1374 зароби кнез Лазар, а остале његове земље подијелише тад кнез Лазар и Бан Твртко[75]).

Новембра мјесеца 1373 потврђује Ђурађ Балшић у самоме Дубровнику повластице дубровачке писмом у коме каже: *„клех им се* (Дубровчанима) *....како да сам пријатељ, ја и мој брат Балша и мој синовац млади Ђурађ* (Страцимировић), *и ко буде од мога племена“;* — затим уговара за *српски доходак* од 2000 перпера који се исплаћивао на Св. Димитрију: *„ако ко буде цар и господин Србима и властелима и Земљи Српској, да нијесу држани властели дубровачки дати доходак“* (Monumenta serbica p. 183).

Из ових знаменитих ријечи излази, да се Ђурађ Балшић још године 1373 надао да ће се успоставити *српско царство,* и да ће опет бити *цара* који ће бити *господар властелима* и свој Србији. Очито је, да је Ђурађ био справан покорити се законитом цару[76]).

Ово патријотско очитовање сред ондашњега метежа, може нас увјерити, да Балшићи нијесу судјеловали у буни 1367.

Од године 1374 до 1377 био је Ђурађ господар земље између Дубровника и Котора[77]).

Бан је Твртко, чим заузе негдашње земље Николе Алтомановића, почео да тражи и приморје које држаше Ђурађ Балшић. Већ с почетка године 1375

дође до боја, а године 1378 имао је Твртко (који се 1377 вјенчао за Српскога Босанскога краља) већ све приморје под својом влашћу[78]).

У то доба бијаху Млечићи опет у рату с Мађарима. Котор признаваше тада краља Людевита I. за свога господара. Године 1378 дође млетачки адмирао Виктор Писанија (Vettor Pisani) са 28 галија под Котор и узе *помоћу Паштровића* град на јуриш[79]).

Из овога се види да је Ђурађ Балшић послао Млечићима једну своју војску у помоћ; па ако није постигао да сам загосподари Которомм, ипак је доживио узеће тога града, који послије држаху Млечићи до Туринскога мира год. 1381[80]).

Ђурађ Балшић умрије 13. Јануара 1379. По други пут био је ожењен *Тодором*, сестром Драгаша и Константина Дејановића, а удовицом Жарка Мркшића[81]), за коју *Орбин* каже да је била *„госпођа мудра и лијепа“*[82]).

Ђурађ је имао од Тодоре сина *Константина;* а оставио је још једнога сина *Ђурђа*, за кога се не зна ко му је била мати. —

7. Од почетка године 1379 излази *Баоша* као старјешина дома Балшића.

Смрћу Ђурђевом користио се *Вук Бранковић*, који 1379 оте Баоши Балшићу Пећ и Призрен, придружујући их својој и кнез Лазаревој држави[83]).

Баоша имао је неприлике и са синовцем *Ђурђем Страцимировићем*, који се показивао непокоран, те га је стога држао под затвором, бојећи се да га синовац не истисне сасвим из Зете[84]).

Има помена, да је Баоша у то вријеме и од Мађара претрпио штете. Кад наиме Млечићи године 1381, према уговору Туринском, изручише

угарском изасланику град Котор, провали једна мађарско-которска војска у *Паштровиће*, да мачем и огњем освети прошло узеће Котора[85]).

Али све ове губитке и неповољности могао је прежалити Баоша, кад при крају 1384 или с почетка 1385 оте Карлу Топији град, *Драч;* а саставивши у једно сву земљу од Которскога Залива до Отранатске Отоке, поста господарем све *Зете* и *Арбаније*.

Држава Баошина тад обухваташе приморске градове и мјеста: *Будву, Бар, Улцињ, Авлону* с *Канином* (уз то оток *Сасен)* и *Химару;* а у унутрашњости: *Дриваст, Скадар, Љеш, Дањ, Пираг* и *Биоград* (Берат). Једино *Кроја* била је још у руци Карла Топије[86]).

У то вријеме — у првој половини године 1385 — примио је краљ Твртко од краљице угарске Јелисавете и њезине кћери краљице Марије град *Котор*[87]).

Котора ради дође до сукоба између Твртка и Баоше. Баошина војска као да је била у пробитку, јер се краљ Твртко обраћаше дужду Млетачком *„молећи га с великим настојавањем“* да посредује за измирење. Млетачки сенат пак одлучује почетком Октобра 1385 да се одашаље посланик да измири Твртка са Баошем[88]).

Међутим пријећаше Баоши велика погибао од стране Турака. Карло Топија склонивши се у Кроју, тражаше помоћ Турака, који држаху Скопље и Костур.

Августа мјесеца 1385 стиже у Млетке посланик Баошин који донесе вијести, *да Турци земље Баошине из дана у дан нападају и узнемирују тако, да ако за времена не добије помоћ, доћи ће земље у највећу забуну и раздор*[89]).

Скоро за тим, под јесен 1385, продрије једна овећа турска војска под Хајредин-пашом у Арба-

нију и ста плијенити околину арбанашког Биограда. Баоша као да није био спреман да јој на сусрет изађе с већом војеном силом, а можда у своме витешком заносу омаловажаваше Турке. *Орбин* прича да није повео са собом више од хиљаду коњика. На ријеци *Дјеволу* (данас *Семен*), близу Биограда, дође до пресудне битке. Турци поразише Србе, а Баоша погибе у боју. Хаʼредин пошаље главу Баошину султану Мурату I. у Једрене[90]).

8. Турска навала тада па и послије спријечаваше консолидацију нове државе српске на Јадранском Мору.

Смрћу Баоше Балшића распаде се његова држава. Карло Топија одмах поврати Драч, и *Ђурађ* се *Страцимировић* ослободи сужањства и пође у Зету, у дједину свога дома, која му се подложи без отпора.

У *Авлони* оста госпођа *Комнина* са двјема кћерима Баошиним, од којих се једна зваше *Руђина* или Рођина[91]).

Госпођа је Комнина одмах по смрти свога мужа Баоше нудила своју земљу Млечићима (1386), али ови је тада не хтједоше. Године 1395 продужио је нуђење зет и насљедник госпође Комнине, *Мркша Жарковић*, који се оженио Руђином. У то вријеме обухватала је та државица српска још Авлону, Канину, Химару, Биоград и Пираг (или Кулу Дјеволску). Мркша је умро године 1414. А почетком године 1415 видимо да преговоре с Млечићима води већ *госпођа Руђина*. У том нападоше године 1417 Турци и узеше Биоград (Берат), Канину и Пираг, и *Авлону* саму попалише, а госпођа Руђина побјеже на Крф[92]),

9. Земља, коју је заузео послије смрти Баоше Балшића синовац му Ђурађ Страцимировић, обни-

мала је само стару област Зету до Дрима. На лијевој страни те ријеке држао је Ђурађ само Дањ и Љеш.

Ђурађ се оженио *Леленом*, кћерју кнеза Лазара, те се тако приближио Хребељановићима и Бранковићима. Услијед тога учествова он са својим Зећанима *у боју на Косову* 15. Јуна 1389.

Повијест Зете за *Ђурђа* и његова сина *Баоше Страцимировића*, не улази више у задатак који себи постависмо, а то јер је тај историјски период већ довољно расвијетљен другим радовима.

Мислимо овдје само надодати *именик* досад познатих Балшића, и пропратити га с неким примједбама.

Овом приликом опажамо, да држимо да *мушко име Балша* ваља вавијек писати по новијем облику *Баоша*, јер је тако већ при почетку XV. вијека гласило. Што се *презимена* тиче, остајемо при историјској форми *Балшић*. Надаље мислимо, да није сходно мијењати *редне бројеве* појединих *Баоша*, како то у најновије вријеме бива[93]). Није никако потреба да је ко баш *владалац* па да му се имену дода редни број. Ако за старога Баошу (I) још немамо савремена свједочанства, ипак презиме *Балшић* већ по себи доказује да га је било.

а. *Именик старијих Балшића.*

1. *Балша* или *Баоша I.* († прије 1360).

2. *Страцимир I.* или *Страцимир Балшић* († око 1370).

3. *Ђурађ I.* или *Ђурађ Балшић* († 1379).

4. *Баоша II.* или *Баоша Балшић* († 1385).

5. *Ђурађ II.* или *Ђурађ Страцимировић* († 1404)

6. *Баоша III.* или *Баоша Страцимировић* († 1421).

Три брата Балшићи имадијаху до године 1369 (како већ прије напоменусмо) наслов *жупана*, што се види из латинске листине од 29. Јануара 1369, гдје пише: *Stracimirus et Georgius ac Balsa fratres Zupani Zente*[91]). Њихова је власт била заједничка, али је — према духу српске породичне задруге — признаван најстарији члан за *старјешину*. Ово се лијепо види по *слиједу* повеља изданих Дубровчанима[95]). Браћа Балшићи имадијаху и свој *заједнички печат*; тако каже Страцимир у горе приведеној латинској листини: *sigillum commune nostrorum trium fratrum*[96]). У другој једној српској листини пишу опет Страцимир, Ђурађ и Баоша: *постависмо нашу печат*[97]).

Красан је узор велика љубав и слога те браће — а то у времену гдје други гажаху светињу крвне везе[98]).

Кад Балшићи постадоше *самодржавни господари* они се стадоше презивати просто *Господа Зете*. Ђурђа I. називају Млечићи једном приликом: *Jure de Balsa, dominus Zente, casellanus Budue*[99]).

Баошу II. зову: *magnificus dominus Balsa Balsich, Gente, Canine et Analone dominus*[100]).

Себе самога Баоша II. назива године 1385: *Ја Балша, милости божијом дука Драчки и јоште*[101]).

Ђурађ II. Страцимировић се писао (године 1386): *Ја у Христа Бога благовјерни и самодржавни господин Ђурађ свој Зетској и Поморској Земљи*[102]).

Баоша III. назива себе године 1420: *Ја самодржавни господин Балша, по милости Божјој дука велики и господар земљи Зетској и свему Западному Поморју*[103]).

Овдје ћемо придодати, да се Баоша III. ожeнио *Маријом Топијином* године 1415[104]); а да се ње-

гова кћерка *Јелена* послије удала за Стјепана Косачића, херцега Св. Саве. Није познато је ли Баоша III. оставио којега сина, али да га је и било, не би могао при очевој смрти бити старији од 4—5 година.

Занимљиво је и то, да се Баоша III. није презивао по оцу *Ђурђевић*, већ *Страцимировић*[105]).

Браћа Страцимир, Ђурађ I. и Баоша II. презивају се по *„староме Балши“* (Баоши I.) *Балшићима*; Ђурађ II. презива се по своме оцу *Страцимировић*. Довдје су то просто *презимена* (по оцу), а *породичнога имена* на српском језику ту још нема.

При Баоши III. пак јавља се тенденција да име *Страцимировић* постане *породичним именом* главне линије Балшића.

У приморским градовима, у Дубровнику, Котору и Бару, који стојаху под италијанским утицајем, имадијаху готово сви властели своја породична имена (Биволичић, Бућић, Мирошевић и т. д.) — али иначе по Српству бијаше до почетка XV. вијека врло мало таких имена, те ни Балшићи не имадијаху старије име.

На италијанском (латинском) језику пак стекоше Балшићи породично име чим се појавише на историјској површини, јер странци одмах прихватише име Балше, те их стално називаху *de Balsa* или *de Balsiis*.

10. *О потомству* Баошина племена доста мало знамо. Биће пробитачно по даље историјско истраживање ако приберемо и овдје иставимо још остала имена Балшића, која се досад констатоваше.

б. Именик млађих Балшића.

1. *Ђурађ* } синови Ђурђа I.
2. *Константин* }
3. *Гојко* } синови Ђурђа II.
4. *Иваниш* }
5. *Стефан,* рођак Баоше III.
6. *Јован Гојислав* } синови Стефана.
7. *Гојко* }
8. *Страцимир II.*

Ђурађ Балшић. У млетачкој архиви нашао се диплом од 10. Марта 1392 којим се даје Ђурђу и *његовим синовима* право млетачкога грађанина. Ђураћ се ту назива: *magnificus dominus Georgius de Balsa, natus quondam domini comitis Jure de Balsa*[106]). Мијатовић каже за њ да је *„ванбрачан“* син Ђурђа I. Биће да се у томе Мијатовић наслања на *Hopf-a,* који за истога Ђурђа вели да је *bâtard*[107]), а додаје као вријеме у којем се појављује године 1392—1411[107]).

Константин Балшић. Овај Константин бијаше син Ђурђа I. и госпође Тодоре, која се послије као монахиња звала Ксенијом. Послије године 1394 јавља се исти Константин као господар на *Дању* у Зети, а биће да га је тамо намјестио његов братучед Ђураћ II. Страцимировић. Још године 1401 бијаше Константин господар предјела *Скурија,* а то је између града Драча и Тиране. Константин био је ожењен (у другом браку) Јеленом Топијином, сестром Ђорђа Топије. Константин имао је с Јеленом више *синова,* што се напомиње у млетачким исправама. Константин држао је њеко вријеме *и Кроју;* он се године 1401 заратио с арбанашким кнезом Пикетом, па је изгубио Кроју и склонио се

у Драч. Константина погубише Млечићи у Драчу године 1402. Биће да је био као господар Скурије клетвеник млетачки [108]).

Гојко и *Иванош Страцимировићи.* У уговору Ђурђа II. Страцимировића с Млечићима, године 1396, проглашава се Ђурађ II *са свима својим синовима* и насљедницима *(cum omnibus filiis et heredibus suis)* за властелина млетачког, и даје му се право да може учествовати у Вељем Вијећу млетачком [109]).

Из приведених ријечи излази да су тад осим Балше (III) најмање још и два друга сина у животу била — јер ријеч *сви* показује да их је више од двојице било, почем би иначе стајало само „*синови*". Према томе мора да су године 1396 још живјели Гојко и Иванош.

Ивануша зове Орбин *Јованом* (Giovanni) [110]); а *Hopf* га зове *кнезом Цетињским* (Comte de Cettinje), додајући да је умро 1416 [111]).

Стефан Балшић. Стефан се помиње у вријеме ратовања Баоше III. са Млечићима (године 1420). Млечићи га сматраху за *насљедника* Баоше III., а зову га *Stefanus de Balsiis* и *Stefanus de Balsa* [112]).

Hopf га зове *Stefano* или *Stresio* (Стрезоје?), а ставља за вријеме у коме се појављује године 1417—1421 [113]). Мијатовић износи да је Стефан војевао против Млечића у Зети још године 1430 [114]).

Може бити да је Стефан син Константина Балшића.

Јован Гојислав и *Гојко Балшићи.* Ово су синови претпоменутога Стефана, који је био ожењен *Влајком Кастријотовом.*

Јован Гојислав године 1470 потражује да му се изда *Свач* у Забојани. За *Гојка* се каже да је

држао *Мисију*, предио између Кроје и Љеша у Зети. Њега је Ђурађ Кастријот (Скендер-бег) протјерао у Напољ. Гојкова је кћи *Мара (Maria de Balsa)*, која се године 1483 удала за грофа Јакова Мурског *(Jacopo de Muro)*. Гојко имао је осим кћери још и *два сина*, за које се вели да су од Турака побјегли у Угарску[115]).

Страцимир (II) Балшић. Лукаревић износи о томе *Stracimir Balsa*, да је господарио једном чешћу Зете, па да се послије спасао у Дубровних, гдје умрије; а да се с њиме истра̑жила породица Балшића која је била врло моћна у објема Зетама, и која је потекла од *„старога Балше“*, поданика и клетвеника Уроша цара Српског[116]).

Лукаревић ту каже да је са тим Страцимиром изумрла фамилија Балшића; а још прије њега рече *Орбин*, да се већ око године 1423 породица Балшића̑ угасила (tutto estinta)[117]).

На ове тврдње дакле не смијемо цијену полагати. —

У Јашу у Молдавији има једна бојарска породица *Balsa*, чији чланови за себе држе да су потомци Балшића, али биће прије потомци херцега *Стјепана Косачића*. *Du Cange* износи[118]) да је унук херцега Стјепана а син херцега Владислава, „*Петар*“, имао презиме *Balza*, које је прешло и на потомке.

Овај *Петар* није други него *кнез Баоша* наших споменика. Син кнеза Баоше био је „херцег“ *Никола* (Миклуш) *Балшић*, супруг Прине Јакшићеве. Дјеца Николина живјеше код Александра војеводе Молдавскога, а зваху се Ђорђе, Павао, Стефан, Катарина и Марија[119]).

Мислимо, да су *Балше* у Јашу потомци реченога Николе „*Балшића*“ т. ј. *Косачића*. —

Изнијели смо овдје мисли о поријеклу Балшића и сабрали смо све што се досад знаде за њихове потомке, а долазимо до закључка: да се историјско истраживање и надаље још има да бави питањем *о поријеклу* и *потомству* Балшића.

Ђорђе Стратимировић.

НАПОМЕНЕ:

[1]) Jireček: „*Odnošaji Dubrovčana sa Srbijom pod carem Urošem i kraljem Vukašinom*"; u Spljetu 1888, као *Suplemenat* к „Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata"; p. 14.

[2]) Мајков: „*Историја српског народа*", пријевод Ђ. Даничића. Београд 1876; с. 88.

[3]) Мајков, *Историја*, с. 131.

[4]) Theiner: „*Vetera monumenta historica Hungariam*", Romae 1859, II. p. 86.

[5]) Ваља овдје да напоменемо надгробно писмо *Катарине* краљице Босанске, *унуке Баоше III.* која премину у Риму године 1478. Натпис каже, да је „*споменак*" постављен „*Катарини, краљици Босанској, Стјепана херцега Светога Саве, од порода Јелене и куће цара Стјепана рођеној*.." Ту се дакле породица Јеленина истовјетује с кућом цара Душана, т. ј. изриче се да су *Балшићи* исто што *Немањићи*. Аутентичност натписа пак још није доказана. (И. Руварац, *Гласник* музеја Сарај. 1893. с. 467).

[6]) Hopf: „*Chroniques gréco-romanes*", Berlin 1873. p. 534.

[7]) Испореди: *la cronica della Signora Contessa de Muro;* Hopf, *Chroniques*, p. 306.

[8]) Hopf, *Chroniques*, p. 304.

[9]) *Писац* биће ваљда Андрија Ангеловић, како то вели Чед. Мијатовић (Гласник уч. друш. књ. XLIX. с. 143).

[10]) Hopf, *Chroniques*, p. 306; испореди нашу напомену под 7.

[11]) Hopf. *Chroniques*, p. 336.

[12]) Mauro Orbini: „*Il Regno degli Slavi*", Pesaro *1601*. p. 286.

[13]) Милаковић: „*Историја Црне Горе*", Задар 1856, с. 13.

[14]) Чед. Мијатовић: „*Балшићи*", у Гласнику срп. ученога друштва, књига XLIX, с. 141. и 159.

[15]) Мајков, *Историја*, с. 95.

[16]) Испореди још: Мијатовић, *Балшићи*, с. 159.

[17]) За потомке Ђурђа Вукановића досад нема историјског материјала. Могло би бити да су *Балшићи* потомци Ђурђа Вукановића, али не по женској (како Чед. Мијатовић мисли), већ по *мушкој* крви.....

[18]) Hopf, *Chroniques*, p. 336.

[19]) *Libellus* Sanctorum Patronorum et publicorum Insigniorum, Regnorum et Familiarum Illustrium Illyrici Imperij, quae magna cura, singularisq' diligentia collegit atq' depinxit Stanislaus Rabchich. Rex Insigniorum Domini Imperatoris Stephani Nemagnich. — *Marcus Skorovich Bosznensis* посветио књигу краљу *Фердинанду* (IV). *који је умро* год. 1654.

[20]) Orbini, *Il Regno degli Slavi* p. 286.

[21]) Carolus du Fresne *Du Cange*: „*Historia Byzantina*", Paris 1680, p. 344.

[22]) На пр. Баоша син херцега Владислава, а унук херцега Стјепана; пак Баоша син херцега Хрвоја. —

[23]) Scipione Ammirato: „*Delle famiglie nobili Napoletane*", Firenze 1651, II. p. 234.

Conzaga: „*Memorie delle famiglie nobili delle provincie meridionali d' Italia*" Napoli 1875, II. p. 8. —

[24]) Dr. Ćiro Truhelka u *Glasniku* muzeja sarajevskog, god. 1894, p. 407. (Opis srebrnoga novca Baoše III).

S. Ljubić: „*Opis jugoslavenskih novaca*", Zagreb 1875, tabla XIV, sl. 2—10.

Јиречек: „*Споменици српски*", Београд 1892, с. 102 (печат сасвим мален као од прстена а на њему главица као медједа или вука). —

[25]) Orbini, ibid., p. 286.

[26]) Jireček: *Odnošaji*, p. 28.

[27]) Jireček: „*Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*", Prag 1879, p. 20.

[28]) Jireček, *Handelsstrassen*, p. 63.

[29]) Испореди још Чед. Мијатовића, *Балшићи*, с. 127, који вели: *Горњом Зетом* звао се онај силет од брда и планина, који се од Комова повија к западу, падајући стрмо у Паштровиће и Боку Которску. Сјеверна граница горњој Зети ишла је од прилике од Оногошта (Никшића) правцем к западу скрећући мало к југозападу, до у море. Јужна граница хватала је од прилике линију која је полазила од ушћа Морачнице у Скадарско језеро на правцем к западу до изнад Будве. Данас знамо с доста поузданости, да се западни дио горње Зете већ у XIV. вијеку звао Црном Гором.

[30]) Испореди опет Чед. Мијатовића. *Балшићи*, с. 127, који каже: *Доњом Зетом* звала се она земља око Скадарскога језера и земља с обје стране ријеке Бојане на сјевер до подножја црногорских планина, на југ, до ријеке Дрима, на запад до самога мора. —

[31]) Испореди: „*Историја српскога народа*", од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића, у Београду 1891; I. 108 (краљ Милутин завладао цијелом сјеверном половином Арбаније године 1296); у то погледај *земљовид*, у истој књизи с. 136 (јужна граница српске државе *прије* освојења Душанових). —

[32]) Jireček, *Handelsstrassen*, p. 66
[33]) Jireček, *Odnošaji*, p. 16
[34]) Jireček, *Odnošaji*, p. 15.
[35]) Душан је повратио *Хум* 1350 (Ковачевић—Јовановић, *Историја*, I. с 134).
[36]) Урош је изгубио сјеверну и већу половину *Хума* 1356 (Ковачевић—Јовановић, *Историја*, I. с. 141).
[37]) Jireček, *Odnošaji*, p. 10.
[38]) Године 1356 већ не бијаху ти градови у српским рукама. *Клис* се предао Млечићима, а. *Скрадин* допаде Мађарима (Ковачевић—Јовановић, *Историја*, I. с. 141).
[39]) Jireček, *Odnošaji*, p. 12.
[40]) Jireček, *Odnošaji*, p. 12—13.
[41]) Jireček, *Odnošaji*, p. 13.
[42]) Miklošich, *Mon. serb*. p. 168.
[43]) Jireček, *Odnošaji*, p. 14,
[44]) Мијатовић *Балшићи*. с. 170.
[45]) Jireček, *Odnošaji*, p. 15—16.
[46]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 170—171.
[47]) Miklosich, *Mon. serb.*, p. 170.
[48]) Мијатовић, *Балшићи*. с. 172.
[49]) Jireček, *Odnošaji*. p. 19.
[50]) Jireček, *Odnošaji*, p. 21.
[51]) Jireček, *Odnošaji*, p. 20.
[52]) Miklosich, *Mon. serb.*, p. 177.
[53]) Мијатовић. *Балшићи*. с. 178.
[54]) Има листина од године 1375. потписана Ђурђем *на ријеци Мату* (Мијатовић, *Балшићи*, с. 199).
[55]) Ово мишљење поткрепљују ријечи Ђурђа Балшића године 1373: ако ко буде цар Србима и *властелима* и Земљи Српској (Mon. serb. 183), из којих излази нада на успоставу цјелокупне српске државе.
[56]) Мијатовић, *Балшићи*. с. 173—175.
[57]) Orbini, *Il Regno degli Slavi*, p. 287.
[58]) *Старинар* срп. археолош. друштва год. 1892., с. 65.
Споменик XXVIII срп. краљ. Академије, с. 16.
[59]) Мијатовић, *Балшићи*. с. 172.
[60]) У *натпису* помиње се *дјед* Ђурашев: *Ставилац Ђураш Вранчић* — а то је ваљда *родоначеоник* породице *Црнојевића-Ђурашевића*.
[61]) Испореди: Мајков. *Историја*, с. 89 и с. 153.
[62]) Theiner *Vetera mon. hist. Hung.*, II. p. 86.
[63]) Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium.*, Romae 1863, I. p. 261.
[64]) Ђурађ II. и Баоша III. учинише разне даровитине православним црквама: *Јела Ђурђевица* заузима се иза смрти свога мужа за *православне* у млетачком дијелу Зете (испореди: *Јела Балшићка* од Чед. Мијатовића. у биоградском часопису »*Преглед*« - година 1895).
[65]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 180.
[66]) Мијатовић. *Балшићи*. с. 181—182.

[67]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 193.
[68]) Hopf, *Chronique*, p. 305.
[69]) Orbini, *Il Regno degli Slavi* p. 287.
Ковачевић-Јовановић, *Историја*, I. с. 146.
[70]) Jireček *Odnošaji*, p. 24.
[71]) Ковачевић—Јовановић, *Историја*, I. с. 147.
[72]) Ковачевић—Јовановић, *Историја*, I. с. 150.
[73]) Јиречек, *Споменици*, с. 11.
[74]) Jireček, *Odnošaji*, p. 27.
[75]) Ковачевић—Јовановић, *Историја*, I. с. 152.
[76]) Мајков, *Историја*, с. 90
[77]) Jireček, *Odnošaji*, p. 27.
[78]) Jireček, *Odnošaji*, p. 28.
[79]) Gelcich »*Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*«, Zara 1880, p. 119.
[80]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 220.
Испореди још: S. Romanin »*Storia documentata di Venezia*«, Venezia 1855, III. p. 297.
[81]) Јиречек, *Споменици*, с. 12 — по И. Руварцу.
[82]) Obrini, *Il Regno degli Slavi*, p. 287.
[83]) Ковачевић—Јовановић, *Историја*, I. с. 15.
[84]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 203.
[85]) Gelcich, *Memorie storiche*«, p. 126.
[86]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 206.
[87]) V. Klaić »*Poviest Bosne*«, Zagreb 1882, p. 163.
[88]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 206.
[89]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 207.
[90]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 208.
[91]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 208.
[92]) Јиречек, *Споменици*, с. 13— 14.
[93]) Ковачевић—Јовановић, *Историја*, I. с. 154. и
, II. с. 24.
[94]) Theiner *Vetera monumenta Slav.*, I. p. 261.
[95]) Miklosich, *Mon. serb.*, p. p. 177, 183, 193.
[96]) Theiner, *Vetera mon. Slav.*, I. p. 262.
[97]) Miklosich, *Mon. serb.*, p. 177.
[98]) Краљ Твртко и деспот Стефан Високи имадијаху се борити са братом.
[99]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 173.
[100]) Јиречек, *Споменици*, с. 11. — по С. Љубићу.
[101]) Miklosich, *Mon. serb.*, p. 202.
[102]) Miklosich, *Mon. serb.*, p. 203.
[103]) *Гласник*, срп. уч. друштва, књ. XLVII. с. 228.
[104]) Hopf, *Chroniques*, p. 534.
[105]) Miklosich, *Mon. serb.*, p. 326.
J. Schafarik »*Acta archivi Veneti*«, Belgrad 1860., II. p. 153.
[106]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 202 и 231.
[107]) Hopf. *Chroniques*, p. 534.
[108]) Јиречек, *Споменици*, с. 16—18.
[109]) Мијатовић, *Балшићи*, с. 250.

[110]) Orbini, „*Il Regno degli Slavi*“ p. 285.
[111]) Hopf, *Chroniques*, p. 534.
[112]) J. Schafarik, *Acta arch. Ven.*, II. p. 18, 31.
[113]) Hopf, *Chroniques* p. 534.
[114]) Мијатовић „*Деспот Ђурађ Бранковић*“, књ. I. с. 181—182.
[115]) Hopf, *Chronnques.* p. 334, 534.
[116]) Luccari „*Annali di Ragusa*“, Ragusa 1790., p. 221—222.
[117]) Orbini, *Il Regno degli Slavi*, p. 296.
[118]) Du Cange, *Historia Byzantina*, p. 342.
[119]) Јиречек, *Споменици*, с. 19.

ИЗ СРБИЈАНКЕ

Симе Милутиновића Сарајлије

Први поход на Ужице.

Илин-дане[1], освићући радим
И[2] мушњу, некмо л' словеснима, —
Злим си јутром, и опаком срећом
Ужичане, него и зликовце
Да у турском горих[3] уху не би,
Ак'[4] и једном у времену дугу,
Ама[5] барем полазио громски.
Нап'о[6] Радич уз Ђетињу бистру
С' важним[7] бојцем са од Гуче протом,
И[8] с' храбријем Драгачева син'ма;
Низ Крушчицу Милан[9] с' рудничан'ма,
Брат му Милош водио их[10] главом,
Но и Луком с' шапчанима[11] доилим,
Подкрепљени[12] надеждно су били;
А с' Татинца[13] прем је гледо Јашо . . .
Свуд'[14] отважни Грбовић насрну

Миловане, и Цинцаре Јанко[15],
И Молере[16] командама својим'.
Тек јурише са сви страна сложно
И Ужице, мали[17] Цариграду,
Букне горјет, док се и[18] спапуња,
А[19] крвници чувени опачствам',
Фаливши се сву Србију[20] изсјеђ',
Поробити[21], с'жеђ' и похарати,
Нит'[22] и за ч'ју к' том' да помоћ маре, —
На врат на нос, и чак прекоглавце
Спрцају[23] се у тврдињу града,
Јазавачки[24] с' казамат'ма скрију.
Вишње[25] око и најбједствујуће
Доглеђује и судбе им[26] лакша,
К'о[27] и овде у великом хану
Четиристa[28] христјанскијех душа,
Безчоечним'[29] затворено Турц'ма;
Ил'[30] Србаљ' им наглостју згорјети,
Или од[31] њих немилосрднијех,
После боја и[32] неудаћности,
Колик'[33] јањци сви поклани бити,
У[34] освету и за ублажење
Своје вјере, и сродника[35] тјењ'ма.
Док[36] узна се да у хану Срби
Браћа своја, и[37] пријеке жертве,
Већ' све огањ[38] кругом обузео,
И ханом се[39] дозаложит' граби;
Вихор праска, и[40] ужаса холуј
На један пут примјетно се смање,

И плач дјеце, и[41] уздиси људи
Премеждавши[42] зачује се надво;
Брж'[43] витези те побједоносци
Навру[44] крепко, и обломе двери
Кршног'[45] здања и Тартара читог',
Пак све спасу здраво и весело,
Тим'[46] бој кончив тог' знатнога дневи,
Братољубја[47] услужившии чувству.
А с'утра дан како[48] с' развидјело
Обелдане[49] с', и узживе сљеди
И[50] трофеје непостидна Српства,
Увјере се пак о[51] истим' Турци,
Охолници[52] л' смалодуше лакше
Унизит'[53] се, и лизукнут' ноге...
Заборавив[54] и чоека важност,
Камо[55] л' отзив тобожњег' јунаштва;
Рајетине, и ћафире[56] мрске
Смисле[57] молит', да с' не крве више,
Да с' опходе умирено[58] ш њима,
Оставив[59] их у стјенама својим,
А[60] там' надво што усчине с' другим';
Согласе се и пристану Срби
Што[61] друкуда још имали дјела,
Ал' да Турци понајбољих својих
Двадест[62] хатов', и четерест парип'
Изведу им под опремом пуном,
Чест[63] главарма тим' оказат' неку,
И сто десет[64] турска новца кеса,
Да[65] порежу и ревеном даду,

Тек да виде како с' данак плаћа,
Да[66] б' се игда усмекшали што;
И[67] ратника разјар тим ублаже,
Те на кратко с' миром оставе[68] их.
На то све се радо склоне[69] нужни,
И[70] ончас им надоврше вољу . . .
Сувише ли оружије брата
Лазар Мутап,[71] туна погибавша,
Себ' изиште, и на силу врати;
Пак[72] раздјелив те војниц'ма новце,
Да свак[73] фишек' има купит' за што,
А[74] главар'ма коње и уздарја,
Кад' на[75] међан, да су поуздани;
Дигну[76] с' отле и пјевајућ' оду
Друкуд'[77] тражит' унижават' гордце,
Умудрјат'[78] их, и сјећати Бога
Млоготрпца,[79] но и казнит' знавша
Надмјености,[80] и одчоечија
Упутствијем[81] тежње наше к' врлу.

КОМЕНТАР
на Први поход на Ужице.

У овоме спеву прича се о првом српском рату (походу, боју) на Ужице и заузећу вароши (20. Јула 1805).

С напредовањем Карађорђевога устанка Срби су почели једну по једну од мањих вароши заузимати, да и из њих истребе дајије, као што су то већ по селима

учинили били. Такво једно дајијско гњездо била је и варош Ужице са њеним једва приступним градом.

Да би се Ужице узело, Карађорђе је против њега одредио повећу српску војску, којом су управљали Радич Петровић, прота Милутин Илић из Гуче, Милан и Милош Обреновићи, Лазар Мутап, поп Лука Лазаревић, Јаков Ненадовић, Милован Грбовић, Цинцар-Јанко Поповић и Петар Николајевић Молер. Ова српска војска запали и заузме варош, а Турци из ове побегну у град ужички, одакле се мислише одупрети нападу Срба. Но у своме бегству они забораве у великој варошкој гостионици (хану) до 400 затворених Срба, које су из самога места и околних села дотерали, да се неби побунили, чим би чули, како се шумадијска војска примиче Ужици. Из сред пожара Срби су избавили ову своју браћу.

Ускоро после овога притешњени Турци из града почну са Србима о миру преговарати. Срби пристану на предају вароши и мир, али да им Турци даду двадесет најбољих својих јахаћих коња са потпуном опремом и у новцу 11000 динара (110 кеса, свака по 500 гроша). Турци приме ове српске услове и задрже само ужички град. Српске пак старешине поделише међу собом примљене коње, а новце раздаше својој војсци, па онда с већим делом исте одоше на другу страну, да Србију чисте од Турака.

---

[1]) који освећеш (освећујући, који си осванув) радим

[2]) мушицама (мушњу), то ли (л', зар) не (некмо л') људима (словеснима), —

[3]) уву (уху) не би т. ј. Да их горих није чуло турско уво; да их међу Турцима није било горих,

[4]) ако и једанпут (једном) у времену дугом (дугу),

[5]) али бар (барем) походио (полазио) као с громовима (громски, громовито).

Ама или ема у арапском и турском значи: а, али.

[6]) напао Радич уз Ћетињу бистру

Радич Петровић, бивши капетан у Михаљевићевом фрајкору, а доцније одлични борац за ослобођење Србије.

Његов животопис види у коментару на „Обзор историје Славјан'".

Ћетиња је река, која се саставља од два поточића, што извиру недалеко од села Кремана, а испод планина Звијезде и Виогора. Она протиче кроз Ужице, па се после код села Горобиља улива у Скрапеж, а овај у западну Мораву.

[7]) ратником (бојцем, борцем) са од Гуче протом,

Милутин Илић († 1814), старином из Херцеговине, рођен је у селу Гучи, где је и протом био. Под именом „Прота гучанин" био је познат и у народу јако уважен.

Кад је Карађорђев устанак букнуо (1804), прота, и ако је већ био човек у годинама, пристао је одмах уз њега. Због свога личног јунаштва, велике разборитости и уважења у народу он је постао војводом у Драгачеву (1811).

Несрећне 1813. године прота Милутин био је остарио и обелео, па није ни хтео ићи из Србије, него се од Турака крио по овчарско-кабларским манастирима. Умро је у манастиру св. Тројице у Овчару.

[8]) са (с') храбрима (храбријем) Драгачева синовима (син'ма);

Драгачево је онај део чачанскога округа, што лежи између река Драгачице, Белице и Западне Мораве, а са истока је ограничен планином Јелицом.

[9]) са (с') рудничанима (рудничан'ма),

Крушчица је једно брдо према Ужицу, низ које су сишли рудничани, кад су заузимали ужичку варош.

Милан Обреновић, славни руднички војвода под Карађорђем, био је родом из Бруснице.

Његов животопис види у коментару на „Начало устанка Србов'."

[10]) лично (главом),

Милош Обреновић (1780—1860), по матери брат многоструко заслуженога и уваженога војводе Милана, чије је и презиме примио, — угледао је света у селу Средњој Добрињи ужичке нахије, куда му се мати Вишња преудала за некога крајње сиромашнога Тодора (Тешу) Михаиловића, с којим је изродила још синове Јована (1786) и Јефрема (1790). Он је покорену Србију опет дигао на оружје, ослободио је од Турака и њоме као насљедни кнез владао од 1815—1839. и 1858—1860.

Осредњи стас, веома крепак састав тела са широким прсима; омања и више заокругљена, но дугуљаста глава; широко, равно и сразмерно високо чело, изнад кога је израсла густа, смеђа и брижљиво сређена коса, — оздо је ограничено доста кратким, подебљим, честим и мало срашћеним обрвама смеђе боје; обрве надкривају два омања, бистра, смело отворена, но мало упала ока, која изненађују својом будношћу и неодољивом прозирљивошћу непосредне близине; нос прилично кратак, ниже корена благо покучаст и на доњем крају поширок, испод кога се пружају потањи, сразмерно дуги, густи и марљиво неговани смеђи брци; повећа, онако по енглески оштро усечена, а дебљим, стиснутим уснама заоквирена уста, из којих могоше брујати моћне струје убедљивог говора, но која умедоше и ћутати као заливена; кратка, шиљаста брада оздо завршује увек глатко обријано лице, из кога избија пуна енергија воље и једрина здравога живота; и најпосле чисто, и у свему исправно одело, — јесу каракеристични спољашњи знаци необичне личности кнеза Милоша.

У првој својој младости најпре туђ слуга, за тим помоћник у марвеној трговини свога брата Милана, онда храбар војник у братовљевој рудничкој војски (1805 до 1810), по том војвода у истој (1810—1813), за овим кнез нахије рудничке (1813—1815), па истакнути вођ новог срећног устанка за ослобођење своје отачбине (1815) и најзад владајући насљедни кнез Србије, коју је после дугогодишњег неуморног напрезања свога јединствено довијеног духа, а мирним путем умео васпоставити и обезбедити у оним истим границама, што их је она још под Карађорђем (1812) имала, — то је цео,

поступним менама богати, а сјајним успесима украшени делателни живот кнеза Милоша Обреновића.

[11]) дошавшим (дошлим),

Лука Лазаревић, знаменити војвода шабачки, био је родом из села Свилеуве.

Његов животопис гледај у коментару на „Начало устанка Србов'.“

[12]) појачани с надом (надеждно) су били т. ј. Појачани су били рудничани надом у победу;

[13]) спрећу (прем, према) је гледао (глед'о, пазио) Јаков (Јашо)...

Татинац је брдо које лежи према Крушчици код Ужица. На Татинцу је војвода Јаков стајао с ваљевском војском и само је пазио, шта ће бити од оне српске војске, која се уз Ђетиљу против Ужица кренула.

Јаков Пенадовић, заслужни војвода ваљевски, био је родом из села Бранковине.

Његов животопис види у коментару на „Начало устанка Србов'.“

[14]) свуда, на сваком месту одважни Грбовић нападе (насрну)

Милован Грбовић, син Николин, био је родом из села Мратишића у ваљевској нахији.

Његов животопис гледај у коментару на „Начало устанка Србов'.“

[15]) *Јанко Поповић*, родом из Орида у Македонији, прославио се као велики јунак.

Његов животопис види у коментару на „Бој на Чучугам'.“

[16]) с војскама (командама, оделењима) својима (својим').

Петар Николајевић Молер, сокоски војвода под Карађорђем, био је родом из Бабине Луке у ваљевској нахији. Стриц му је био онај чувени боговаћки архимандрит Хаџи-Руфим, кога су Турци у Београду посекли (29. Јануара 1804). Код овога је по свој прилици научио читати, писати и сликати, од куда је и придевак добио.

Кад је уз Карађорђев устанак пристао, то се тачно незна; али пошто је овај већ целу Србију обузео, Молер се у велико тукао са сокоским Турцима.

Због непослушности и самовољства био је изгубио војводство, но Карађорђе му га је опет повратио, опростив му најпре сва сагрешења.

Године 1813. јуначки је бранио Лозницу до последњег часа; а кад није добио никакве помоћи, он је то место напустио, па прешао у Срем. Ту је Молер са другим Србима дочекао устанак кнеза Милоша (1815) и потпомагао га свачим. И пошто је на тајном састанку с кнезом Милошем у сремскоме селу Прогарима добио нека уверења о начину будуће владавине у ослобођеној својој отачбини, онда је на позив кнежев прешао у Србију. Кнез Милош га је поставио председником Народне канцеларије у Београду, која је крајем 1815. устројена била.

Но као такав, Молер је дошао у сукоб с кнезом Милошем на скупштини, која је држана у Београду о Ђурђеву дану 1816. године. Усљед тога српски кнезови вежу Молера и предаду везиру Марашлији, који га је после неколико дана удавио.

[17]) царев граду (Цариграду),

Ужице је варош са 5600 душа на реци Ђетињи, преко које воде два стара, добро очувана моста од камена. Оно је седиште окружне управне и судске власти, а од новијег времена и једне Реалке,

Ужице је имало и свој град, коме се није могло ласно приступити. Град је био српског порекла, али није имао веће ратничке вредности, но је служио канда само као заточиште политичких преступника.

После косовске пропасти пао је у руке Турцима, од којих га отеше Аустријанци (1690). Но Карловачким миром (1699) они мораше ужички град напустити, да га поново с великом муком отму (1717).

Од овда су Аустријанци дали ужичкоме граду већу војничку важност, јер су из њега чешће изашиљали војничке експедиције против околних, особито босанских Турака. При томе се они највише служише четама од јуначких ужичких добровољаца под својим капетанима.

Ове чете беху састављане готово од самих ужичких хајдука, који непрекидним четовањем против Турака добро упознаше путове, стазе, кланце, брда и долове не само по југо-западној Србији, него и по суседној Босни.

Тако се зна за једну експедицију ужичких добровољаца под њиховим „обркапетаном“ Јованом Ђуришићем. Исти је на име са својих 450 друга на Рачи потукао 150 Турака (1738). Он је још и другим Турцима низ Дрину чинио различне штете.

У београдскоме миру (1739) ужички је град био предан Турцима, који га претворише у безопасно склониште свакојаких зликовчина и мучитеља Српског народа.

Године 1805. лицем на св. Илију Срби су отели само ужичку варош, а 1807. Карађорђе за казну опседне град и после три месеца узме га пред Петров дан.

Несрећне 1813. војвода Милош Обреновић склони се у ужички град, но немогав се ту одржати, преда га Турцима. Године 1862. Срби су га опсађивали, а тек по уговору од 1867. примили га од Турака и порушили те он сада представљв једну живописну развалину.

Некада је Ужице било на гласу са својега рукодеља. Нарочито Срби Мухамедове вере, којих је највише у вароши и било, одликоваху се као вешти седлари (сарачи), ковачи, пушкари и ножари. Ово последње нарочито сведочи онај ванредно леп јатаган, који је почетком овога века у Ужицу израђен, а сада краси београдски Народни музеј. А Срби ужичани хришћанске вере били су вешти златари, часовничари и друге занатлије.

[18]) сагоре (спануља, сажеже),

[19]) ужичани (крвници; они, који су дужни да плате проливену крв, убице) чувени опачинама (опачствам', пакостима),

[20]) исећи (изсјеће') т. ј. који се фалише, да ће сву Србију исећи,

[21]) сажећи (с'жеће', попалити) и опљенити (похарати),

[22]) нити и за чију (ч'ју) ка (к') томе (том') да помоћ маре т. ј. Нити ичију помоћ за то да требају, —

[23]) забију се у тврдњу града,

[24]) као јазавци се (с') казематима (каземат'ма) сакрију (скрију, заклоне).

Јазавац је позната европска четвороножна животиња, врло налик на пса, која живи у подземним јамама (јазбинама), што их сама себи изрије. Поједине лагуме и мање јаме, које су близу правог стана, јазавац напуни кукурузом, пшеницом или другом раном, што је лети са својом породицом по њивама накраде. То му је рана за целу зиму и пролеће.

Кажу, да је врло смешно гледати, с каквом журбом јазавци ону покрађену рану уносе у свој подземни стан.

Каземати су станови, који се пружају поред обимних зидова градских. У њима посада живи поглавито за време каквога бомбардања, па зато они и јесу са свију страна за бомбе непробојно озидани. Тако с непријатељске стране каземати су опасани најдебљим зидовима, у којима обично нема никаквих прозора; јер ови, као и врата, распоређени су само у супротном зиду, који је према градској унутарњости подигнут. А одозго су сви каземати покривени дебелим сводовима, поврх којих је још и дебео слој земље насут.

Димњаци и одушке за пречишћавање ваздуха (вентилатори) намештени су у овим дебелим сводовима. Но при свим предохранама против влаге и застајања покваренога ваздуха, какве су употребљене нарочито у новијим казематима, ипак зтановање у овима не сматра се за онако пријатно, као у касарнама.

[25]) божије око и најневољније (најбједствујуће, најнесрећније људе)

[26]) олакшава (лакша)

[27]) као и у Ужицу (овде) у великој (великом) гостионици (хану)

Хан је турска реч, која долази од арапско-персијскога ххан, ххане, што значи: кућа, дом. Но овде хан означује гостионицу (стрању) за караване.

Он обично представља велико здање са једном, или више авлија, у којој се могу сместити не само многи људи, него и коњи, камиле, па често и повећи делови

војске. У хану стално живе многи трговци и разни мајстори.

[28]) српских (христјанскијех) душа,

[29]) бесчовечнима, нечовечним затворено Турцима (Турц'ма) т. ј. Које су нечовечни Турци били затворили.

[30]) или Србаља (Србаљ') њихових (им) наглошћу (наглостју) сагорети (згорјети, згорети),

[31]) Турака (њих) немилосрдних (немилосрдијех),

[32]) несреће (неудаћности, пропасти),

[33]) колико, као јагањци (јањци) сви поклани бити,

[34]) за освету и за умирење (ублажење, задовољење)

Овим је циљано на крвну жртву (курбан), коју мухамедство прописује.

[35]) сенима (тјењ'ма, тјенима, сенкама).

[36]) сазна (узна, дознало) се да су у гостионици (хану) Срби

[37]) преке (пријеке, хитне, нагле) жртве (жертве),

[38]) уоколо (кругом, са свију страна) обузео,

[39]) заситити (дозаложит', као са последњим залогајем нарапити) граби т. ј. И граби се огањ, да се још са ханом као последњом преоставшом кућом засити, па тек онда се угаси;

[40]) ужасава (ужаса, страши) олуја (холуј)

[41]) уздисаји (уздиси) људи

[42]) у опасност дошавших зачује се напоље (надво, на двор, на улицу);

[43]) брже јунаци (витези, Срби) те као победиоци (побједоносци)

[44]) бујно јурну крепко, и обију (обломе, провале, разбију) врата (двери)

[45]) кршнога, каменога здања и пакла (Тартара) целога (читог', читавога),

Овде је фигурним говором казано, како је сав запаљен хан већ постао право мучилиште (пакао) за оне Србе, који у њему беху затворени.

Тартарос је код старих Елина био онај део подземнога света, где су у мукама вечито боравили сви злочинци, пошто их је посмртни суд на то заточиште осудио.

[46]) тиме бој свршивши (кончив, завршивши) тога (тог') знатнога дана (дневи),

[47]) братске љубави послуживши (услуживши) осећају (чувству)

[48]) се (с') развидело (развидјело, свануло)

[49]) обелодане, открију. објаве се (с'), и оживе (узживе) посљедице (сљеди)

[50]) знаци победе (трофеје) непостиднога (непостидна, које се није постидело) Српства,

[51]) истима (истим')Турци.

[52]) поношљивци ли (л', зар) духом клону (смалодуше) лакше

[53]) понизити се, и по некад лизнути (лизукнут', пољубити) ноге победиочеве т. ј. Унизити се и по некад пузити пред победиоцем. . .

[54]) заборавивши при том и човека (чоека) вредност (важност, значај),

[55]) ли (л', зар) одјек (отзив) тобожњега (тобожњег') јунаштва;

[56]) одвратне (мрске)

Рајетин или раја, јесте погрдан турски назив за немусломанског поданика султановог, који плаћа годишњу главарину (харач, порез на главу). Сама реч долази од арапскога ре'аји или ри'аји и значи: стадо, стока што пасе. Овде рајетини означују Србе, сиромахе.

Ћафир у арапском значи: неблагодаран, неверник; онај, који не верује у Бога. Тако мусломани зову све немусломане.

Од ћафир постало је турско ђавур, ђаур, што исто оно значи.

[57]) Турци молити (молит'), да се (с') не бију (крве, кољу) више,

[58]) са (ш) Србима (њима, рајом и ћафирима),

[59]) оставивши Турке (их) у стенама (стјенама, међу градским зидинама) својим т. ј. Оставивши Турке у своме граду,

[60]) тамо (там') напољу (надво, на двор) што буду хтели Срби чинити (усчине) са (с') другима (другим') Турцима;

[61]) јер на другом месту (друкуда) још су имали послова (дјела) да посвршавају,

[62]) атова (хатов', племенитих коња за јахање), и четерест парипа (парип', обичних коња)

Ат у турскоме значи коњ.

[63]) пошту, част главарима (главар'ма, старешинама) српским тиме (тим') исказати (оказат', одати, показати) неку,

[64]) турског (турска) новца кеса.

Кеса јесте сума од пет стотина турских гроша или сто динара.

[65]) један на другога разделе (порежу, разрежу) и заједнички (ревеном, сложно) даду.

Ревена долази од перзиског хифрене, што значи: сложно, заједнички.

[66]) би (б') се икад (игда, кад год) умекшали (усмекшали) што год (што, бар колико толико);

[67]) Срба (ратника) разјареност (разјар) тим ублаже,

[68]) Турке (их).

[69]) Турци (нужни, притешњени),

[70]) онај час (ончас, одмах) Србима (им) до краја испуне (надоврше) водљу. . .

[71]) ту (туна, у Ужицу) погинувшега (погибавша, који је погинуо),

Лазар Мутаи био је рођен у селу Прислоници рудничке нахије. Био је најпре ткач, који од козије длаке израђује разне ткане ствари. Од тога његовог заната остало му је оно турско презиме, под којим је опште познат.

Чим је букнуо српски устанак од 1804. и Мутап је с Миланом Обреновићем и рудничанима прискочио у помоћ Карађорђу, те је овај могао град Рудник узети.

Мутап је био лични јунак и одликовао се ванредном храброшћу при заузимању Карановца (1805); исто тако на Сјеници (1809), где је с Карапавлом, смедеревским бимбашом, град тамошњи толико притеснио, да му се у скоро морао предати. С чашћу је учествовао у бој на Пријепољу (1809) и иначе свуда у Бихору, па и на Лозници (1810), где је и рањен био.

Године 1811. постао је рудничкн војвода, а 1813. није отишао из Србије, него се доцније предао муселиму Али-аги Серчесми.

Хаџи-Проданова буна (1814) није Мутапа додирнула, али се је после ње ипак јако чувао Турака, док није букнуо кнеза Милоша устанак на Такову (1815). Тада је Мутап и уз овај пристао. Он је први напао на Чачак, где је био и тешко рањен, усљед чега је наскоро и умро у своме селу.

[72]) разделивши (раздјелив) те војницима (војниц'ма) новце т. ј. Пак пошто је разделио српским војницима те новце,

Овим је казано, да је Мутап био од свију српских старешина одређен, да у њихово име прими тражене новце и коње, чиме су се ужички Турци за овда откупили.

[73]) фишека (фишек', патрона за пушке и пиштоље) има купити (купит') за што,

[74]) старешинама (главар'ма) коње и дарове уз њих (уздарја),

[75]) разбојиште (међан) изађу, да су поуздани;

Међан у арапскоме значи: пространо поље, тркалиште, пијаца, разбојиште.

[76]) се (с') сви Срби с одатле (отле, од Ужица) и певајући (пјевајућ') оду

[77]) на другом месту тражити (тражит') да унижавају (унижават', понижавају) гордељивце (гордце, Турке),

[78]) умудривати их, и опомињати (сјећати) Бога

[79]) који је много трпео, но и казнити (казнит') знао (знавша)

Под овим Божјим казњењем Турака има се овде разумети српски устанак на њих.

[80]) надутости, и подивљања (одчоечија, одчовечија, одљудности)

[81]) упућивањем, управљањем тежње српске (наше) ка (к') врломе (врлу, врлини, човечности, слободи, образованости).

Драгутин С. Милутиновић

ЕСНАФИ У СКОПЉУ

(Из повећег састава о Скопљу који спремам за штампу)

Еснафи[1] представљају групе појединих заната. Они су се развијали из давнашњега времена по градовима да подмире народне и државне потребе.

У еснафима се подела рада строго чувала, а и сад се доста чува. Нико не сме радити два заната. Чим би који почео да ради и друго што сем својега заната, или би држао у дућану и продавао што не спада у његов еснаф, одмах би таквога казнио еснаф у корист своје касе.

По свему садашњем облику, еснафи су у старије доба били у нашем народу јачи и развијенији по градовима, ако нѐ много у вештини израде, а óно у својем организовању посигурно. Они се сад полако распадају, јер их потискују фабрике и слободније друштвено кретање, али се при свем том, још држе и ако су изгубили доста у својем развијању и унутрашњој својој вези.

[1] *Еснаф* је аранска реч, а српском је народу дошла преко Турака. Значи у главноме што и задруга, само у агрегатном положају. Говори се и реч *руфет* у значењу еснафа, али се ова реч чује само у цркви о еснафској слави при служби. И ова је реч аранскога порекла а означава у опште прерађевину и чисту израду.

По важности својој еснафи су држави и у опште друштву били прва потреба у старије доба. Они су израђивали и набављали све потребе држави и народу. И сад су еснафи у тој важности у многоме чему у овим крајевима нашега народа. Тога ради, а и што ће они у будуће испред јаког индустријског напретка све више и више губити свој облик и бићe, прибележавам овде какви се еснафи памте од пре 70 година, и какви су сада у Скопљу.

а, Називи еснафа

1, *Терзијски еснаф*, кроји и шије разноврсно одело од чоје и разноврсне манифактурне материје. Слави Петров дан 29 јуна.

2, *Кафтанџијски еснаф* израђује разноврсне: антерије, минтане, јелеке и кафтане памуком и манифактурном материјом. Слави Петров дан 29 јуна.

3, *Бешчијски еснаф*, или што се у другим градовима нашега народа зове *платнарски*. Овај еснаф набавља и држи по својим дућанима преден памук разне каквоће и боје, па га продаје народу за ткање платна; а највише раздаје такав памук женама по вароши, које ткају платно, а плаћа им се за ткање на аршин. И сад жене по Скопљу много ткају и беле платно на Вардару. Овај еснаф слави Госпођин дан 15 августа.

4, *Ипекчијски еснаф*, или што се по другим градовима зове *свиларски*. Овај еснаф купује точену свилу, боји је и премотава аршином, и на литре (од 100 драма) одваја, и тако продаје. Највише се носила свила из Скопља у Сарајево пре 20 година. Слави Митров дан 26 октобра.

5, *Ћурчијски еснаф*, купује коже: јагњеће, овчије и разних дивљачи, па их штави, и тим учињеним кожама поставља цубета и друге хаљине, а од овчијих кожа прави за сељаке кожухе. Овај еснаф слави светога Илију 20 јула.

6, *Папуџијски еснаф*, израђује папуче од учињене коже. Слави Светог Спиридона 12 децембра.

Еменије и месте раде Турци у својем еснафу.

Папуџије несу смели израђивати опанке од учињене коже, тај је посао припадао сарачком еснафу. Једном кад је долазио садрезам с војском око 1825 године, захтевао је од скопских сарача на брзу руку опанке за своју војску. Сарачи несу били у стању тај посао да изврше, те садрезам нареди папуџијама да му тај посао сврше. Папуџије похитају и подмире војску опанцима на време. Од тада добије право на израђивање опанака и папуџијски еснаф.

Док се није образовао кондураџијски еснаф, папуџијски се еснаф делио на *дустабанџије* и *чизмаре*. Први су израђивали само папуче, а други само чизме. Ако би који хтео да напусти израду папуча, па да ради чизме, морао је плаћати поново мајсторлук од 100 гроша еснафској каси; или ако би који остављао чизмарски посао, па предузео папуџијски, такође је плаћао 100 гроша мајсторлука.

7, *Кондураџијски еснаф*. Овај је еснаф образован у новије доба, откад су почеле да се носе кондуре. Сада овај еснаф израђује и чизме и разне врсте ципела. Слави Светог Спиридона 12 децембра.

8, *Казанџијски еснаф*, израђује: казане, сипије, тепсије, сахане, ибрике, тенцере и разноврсне судове и друге кућевне потребе од бакра. Слави Светог Спиридона 12 децембра.

9, *Калајџијски еснаф,* калајише бакарне судове, а сматра се при казанџијском еснафу. Служи исту славу коју и казанџијски.

10, *Дукмечијски еснаф,* прави од туча: свећњаке, мангале, аване и друге потребе. Слави Светог Спиридона 12 децембра.

11, *Тенеџеџијски еснаф,* израђује разноврсне потребе од тенеџке, као: канте, лампе, цименте, фењере и друге кућевне потребе. Овај еснаф нема славе, јер су пређе овај занат радили само Јевреји. Сада већ има и Срба у овом занату.

12, *Урганџијски еснафи,* или што се по другим градовима зове *јужарски.* Израђује разне конопце (јужа) од конопље. Слави Петров дан 29 јуна.

13, *Мутавџијски еснаф,* израђује од козине: покровце, зобнице, вреће, читаве застираче (ћилиме) и друге ситнице. Слави Светог Тому 6 октобра.

14, *Самарџијски еснаф,* израђује једино самаре за коње и магарце на којима се носе товари. Слави Петров дан 29 јуна.

15, *Мумџијски еснаф,* или *сапунџијски,* израђује свеће и сапуне. Слави Светог пророка Данила 17 децембра.

16, *Качарски еснаф,* или *бачварски,* израђује: каце, бачве, крбле, бурета, ведра, чаброве и друге потребе. Слави Светога Тому 6 октобра.

17, *Ковачки еснаф,* израђује од гвожђа разне потребе, куће клинце и плоче. Слави Светог Спиридона 12 децембра.

18, *Кујунџијски еснаф,* или што се у другим крајевима нашега народа зове *златарски.* Овај еснаф израђује: крстове од сребра и злата за цркве и манастире, кандила и разноврсне наките: прстење, обоце,

нафте, огрлице (ђердане), гривне и друге ситнице. Слави Константина и Јелену 21 маја.[1]

19, *Грнчарски еснаф* израђује од земље: грнце, разне врсте паница, ћупова, крчага (кунца), ћункова и других ситница и потреба. Слави Светог Спиридона 12 децембра.

20, *Дунђерски еснаф* зида куће и остале зграде. Слави Светог Тому 6 октобра.

21, *Механџијски еснаф* држи гостионице и кафане за дочек путника и других људи, којима је потребна механа јела и пића ради, а на преноћиште није имао права овај еснаф. За преноћиште су служили *ханови*, које су држали Турци, а и сад их држе. Овај еснаф слави Светог Трифуна 1 фебруара.

22, *Екмекчијски еснаф*, или *лебарски*, искључиво меси леб, а слави Светог Илију 20 јула.

23, *Симџијски еснаф*, израђује и меси: симите, пењерлије, мекике и друге посластице; међу тим пече кућевне лебове и јела. Слави Светога Илију 20 јула.

---

[1] Кујунџијски еснаф славио је светог Спиридона, па му је Митрополит Пајисије око 1860 године променио славу, те је почео славити Константина и Јелену. Ево како: да би фанарски митрополит узео тога дана више дуката за еснафску службу у цркви 21 маја, јер му је сваки еснаф плаћао по 60 гроша за архијерејску службу, а тад му је ваљада требало више пара, те није могао да чека на Спиридона и његов дан 12 декембра, запита он кујунџије: „За што славите ви светог Спиридона, и одговара ли он вашем руфету?“ Кујунџије одговоре: „Славимо Св. Спиридона зато што нам је остала та слава из старина, и што је свети Спиридон доказао Арију на сабору истинитост Свете Тројице, јер је узео у руку циглу, стиснуо је, те је вода пала доле, ватра планула горе, а земља остала у руци!“ „Истина је то, одговори Митрополит, али је приличније за вас да славите Константина, јер је он пронашао крст на коме је Спаситељ света распет, а ви највише правите крстове и од њих живите, па је и угодно да славите Константина и Јелену.“

Овај митрополитов доказ очара ондашње скопске кујунџије те почну славити Константина и Јелену, а светог Спиридона напусте.

24, *Бакалски еснаф* држи у дућанима и продаје разноврсне намирнице што су потребне за јело и кућу. Слави Светога Аранђела 8 новембра.

25, *Баштованцијски еснаф,* бави се произвођењем разнога варива и поврћа, најглавнији је производ баштована: купус, све три врсте лука и патлиџани. Слави Светог Атанасија 18 јануара. Сад се тај еснаф већ растура.

Привилеговани еснафи само за Турке:

26, *Туфекчијски еснаф,* или *пушкарски,* израђује пушке и ситно оружје.

27, *Бичакчијски еснаф* или *ножарски,* израђује ножеве разне врсте и бритве. У старије доба израђивао и сабље.

28, *Налбантски еснаф* или *поткивачки,* поткива: коње, волове, биволе и магарце.

29, *Сарачки еснаф* израђује: седла, узде, бисаге, силаве, колане, ремење, опанке и друге ситнице.

30, *Абаџијски еснаф,* шије од сукна одело. По селима шију сукнено одело Срби сељаци, који су ту изучили занат при којем старијем терзији. Такве терзије иду по селима, и куда нађу да шију, ту у кући седе и ра̂не се док не сврше свој посао па за тим иду даље. Највише шију зими.

31, *Срмаџијски* или *казаски еснаф,* прави буњме од свиле, и срмом везе.

32, *Табакчијски еснаф,* или *кожарски,* чини и штави коже овчије и козје; те се коже после као израђене зову *савтијан* и *мешине.*

33, *Лулеџијски еснаф,* израђује луле за пушење разне врсте по укусу турском.

34, *Дограмаџијски еснаф,* израђује дрвенарију што је потребна при подизању и зидању кућа. Нај-

више деље даске и греде. Сад се тај старији дограмацијски посао замењује модернијим столарским, и већ има неколико таквих столара Срба у Скопљу.

35, *Демирџијски еснаф* или *гвожђарски*. Људи у овоме еснафу продају у својим дућанима: гвожђе (железо), раонике, вршнике, тигање, резе, маше и друге ситнице. Продају и опанке само изрезане од нечињене коже.

36, *Тахаџијски еснаф* продавао је једино фесове и друге капице. Пре 70 година тахаџије су израђивали од белога сукна капе за скопске Црногорце. Капе су те биле беле, па опточене крајем црним ширитом или платном за један сантиметар. Сада се те капице више не израђују, јер су изишле из обичаја код Црногораца, и заменили их весовима и белим крпама поврх весова. Овога еснафа међу Турцима више и нема, јер сада сваки слободно продаје фесове. Такве капице, од прилике, носе сада Арнаути и Срби око Дебра.

37, *Бојаџијски еснаф* масти плетиво и друге тканине за одело.[1]

38, *Алачки* или *дрндарски еснаф*, дрнда и чешља вуну и памук, размешта га у перницама, душецима, јорганима и антеријама, па те ствари и прошива.

39, *Берберски еснаф* брија и шиша људе. Берберi још ваде људима рђаве зубе, пуштају крв, и помало лече.

40, *Ханџијски еснаф* држи ха̂нове за преноћиште путника.[2] Сада се већ виђају у Скопљу модернији хотели и гостионице.

---

[1] У Куманову имају и Срби за себе бојаџиски еснаф, и славе „Свети убрус.“

[2] Ханови су праве велике куће распоређене по укусу турском, и то су управо прве гостионице у Европи. Они су остали са свим

41, *Кафеџијски еснаф*. Овом еснафу припадају они што држе кафане и мале кафанице, варе у њима само каву, па је и по дућанима разносе кад им се наручи. Има кафеџија по ћошковима и улицама само с једним мангалом жара, неколико шољица и две три џезве, па варе каву обично горку кад им који наручи.[1]

42, *Касапски еснаф* или *месарски*, коље стоку и продаје месо.

То су еснафи што се спомињу у Скопљу, који постоје још и данас. Као што се види, Срби и остали хришћани у Скопљу смели су упражњавати само извесне занате и радње, и то оне у првих 25 еснафа, а осталих 17 еснафа задржали су Турци само за се. Разуме се да Турци раде и оне остале занате, али у својим засебним еснафима.

Колико сам могао докучити и разабрати Србима и уопште хришћанима несу Турци дозвоља-

по старинском типу. Ко је видео ханове у Цариграду или у другим турским већим местима, такви су они и у Скопљу. Главнији су: 1, *Куршумли хан*, то је грађевина, и по спољашњем и по унутрашњем изгледу и распореду, старија од Турака. Тај хан и неје употребљаван за гостионицу, но је служио трговцима за смештај еснапа до скоро, био је прави безистен. Сад у њему станују осуђеници, и сматра се као казнени завод у косовском вилајету. 2, Суљу-хан; 3, Стара бања, у којој држе трговци гас, а издаје је под кирију беледија (општина). 4, Капан-хан. Сви су таки ханови по облику и уредби једни. У хан се дође на преноћиште. Ту се добије соба, у којој могу спавати више лица. Сваки добије рогоџу (асуру), или пустећију да на њу легне; добије и по један крчаг или ибрик воде, и то му је сва послуга од хаџије, за друго се мора старати сам у чаршији. Има и других омањих ханова, које држе хришћани, у њима се добија рана и пиће.

[1] До свршетка времена Хамзи-пашиног, т. ј. до танзимата, каву нико неје смео пржити ни туђи, но је сваки, који би хтео каве да вари и пије, морао ићи код тамишчије да купи туцану каву. Тамис је био као неки монопол. Који је платио за право тамиса, звао се тамишчија. Он је само смео у Скопљу пржити и туђи каву и продавати је по вароши у фишецима од по 25, 50 и 100 драма. Онда се ретко у Скопљу пила кава по српским кућама, више се узимала као лек.

вали учење заната и израду оружја и ножева из политичких разлога, а осталих 15 заната просто што им се чинило да су лакши за Турке, и што се на њима више добија.

б, Изучавање заната

Грађанска а и сеоска деца, чим науче мало да прочитају и запишу, ступају у поједине занате код мајстора да уче занат. У старије доба ступала су деца већином неписмена, па и сада има по где-које неписмено дете по занатима. Та се деца зову *чираци*, и обично уче занат по три године. Чирака не сме да узме од првог мајстора други без дозволе мајстора или еснафа, ако то који учини, казни се у корист еснафске касе.

Кад истеку чираку три године у занату, онда му мајстор одређује обично по 50 гроша годишње и рану. Друге му године повишује плату на 100 гроша, а ако му, међу тим, други мајстор понуди више, слободан је да иде код тога мајстора.

Чим почне чирак да прима плату, значи да је научио занат, и од тада већ као калфа радећи усавршава се у занату, у којем стању остаје обично две или три године, а за тим смера да отвори радњу сам. И кад отвори засебну радњу, не сме да узимље ни чираке ни калфе док не добије *тестир* од еснафа. У том времену, док не дође до тестира, принуђен је да ради сам.

в, Еснафска уредба

Тешко је говорити о старијем уређењу еснафа, а још теже је говорити какво је оно било у средњем веку за време нашега краљевства и царства,

али се с поузданошћу може тврдити да су Турци затекли у нашем народу занатлије и еснафе, а још већом поузданошћу може се тврдити да су Турци слабо утецали на развитак заната и еснафских група, сем голих назива, ти се стари занати и еснафи из старога нашега времена могу огледати у садашњима, у колико су могли остати према проживелим и садашњим друштвеним приликама, нарочито колико су се могли одржати испред усавршавања фабрика у суседним индустријским земљама. Не заводећи фабрике Турци су нам сачували још и до сада старије типове заната и еснафа. И ако није препоручљива та конзервативна страна Турака, али нам је сачувала у опште у нашем народу занате и остатке старих уобичајених уредаба те наше домаће и примитивне индустрије, из којих можемо по гдевито црпсти како је било у старије доба.

Ево како се памти да је било еснафскога уређења овде у Скопљу од пре 70 година, а тако је у многоме и сада:

Све занаџије (мајстори) једнога заната, који имају своје дућане (радионице) и у њима раднике: чираке, калфе и друге мајсторе на надницу, сачињавају једну групу тога заната, што се зове еснаф. Да би се образовао еснаф каквога заната треба да има више занаџија. Тада се скупе сви ти људи једнога заната и изберу:

Прво *kajy*, који је као нека надзорна власт над еснафом, а уобичајило се да се бира за ћају Турчин угледнији у граду. Он не мора бити занаџија. Кад тај Турчин умре замењује га син, и тако је у еснафу ћаја наследан, а кад нестане наследника, онда еснаф бира другога Турчина.

Друго се лице избира за *устабашу*, тај је Србин тога заната, и бира се сваке године о еснафској слави.

Треће се лице бира за *чауша*, такође Србин из еснафа. Њему еснаф плаћа што послужује и врши послове еснафске по заповестима еснафским. Он остаје више година као чауш, само ако је добар и послушан.

Четврто се лице узима у управу еснафа из почасти, и то обично од угледнијих и богатијих занација Срба, тај се зове *калфа-баша*.

Пето се лице узимље у управу еснафа, и зове се *бекар-баша*.

Баш-ћаја. Над свима еснафским ћајама одређивао се је један *баш-ћаја*. Њега је по свему изгледу, одређивала државна власт, обично чиновник из уђумата.

Дужности ових лица у еснафу:

а, Ћаја као Турчин и надзорник еснафа не меша се ништа у чистим техничким занатским пословима, он само извиђа и суди чираке, калфе и мајсторе, кад му се који од њих или од осталих људи пожали: да је који чирак или калфа, оставио пре времена мајстора и хоће код другога да иде, или који калфа хоће да отвара засебну радњу без дозволе еснафа, и друге грађанске иступе и ситнице извиђа и пресуђује у договору с устабашом, а кад је већа кривица и с осталим часницима еснафа. Ћаја кад пресуди што у својем еснафу, па осуђени неће да издржи казну, т. ј. неће да плати на колико је осуђен, или се ма зашто противи, таквога ћаја шаље уђумату (царском суду), и власт га непремено по пресуди ћајиној примора на плаћање или затвор,

на што га је већ ћаја у еснафу осудио. Онда су и еснафлије кулучили и работали пашама, и што би власт наредила. На тај кулук одређивао је ћаја. Једном речи ћаје су по еснафима вршили готово сву полицијску власт до установе *беледија* (општинских судова) 1865 године, а по турском бројању 1281 год.

За ту дужност ћаја добија од оних што им је пресудио по пола оке каве и шећера, а еснаф му даје годишње на Ђурђев дан једно јагње, на Ускрс велики симит и јајца, на Божић портокале и јабуке. По себи се разуме да су ћаје примале и ситне невиђене бакшише.

б, Устабаша врши еснафску службу бесплатно.

в, Чауш прима плату од еснафа годишње на 100 гроша, и слуша заповести ћаје и устабаше, т. ј. позива мајсторе, калфе и чираке да предстану на суд, и друге послове.

г, Калфа-баша је почасно место у еснафу, и његова се реч прима у еснафским работама. Он се бира овако: кад се држи *тестир*, онда еснаф спрема један леп шарен штап, па који при том тестиру положи у еснафску касу три пута колико калфа да добије право за мајстора, дакле од прилике на 300 гроша, томе еснаф преда тај шарени штап из почасти, и такав мајстор постаје калфа-баша. Он остаје у том почасном звању све донде док се не држи други тестир, а то бива ретко, обично на петнаест и двадесет година један пут.

д, Бећар-баши је дужност да примора еснафлије да иду на погреб кад коме из еснафа који умре, ако случајно не би дошли сами. То бива обично кад коме сиромашнијем не дођу из еснафа у довољном броју да покојника саране.

За тим обичај је да бећари (момци занатлије) иду на свадбу својем другару из еснафа, па ако не би дошли на свадбу, бећар-баши је дужност да натера момке да иду на свадбу. Међу тим бива по који пут да младожења поручи момцима (својим друговима) да не долазе на свадбу, те да му не чине окршаја и штете, али је тада дужан да им плати пиће и јело, да се они у еснафу тога дана сами провеселе. У том погађању посредује бећар-баша. Али ако се који младожења толико заборави, те момцима не одреди извесну суму на пиће, онда бећар-баша доводи све еснафске момке на свадбу. И онда настаје веселе и лом по кући као обично на свадби по селима. Најзад и сада је још обичај и као нека дужност да бећар-баша бања младожење у Вардару на Водице 6 јануара, и то оне који су се у прошлој години оженили. Бећари еснафлије, на челу бећар-баша, направе китку од босиљка, оките је сребрним и златним новцем, па с гајдашем воде младожењу на Вардар и кропе га вардарском водом с оном окићеном китком. За тим се враћају кући, певајући уз гајдаша, и настављају веселе и гозбу код куће младожењине. Тако *купају* све редом младожење. Тога дана је у Скопљу обичај да се и свако мушко дете, рођено у прошлој години, носи на Вардар, и кропе га водом онако исто као и младожењу, певајући уз свирку гајдаша. Сутра дан 7 јануара воде се младе невесте и носе женска деца, рођена у прошлој години, на Вардар, где их кропе китком и вардарском водом. То се све зове *бањање* (Да идемо код тога и тога на бањање).

Ђ, Баш-ћајина је дужност била да се саветује с ћајама о работама, које би власт изискивала од грађана еснафлија. Што ћаје у појединим еснафима

досуде, то саопштавају баш-ћаји, и те се досуде ретко кваре.

Тестир

Само чирак као ученик може први пут да ступи у занат слободно, и да га изучава код својега мајстора, и такав се, кад изучи, сматра за калфу; али нико од њих не може да уреди радњу с чирацима и калфама, док не држи збор еснафа, на којем се даје тестир калфама и младим мајсторима.

Тај еснафски збор, на којем се издаје тестир, држи се сваке петнаесте или двадесете године, ретко кад десете, али се гледа обично на број младих људи, који су изучили занат у томе времену, па кад их буде 20 до 30, и кад се они пријаве еснафу за тестир, онда еснаф преко ћаје и устабаше објави да се је прикупило доста младих занатлија, којима ваља издати тестире да могу слободно отварати радионице и дућане, и узимати чираке и калфе, и пареди да се спрема што је потребно за држање тестира.

Кад се тако договоре да држе еснафски збор, одреде и место где ће се држати. Обично одређују какав оближњи манастир, или друго које згодно место. Пре но што се крену на збор, испрате куваре и све што је потребно за јело и пило, па и свираче набаве, јер се том приликом цео еснаф провесели.

На тај збор пођу сви мајстори тога еснафа на челу с ћајом, устабашом и осталим одборницима еснафа. Пођу и све младе калфе и мајстори којима ће се издавати тестир. Тад се понесе и помињани шарени штап.

Кад стигну на одређено место, онда се да прво место ћаји као старешини и Турчину тако ако су у манастиру, одреди му се најбоља соба, а ако је на отвореном пољу, онда се за њ припреми и разапне шатор. Чим се одморе на зборноме месту, онда ћаја устане окружен устабашом и осталим одборницима, а до њих стану сви главнији мајстори. У таком реду прво се помоле Богу, прекрсте се три пута, а ћаја дигне руке по турском закону. Кад и то сврше, онда почну призивати по једнога од младих мајстора и калфа, који ступајући пред еснафски збор полажу један за другим по 100 гроша у еснафску касу. Кад то сврше онда их прогласе за мајсторе и еснафлије, овако: први приђе својем мајстору код којега је учио занат и пољуби му руку, тад му мајстор превезује преко рамена мараму или појас или крпу; а млади мајстор пружа на дар својем мајстору четири аршина чоје и калуп сапуна а за тим приступа руци ћаји и устабаши. Тако редом са свима бива, који су дошли тога ради на збор еснафски. И то им је *тестир* (дозвола еснафска), којим су проглашени за мајсторе.

Уста — оглу тестири. Том приликом, при држању еснафскога збора, чираци и младе калфе, разуме се који хоће, полажу у еснафску касу само по 15 или 20 гроша за тестир. Тако се многи користе, па кад сазру за мајсторе, они отварају слободно своје радње, а не чекају држање другога збора, јер би га заиста дуго и чекали. Шта више том приликом плаћају по неки мајстори и за своју мушку децу, па ма да су и на сиси; и ако њихова деца уче тај занат, она доцније постају слободни мајстори, јер се сматра да су већ раније платили

тестир. То се звало *уста-оглу тестири* (дозвола мајсторске деце).

Тулум тестири. Сем поменутих примера бивало је да је по неки мајстор плаћао еснафској каси и за своје дете за које се тек надао да ће се родити, само ако му је жена била трудна. То се звало *тулум-тестири* (дозвола нерођене деце). Ако би жена родила женско дете, онда улог пропада и не враћа се из еснафске касе. Тако је исто пропадао улог и оној мајсторској деци ако тај занат не изуче. Ова је олакшица за добијање тестира чињена очевидно да би се деца одавала изучавању заната а друго и за то што се ретко држао еснафски збор за добијање тестира.

Заде-тестири. На оваким зборовима имали су права да мање плаћају за тестир и они млади мајстори и калфе, чији су дедови и оцеви били мајстори у томе занату. То се звало *заде-тестири* (племенска дозвола).

Најзад од угледнијих мајстора бира збор једнога из почасти за *калфа-башу,* и преда му шарени штап да га из почасти носи, за шта тај мора да положи еснафској каси три пута толико, колико полаже за тестир један млади мајстор, дакле плаћа 300 гроша. Калфа-баша остаје са својим *шареним* штапом све до другога тестира.

Кад се све сврши, онда настаје чашћење и весеље по два и три дана. По свршетку весеља враћају се сви у варош парадно два и два. Том приликом калфа-баша се поноси својим шареним штапом улазећи у варош на челу те еснафске параде.

То је држање збора и добијање тестира (дозвола) за слободне радње у еснафу. Тестир у својем правом арапском значењу означава писмени доку-

менат, те би према томе излазило да су еснафи издавали калфама и мајсторима *писма*, којима им се тврди карактер у еснафу; али таких писмених дозвола сада не издају еснафи, нити памте стари људи од 80 година да је тога било; једино се може нагађати по самом значењу тестира. Знају људи само да је вођен протокол у еснафу, и да су у њему записивани они који су постајали мајстори и сва она деца рођена и нерођена за коју је плаћен тестир. Па и тих протокола нема сада, али се је сачувао један у папуџијском еснафу, који и данас постоји.

Терзијски еснаф држао је последњи тестир пре 28 година, око 1866 године, у манастиру Светом Аранђелу више села Кучевиста. Тада је био Кајa терзијски Хаџи-Алија Џемирдија, а устабаша Богоје Тетовац. До тога се времена још задржао и баш Кајa, неки Шабан-ефендија тескерецијa.

Да ли се је у старије доба издавао какав документат у значењу тестира, као што се сад у краљевини по „еснафској уредби“ чини, то је тек питање истраживања; а веома би интересантно било кад би се такав документат нашао. Може се мислити из многих прилика да је таких писмених дозвола било у старије доба и за прво време Турака, али се је доцније у првој половини XVI века, кад је пећска патријаршија пала у немилост код Турака, много изменило и у друштвеном животу Срба. Тада су, по свој прилици, место Срба старешина у еснафу и уведени Ђаје Турци, да буду као нека полицијска власт у еснафима и да одржавају ред у грађанству.

г, Слава еснафска

Сваки еснаф који је састављен из Срба има и своју *еснафску славу*. На десет дана пред славу

сабере се еснаф и одреди код кога ће се држати слава. Онај од мајстора, који се прими те дужности спреми кољиво (пшеницу), воштану свећу и колач. Тада еснаф извести владику и замоли га да одслужи у цркви архијерејску службу за коју му плаћа 60 гроша.

Кад дође дан славе, онда иду сви из тога еснафа у цркву, и на служби се чита *молепствије* за здравље мајстора, калфа и чирака. По свршетку службе иду сви из цркве, са свима свештеницима који су тога дана служили у цркви, свечару еснафском. Ту се у његовој кући свети вода, прелије вином кољиво и пререже колач, а по том честитају један другоме. За тим поседају, а млађи мајстори прђу да послуже редом свештенике и остале еснафлије ракијом и другим посластицама, и оним што је домаћин био у стању да приготови.

Неки еснафи, као папуџијски и ћурчијски, имали су нарочите своје еснафске собе, у којима су прослављали еснафске славе [1].

Таква је еснафска слава у Скопљу.

д. Утецај еснафа на црквене и школске послове

У Скопљу као у већем граду у којем увек станује владика, нарочито откад су Грци из Цариграда почели замењивати српске владике у прошлом веку, слабо се је владика разговарао с мајсторима и еснафлијама; он је имао увек по једнога чорбаџију (богата човека) уза се, и то увек онога који се је умео додворити код паша и власти, па је преко њега све

[1] У Куманову и сада обично иду у манастир Матејчу и тамо прослављају *еснафску службу*.

вршио што би се односило између цркве, школе и грађана. Кад се десе каква новчана питања, онда би владика призвао к себи по једнога од сваког еснафа, те би се саветовали. По мањим варошима око Скопља у којима не станују владике, еснафи живље учествују на цркву и друге народне работе на челу проте (владичког већила).

*

Ето такви су еснафи у Скопљу откад људи овде памте од пре 70 година. У главноме они су и сад такви, само што су у многоме попустили у својем старијем организовању, услед слободнијега живота и рада, јер од танзимата, т. ј. од уништења јаничара и увођења новог војничког и административног реда у Турској, управо од 1839 године, или по турском бројању од 1255, почели су да пропадају ћаје Турци при еснафима, који су имали одлична места у њима, а пропашћу њиховом почело је пропадати и старије круто еснафско уређење. По томе што су их Срби избацили из еснафа, чим су се ослободили старих јаничара, значи да су им те ћаје биле наметнуте место Срба старешина.

Гледао сам еснафе и њихове радионице и дућане у Скопљу, гледао сам и њихове еснафске славе, и о еснафима су ми многи причали овде у Скопљу, а највише стари поп Јован Бурковић. Он је и сам био папуџија једанаест година, па се после запопио.

Разговарао сам се с људима из Куманова, Тетова, Призрена, Приштине, Гњилана, Велеса, Кратова, Кочана, Штипа и Прилепа, и по причању тих људи свуда су еснафи скоро подједнаки, само што су у мањем броју због мањих потреба. У Ђаковици

пак више Призрена, у којој има сада само до 40 кућа српских, а остало су све арнаутске, причају да још постоје ћаје у еснафима по старом реду и обичају. Тако су исто и у Пећи, више Ђаковице, где је била стара српска патријаршија, и данас ћаје еснафске у својој важности по старом реду.

У Солуну о Божићу 1895.

М. В. Веселиновић

DR
301
G6
knj.15

Godišnjića Nikole Čupića

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY